

Redaktion:

Ekstern redaktør: Kristina Bakkær Simonsen

Intern redaktør: Lasse Lindekilde

Redaktion: Anne Binderkrantz, Sune Welling Hansen, Anne Mette Kjeldsen, Mette Kjær, Robert Klemmensen, Lasse Lindekilde, Asbjørn Sonne Nørgaard, Thomas Pallesen, Jon Rahbek-Clemmensen, Kim Mannemar Sønderkov og Jakob Tolstrup (anmeldelser).

Redaktionskomité:

Peter Dahler-Larsen, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

Kasper Møller Hansen, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

Peter Viggo Jakobsen, Forsvarsakademiet

Lotte Jensen, CBS

Helene Kyed, DIIS

Christian Albrecht Larsen, Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet

Helle Ørsted Nielsen, DMU & Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Morten Ougaard, Department of Business and Politics, CBS

Ole Helby Petersen, Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi, RUC

Søren Winter, SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

© politica

Omslagsdesign: Kasper Lægård, Avail Design

Grafisk tilrettelæggelse: One Hundred Proof

ISSN 2246-042X

Redaktionen sluttet den 30. august 2017

Tilmelding til nyhedsbrev: www.politica.dk

E-mail: politica@ps.au.dk

Politica publicerer alene artikler bedømt ved peer review, enten i form af enkeltstående artikler bedømt ved mindst to anonyme reviewers eller som del af et temanummer bedømt ved mindst én anonym reviewer. Der accepteres manuskripter på dansk, norsk og svensk.

Se www.politica.dk for kontaktoplysninger og skrivevejledning.

Politica er indekseret i *International Political Science Abstracts*, som udgives af IPSA.

Tidsskriftet Politica

c/o Institut for Statskundskab

Bartholins Allé 7, 8000 Aarhus C

Indhold

- 207 *Kristina Bakkær Simonsen*
Integration af indvandrere i Danmark
- 227 *Emily Cochran Bech, Kristian Kriegbaum Jensen, Per Mouritsen og Tore Vincents Olsen*
Hvem er folket? Flygtninge og adgangen til dansk statsborgerskab
- 249 *Yosef Bhatti og Kasper Møller Hansen*
Valgdeltagelsen blandt ikke-vestlige indvandrere og efterkommere
- 273 *Karen Nielsen Breidahl*
Den danske velfærdsstat og de nye medborgere: Bakker ikke-vestlige indvandrere og efterkommere op om velfærdsstatens centrale værdier?
- 292 *Helene Wind Fallesen*
Undersøgelse af uddannelseskloften: Haler børn med indvandrerbaggrund ind på de etnisk danske børn?
- 312 *Kristina Bakkær Simonsen*
”Hvor dansk skal man være for at være dansk?”
Hvordan unge efterkommere af indvandrere fra Mellemøsten oplever mulighederne for at høre til i Danmark
- 330 Abstracts
- 333 Om forfatterne

Kristina Bakkær Simonsen

Integration af indvandrere i Danmark

Integration af indvandrere er et centralt emne på dagsordenen, både for politikere og den bredere befolkning. Dette temanummer belyser emnet i en dansk kontekst med den ambition at nuancere forståelsen af integrationens muligheder og udfordringer på forskellige centrale områder i det danske samfund. Denne indledning til temanummeret præsenterer begrebet integration, giver et overblik over udviklingen af den europæiske litteratur på området og afslutter med en diskussion af integrationens rammer i Danmark sammenlignet med rammesætningen i andre europæiske lande.

Indvandrere og deres børn er genstand for stor opmærksomhed i både dansk politik og i den bredere danske offentlighed. Integration er det overordnede og altdominerende emne i debatten om ”dem”, oftest formuleret i variationer over spørgsmålet, om indvandrere og efterkommere er en del af det danske samfund – og hvad det overhovedet vil sige.

Det danske fokus på integration af indvandrere og efterkommere er ikke unikt, men kan ses som del af en større debat i vestlige demokratier, der i disse år forholder sig til, hvordan man kan bevare eller skabe sammenhængskraft i samfund, der over de seneste årtier er blevet mere etnisk og kulturelt blandede som følge af indvandring. Det handler på den ene side om, hvordan nye borgere bliver en del af vores samfund og fællesskab, og på den anden side om, hvad vi sætter som betingelser herfor. Svarene på disse to spørgsmål er tit stærkt politiserede og slår gnister, fordi de prikker til folks grundlæggende idéer om ”os” og ”dem”. Samtidig markerer forskellige lande sig i forhold til hinanden, med hensyn til hvordan de angriber integrationen – tænk bare på svenskere og danskeres kritik af hinandens ”forfejlede” tilgange til problemstillingen. Der er med andre ord mange kampe at kæmpe på integrationens slagmark, og måske derfor bliver positionerne ofte fastlåste og perspektiverne ensidige.

Nærværende temanummer kaster sig ind i på dette felt med den ambition at bidrage til debatten med de nuancer og den kompleksitet, som i virkeligheden kendetegner integrationens problemstillinger. Det empiriske fokus på Danmark er valgt, fordi der er et voksende lag af politologiske forskere i Danmark, som beskæftiger sig med temaet i dets forskellige afskygninger på dansk data-materiale. Derudover er det danske fokus oplagt for et temanummer i *Politica*, idet det forhåbentlig kan inspirere til dialog med et dansksproget publikum om de udfordringer og muligheder, der er forbundet med indvandreres inte-

gration i samfundet. Endelig er det et mål med temanummeret at give indblik i de forskellige måder, hvorpå temaet behandles i dansk politologisk forskning. Der vil således være bidrag, som er orienteret henholdsvis mod politisk teori, vælgeradfærd, komparativ politik, politisk økonomi og politisk sociologi (og krydsninger henover disse discipliner). En sådan samling af artikler fra forskellige hjørner af dansk politologi har hidtil manglet indenfor forskningen i indvandreres integration.

Hvad er integration?

Som allerede bemærket er integration et begreb, der bliver sagt og ment en hel masse om. Men hvad er så integration? Til at starte med er det vigtigt at adskille integration som politisk ideologi fra integration som teoretisk begreb. Som politisk ideologi eller model kan integration forstås som en middelev mellem assimilation (idéen om at indvandrere skal komme til at ligne deres "værter" mest muligt, og at det dermed også er dem alene, der bærer ansvaret for denne tilnærmelse) og multikulturalisme (idéen om at indvandrere skal overholde værtslandets lovgivning, men derudover kan bevare deres kultur og leve som de vil – også i adskillelse fra det omgivende samfund).

I dette temanummer benyttes begrebet udelukkende som teoretisk term til at betegne en proces, hvori to dele forenes i en større helhed (jf. den sproglige oprindelse af ordet). De to dele, vi har i fokus, er på den ene side indvandrere og deres børn,¹ og på den anden side den danske majoritetsbefolkning. Den større helhed er bredt set *det danske samfund*. Man kan lægge mærke til, at denne definition ikke siger noget om, hvordan processen kan eller skal foregå, og heller ikke noget om, hvad vi mere præcist skal forstå ved "forenes". Som de forskellige bidrag til dette temanummer afspejler, afhænger betydningen af "forenes" af, hvilken dimension af integrationen der er i fokus, og hvordan idealet om helheden defineres.

Under alle omstændigheder kan det siges, at definitionen peger på to dele. Integration handler både om, hvad indvandrere/efterkommere gør, og hvad værtssamfundet gør. På grund af magtubalancen i dette forhold er det dog praktisk sådan, at det er indvandrere og efterkommere, der må gøre mest, mens deres muligheder for, hvad og hvordan de kan gøre, er rammesat af det samfund, de nu lever i. Alle bidrag i dette temanummer afspejler idéen om, at integrationen både afhænger af indvandrere/efterkommere og af værtslandet ved at fokusere på, hvad indvandrere og efterkommere gør, mener og føler i relation til de tiltag og den rammesætning, som det danske samfund tilbyder på det relevante område. I slutningen af denne indledning kommenterer jeg nærmere på, hvilke rammer der er i fokus for de enkelte bidrag. Inden da vil jeg give et kort

overblik over udviklingen i den europæiske forskningslitteratur på området for at sætte rammen for det fokus, der er valgt i dette temanummer.

Udviklingen af den europæiske forskning i integration af indvandrere

Forskningen i indvandreres integration var længe forbeholdt amerikanerne. I Europa var emnet indtil 1980'erne marginaliseret og udgjorde ikke et selvstændigt forskningsfelt (Martiniello og Rath, 2010). De fleste, som har sammenlignet den amerikanske og europæiske forskningsudvikling, forklarer det amerikanske forspring (og den sene europæiske interesse for feltet) med, at indvandring har spillet (og spiller) meget forskellige roller for forståelsen af samfundet i de to kontekster. Mens indvandring er en central del af amerikanernes fortælling om nationens udvikling, afviser de fleste europæere fortsat idéen om at være immigrantnationer (Foner og Lucassen, 2012). I Europa forstås den nuværende indvandring som et brud med tidligere tiders homogene og demografisk statiske samfund, selvom flere europæiske lande også tidligere har været modtagere af indvandrere (primært fra andre europæiske lande, men også fra kolonier) (Lucassen, Feldman og Oltmer, 2006).

Konsekvenserne for forskningen ses blandt andet i det forhold, at *migration studies* og interessen for integrationen af forskellige etniske grupper i samfundet blev et veletableret forskningsfelt i amerikansk sociologi (særligt gennem Chicago-skolen), fordi de teorier, som blev udviklet, blev set som generelle (snarere end specialiserede) sociale teorier. Feltet var domineret af racerelationsteori (Park, 1928, 1939) og assimilationsteori (Gordon, 1964), dvs. teorier om, hvordan sociale grænser i USA er organiseret efter etniske/racemæssige identiteter, og hvordan disse grænser over tid udviskes, fordi tidligere indvandrergrupper blendes ind i den amerikanske smeltedigel. I Europa, derimod, startede forskningen som et specialiseret felt, primært inden for demografi og lidt senere også inden for politisk økonomi, hvor indvandring blev anskuet som et spørgsmål om arbejdskraftens bevægelighed (Martiniello og Rath, 2010: 8-9). Fraværet af fx politologer og sociologer kan ses som et udtryk for den opfattelse, at indvandringen var et midlertidigt fænomen, eftersom *gæstearbejderne*, som kom til Europa i 1960'erne og 1970'erne, jo skulle hjem på et tidspunkt igen. Dermed var der ingen forventning om, at disse indvandrere (sammen med de flygtninge som kom i slut-80'erne og start-90'erne) ville sætte noget varigt aftryk på de europæiske samfund.

Siden 1990'erne har der dog været en kraftig vækst i den europæiske akademiske litteratur på området, hvilket kan ses som en reaktion på den opmærksomhed, som emnet har modtaget fra politikere og den bredere offentlighed.

Med etableringen af det europæiske forskningsnetværk IMISCOE (International Migration, Integration and Social Cohesion in Europe) i 2004 er der også opstået et centralt udvekslingspunkt for forskere på området, og feltet har fået mere anseelse og betragtes nu i politologien og sociologien som et emne af generel relevans.

Selvom forskningen i indvandreres integration altså har været et centralt felt i flere årtier i både USA og Europa, er der dog, som Wilkinson (2013: 4-5) bemærker, ”lige så mange unikke definitioner på integration, som der er forskningsartikler”. Dette er i høj grad et udtryk for, at integration er et multi-dimensionelt begreb (Wong og Tézli, 2013), som belyses fra så forskellige vinkler som uddannelse, arbejdsmarkedsdeltagelse, erhvervelse af statsborgerskab, politisk deltagelse, bosætning, sundhed, inter-etniske venskaber og ægteskaber, værdier, holdninger og identitet.

Arbejdsmarkedsdeltagelse er det område, der er absolut mest europæisk forskning på (Ager og Strang, 2008; Entzinger og Biezeveld, 2003), hvilket kan ses som en arv fra dominansen af politisk økonomi i de tidligere europæiske studier af integration (Martiniello og Rath, 2010). Samtidig kan det også ses som udtryk for et svar på den efterspørgsel efter policy-relevant viden, som den store politiske og samfundsmæssige opmærksomhed på emnet har genereret (Crul og Mollenkopf, 2012: 9). Således hævder kritiske stemmer, at det dominerende socioøkonomiske fokus delvist er motiveret af en lettere adgang til økonomisk støtte for forskningsprojekter på dette område, fordi disse studier umiddelbart kan omsættes til politikformulering og -retfærdiggørelse (Favell, 2010: 19; Wilkinson, 2013: 3; Martiniello og Rath, 2010: 11).

I takt med udviklingen af feltet er relationen mellem de forskellige dimensioner af integration også blevet diskuteret. Denne diskussion kan ses som en markering af afstand til Gordons lineære assimilationsteori, der har domineret amerikansk forskning indtil for nylig. Gordons (1964) centrale påstand var, at indvandrere med tid og over generationer ville komme til at ligne majoritetsbefolkningen så meget, at der til sidst ville være tale om en komplet udviskning af (betydningsfulde) forskelle (jf. den latinske oprindelse af ordet assimilation: *similare/similis*, dvs. at ”gøre lig med”). Denne proces blev anset som mere eller mindre automatisk, idet integration i én dimension (fx sprogligt) naturligt ville føre videre til integration i den næste dimension (fx arbejdsmarkedsdeltagelse), med kulturel og identitetsmæssig integration som endestationen.

I USA er dette perspektiv blevet udfordret gennem teorien om segmenteret assimilation (som senere også er appliceret på den europæiske case), der peger på faktorer, som kan betyde, at efterkommere ikke nødvendigvis bliver mere integrerede end deres forældre, og at de i nogle tilfælde måske ligefrem ven-

der sig imod majoritetssamfundet (Portes og Zhou, 1993; Portes og Rumbaut, 2001). I Europa er udfordringen til assimilationsteorien nærmere indlagt i tilgangen til selve begrebet integration, som forstås som en mere fragmenteret og ikke-lineær proces (Wilkinson, 2013: 1). Fx antages det ikke, at arbejdsmarkedsintegration nødvendigvis fører til større politisk deltagelse eller større identifikation med majoritetsbefolkningen. Mens der har været forsøg på at skabe sammensatte modeller for integrationens forskellige domæner (fx Ager og Strang, 2008) eller ligefrem at etablere overordnede indeks for integrationen, som samler de forskellige dimensioner i ét mål (fx Wong og Tézli, 2013), er den mest udbredte tilgang til studiet af integration altså at fokusere på ét (eller evt. at undersøge sammenhængen mellem to) af de ovennævnte områder.

Dette mere disaggregerede blik på integrationen adopteres også i dette temanummers tilgang. Udgangspunktet er, at integration er en størrelse, der er så tilpas kompleks, at den ikke kan indfanges med kun ét sæt briller eller ét fokusområde. Således undersøger hvert bidrag et selvstændigt område, med den ambition at temanummeret som helhed kan give læseren et bredere blik på integrationen og en dybere forståelse af nogle centrale dimensioner. Med udgangspunkt i, at der er sagt meget om indvandreres arbejdsmarkedsintegration i Danmark (se Rockwool Fondens overblik i Skaksen og Jensen, 2016), har det været en prioritet i udvælgelsen af artikler, at de skulle fokusere på dimensioner, som ligger nærmere politologien. Mens studiernes umiddelbare ”policy-relevans” varierer, markerer de alle en teoretisk motiveret tilgang til at undersøge emnet, som forhåbentlig kan bidrage til at nuancere forståelsen af, hvad integration er, og hvordan det står til med den på forskellige centrale områder i det danske samfund.

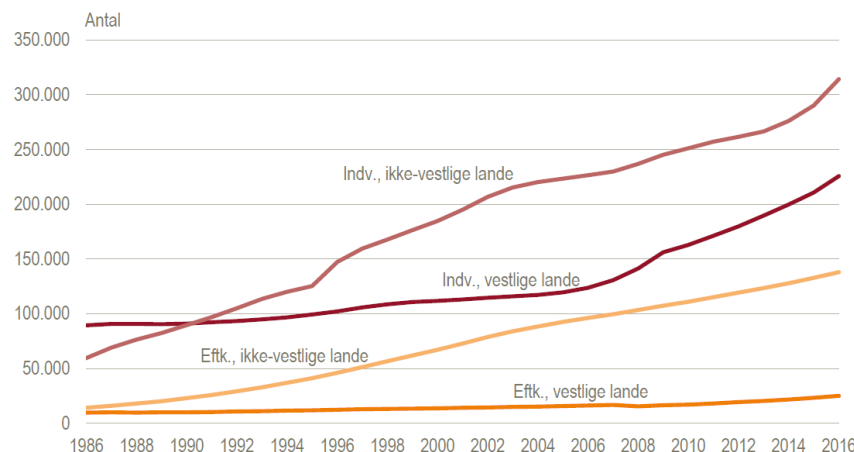
Indvandringen til Danmark

Da Danmark er det empiriske fokus for de fem bidrag i nærværende temanummer, er det på sin plads at gøre nogle overvejelser om den danske case, herunder hvordan Danmark sammenligner sig med andre europæiske lande på centrale områder.

Et åbenlyst sted at starte er med en karakteristik af immigrantbefolkningen. Danmarks Statistik opererer med tre primære herkomstskategorier i inddelingen af befolkningen; personer med dansk oprindelse, indvandrere og efterkommere.² Indvandrere og efterkommere er underopdelt med hensyn til, om de kommer fra vestlige eller ikke-vestlige lande.³ Figur 1 viser antallet af indvandrere og efterkommere i Danmark over perioden 1986-2016.

Som figuren viser, er der sket en forholdsvis kraftig stigning i antallet af både indvandrere og efterkommere siden 1986, med undtagelse af efterkommere fra

Figur 1: Indvandrere og efterkommere i Danmark, 1986-2016

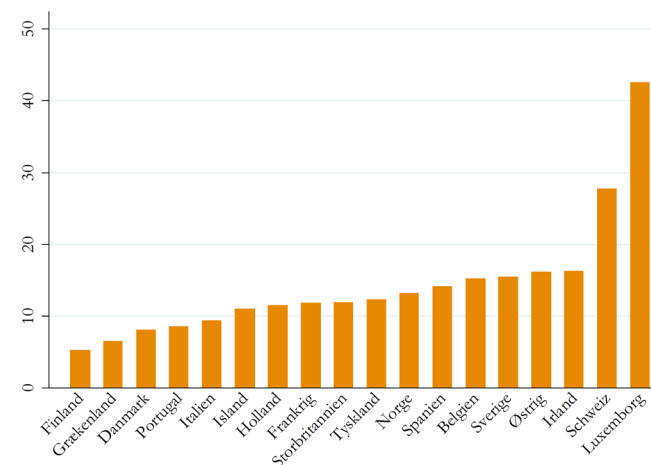

Kilde: Danmarks Statistik.

vestlige lande, hvor stigningen har været langt mere begrænset. Figuren viser også, at indvandrere fra vestlige lande indtil 1990 udgjorde størstedelen af indvandringen til Danmark, men at den ikke-vestlige indvandring siden da har taget fart og nu overgår den vestlige indvandring med ca. 90.000 mennesker. Det kan i samme ombæring bemærkes, at udviklingen i antallet af personer med dansk oprindelse har været nogenlunde stabil i samme periode med et lille fødselsoverskud, dvs. en beskedne befolkningstilvækst på omkring 1 promille (i 2015 var det 5.650 personer). Pr. 1. januar 2016 udgør indvandrere 9,5 pct. og efterkommere 2,9 pct. af befolkningen.

I en sammenligning af Danmark og andre europæiske lande med hensyn til befolkningssammensætning er det vigtigt at bemærke, at der på tværs af Europa findes forskellige standarder for, hvordan man definerer indvandrerbefolkningen (herunder om man regner efterkommere som en separat kategori, eller om de inkluderes i statistikkerne over den "nationale befolkning"), hvilket betyder, at nationale statistikker ikke altid er umiddelbart sammenlignelige. Et mere sammenligneligt mål er baseret på den andel af befolkningen, som ikke er født i det land, de bor i. Figur 2 viser dette mål for EU15 + Norge og Schweiz baseret på OECD's databank (hvor 2013 er det senest tilgængelige datapunkt). Som vi kan se, ligger Danmark (med 8,5 pct. af den samlede befolkning) i den lave ende, når det handler om indvandreres andel af den samlede befolkning. De europæiske lande har forskellige immigrationshistorier, som afspejles i, hvilke nationaliteter der udgør de største indvandrergrupper i de enkelte lande.

Figur 2: Procentdel af befolkningen, som er født i udlandet, 2013

Kilde: OECD's databank: <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-population.htm#indicator-chart>

Spørgsmålet om, hvad der afgør søgningen mod bestemte lande, er centralt for migrationsforskere, og det er tillige blevet et politisk betændt spørgsmål, særligt i forbindelse med den seneste tilstrømning af flygtninge til Europa i 2015 og 2016. Der er tre store parametre på *pull*-siden af ligningen, dvs. forhold, som har med værtslandet at gøre: Har landet haft oversøiske kolonier, hvilket typisk både skaber kulturelle bånd og lettere adgang til at bosætte sig for folk, der kommer fra de tidligere kolonier; er landet økonomisk attraktivt for arbejdsmigranter (er der mulighed for at få arbejde til en løn og til vilkår, som er bedre end i hjemlandet); og er der adgang til opholdstilladelse/asyl for indvandrere og flygtninge?

I nyere tid, markerer 1960'erne starten på en indvandringsstrøm rettet mod Nord- og Vesteuropa (herunder Danmark), som tiltrak gæstearbejdere til at udfylde de huller i arbejdsstyrken, som boomende efterkrigsøkonomier skabte (Skaksen og Jensen, 2016). Selvom indvandringen til Danmark startede forholdsvis sent (først mod slutningen snarere end starten af 1960'erne) i sammenligning med de andre europæiske modtagerlande, er den danske udvikling i høj grad en spejling af det generelle mønster. Arbejdsmigranterne til Nord- og Vesteuropa kom fra Sydeuropa, Tyrkiet og Pakistan, mens Frankrig, Holland og Storbritannien også modtog indvandrere fra deres tidligere kolonier. Selvom oliekrisen i 1973 fik de europæiske modtagerlande til at indføre mere restriktiv indvandrerlovgivning, fortsatte indvandringen nu i form af familiesammenfø-

ringer og sidenhen også asylansøgninger som konsekvens af forskellige voldelige konflikter. I dag oplever Europa især en stærk tilstrømning af asylansøgere fra Afghanistan, Irak og Syrien, hvilket har gjort de sydeuropæiske lande til netto-indvandrings- snarere end udvandringslande.

Tabel 1 viser en oversigt over de tre største indvandrergrupper for Danmark, Frankrig, Storbritannien, Sverige og Tyskland pr. 2015. Tabellen skal give et indblik i, hvordan sammensætningen af indvandrerbefolkningen i Danmark sammenligner sig med andre europæiske lande. Af oversigten kan man se, at Frankrig og Storbritannien fortsat er præget af deres kolonihistorie, idet indvandrere fra henholdsvis Algeriet og Marokko (for Frankrigs vedkommende) og Indien og Pakistan (for Storbritanniens vedkommende) er blandt de største grupper i hvert af de to lande. Dette kan ses i kontrast til Sverige, Tyskland og Danmark, hvor det primært er bånd til et centralt naboland (Finland for Sveriges vedkommende, Tyskland for Danmarks vedkommende), tyrkiske ”gæstearbejdere” fra 1960’erne samt deres familier, og endelig en nyere bølge af polske arbejdsmigranter, som har fået lettere adgang til disse europæiske lande med østudvidelsen af EU i 2004. Sverige er det eneste land, som har en flygtningegruppe – irakerne – blandt sine tre største indvandrergrupper.

Bemærk i øvrigt, at tabellen ikke indeholder en oversigt for de største grupper af efterkommere, idet disse tal ikke er tilgængelige for alle lande, jf. kommentaren ovenfor om forskelle i opgørelsesmetoder.

Tabel 1: Afsenderland for de tre største indvandrergrupper, udvalgte europæiske lande

	Danmark	Frankrig	Storbritannien	Sverige	Tyskland
1.	Tyskland	Algeriet	Indien	Finland	Tyrkiet
2.	Tyrkiet	Marokko	Polen	Irak	Polen
3.	Polen	Portugal	Pakistan	Polen	Rusland

Kilde: FN’s database ”Migrant Stock by Origin and Destination Country”, 2015: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates15.shtml>

Integrationens rammer i Danmark og temanummerets bidrag

Det næste skridt i karakteristikken af den danske case er at belyse nogle af de formelle og uformelle rammer, som kan have betydning for integrationen, jf. den opfattelse af integrationsbegrebet, som blev præsenteret i starten af denne indledning.

Idéen om, at der eksisterer en overordnet ramme for integrationen, finder vi blandt andet hos Adrian Favell, som introducerede begrebet ”integrationsfilosofi” til at betegne den udbredte konsensus, der eksisterer internt i forskellige lande omkring de normative mål og forklaringsorienterede antagelser, som integrationspolitikken hviler på (1998: 2). Selvom de europæiske lande alle står overfor det samme ”integrationsproblem”, så er svarene på, hvordan dette problem skal løses, meget forskellige og bestemt af historisk funderede antagelser om, hvem det er, der skal integreres, og hvad de skal integreres ind i – med andre ord; hvad er de to dele, hvad er helheden, og hvordan opnår vi ”forening”?

Favells empiriske analyse sammenligner Frankrig og Storbritanniens integrationsfilosofier, som han betegner som ”omvendte spejlbilleder” af hinanden (1998: 4). Mens Frankrig tilslutter sig en republikansk og universalistisk idé om, at kulturelt anderledes *indvandrere* kan integreres i det politiske fællesskab gennem et *statsborgerskab*, der ikke ser racemæssige, etniske og religiøse forskelle, handler den britiske diskurs om at skabe en offentlig orden, som er fri for diskrimination og racisme, men hvor *etniske minoriteter* ellers er frie til at praktisere deres kultur og religion, også i det offentlige rum. Statens fokus er på *anti-diskriminationslovgivning* og *sameksistens* snarere end statsborgerskab og politisk assimilation. Disse forskelle kommer blandt andet til udtryk i det forhold, at man i Frankrig ikke laver officielle opgørelser over efterkommere af indvandrere (idet de er statsborgere og dermed ikke længere et mål for integrationen), mens man i Storbritannien opfatter både efterkommere og deres børn og børnebørn som etniske minoriteter, som integrationspolitikken har fokus på i forbindelse med spørgsmålet om sameksistens.

Hvordan sammenligner Danmark sig med disse to filosofier? Svaret er, at den danske integrationsfilosofi afviger fra både den franske og den britiske model, idet statsborgerskabet langt fra betragtes som tilstrækkeligt for integration af indvandrere, og idet integrationens mål rækker udover multikulturel sameksistens. Derudover kan det også bemærkes, at den danske integrationsfilosofi blev udviklet senere end både den franske og den britiske, eftersom ”integrationsproblemet” først er blevet etableret som en politisk prioritet i løbet af 1990’erne. Kristian Kriegbaum Jensen (2016) har analyseret den danske integrationsfilosofi, som på trods af skiftende regeringer, er forenet i det syn, at integrationen er en langsom og organisk proces, som ikke kan trylles frem gennem fx (hurtig) tildeling af statsborgerskab. Snarere må indvandrere gennem langstrakt socialisering blive en del af den danske nation – en nation som opfattes som historisk fikseret og dermed ikke åben for forandring i mødet med nye borgere. Ifølge Jensen har denne filosofi ført til udviklingen af en fortjenstfuldhedsdiskurs overfor indvandrere, fx i forbindelse med tildeling af

statsborgerskab, og til en forholdsvist stram indvandrerlovgivning, fordi den danske nation kun kan rumme dem, der gør en stor indsats for at blive danske. Den største kontrast er i skandinavisk sammenhæng Sverige, hvor statslige tiltag er fokuseret på at støtte en proces, hvori både indvandrere og det svenske samfund tilpasser sig hinanden, og hvor indvandrere indbydes til at indgå i en dialog om, hvad det vil sige at være svensk. Tildelingen af rettigheder, fx statsborgerskabet, ses som et middel til at engagere de nye borgere i samfundet.

I forlængelse af denne brede definition på integrationens ramme, kan vi zoome ind på reglerne for opnåelse af statsborgerskab, som formelt definerer grænsen mellem "os" og "dem". Man kan groft sagt sige, at der er to perspektiver på, hvad statsborgerskabet gør for indvandrere. Det første perspektiv handler om, at statsborgerskabet er et mærkat på, at man er en del af et *politisk-juridisk* fællesskab. Det andet perspektiv peger på de rettigheder, der følger med passet, og som anses for centrale for at deltage i det politiske fællesskab. Det handler særligt om valgret og derudover om den beskyttelse, statsborgerskabet giver, idet statsborgere ikke kan udvises af landet. Den psykologiske sikkerhed, der følger heraf, betragtes af nogen som en potentiel forudsætning for, at man har overskud til at investere i integrationsprocessen.

Disse to perspektiver kan også ses som forklaring på den forholdsvis store variation, vi ser på tværs af europæiske stater i tilgangen til statsborgerskabslovgivning. Mens statsborgerskabet betragtes som en præmie for vellykket integration (dvs. som endestation på integrationsprocessen) i lande med høje krav for opnåelse af statsborgerskab, betragtes statsborgerskabet snarere som middel til vellykket integration (dvs. som starten på integrationsprocessen) i de lande, hvor der er forholdsvis lempelig adgang til statsborgerskabet (jf. Jensens analyse af den svenske case).

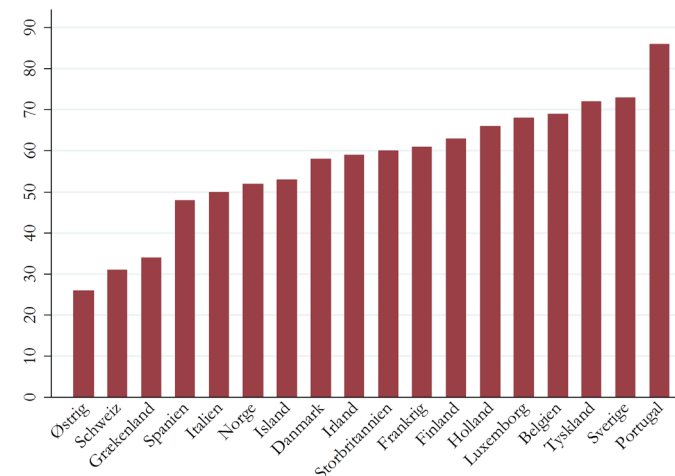
Der er udviklet flere indeks til sammenligning af europæiske landes statsborgerskabs- og integrationspolitikker (fx Sara Wallace Goodmans *Civic Integration Index* (CIVIX), Marc Morjé Howards *Citizenship Policy Index* (CPI) og European Union Democracy Observatorys *Citizenship Law Indicators* (CIT-LAW)). Disse indeks varierer med hensyn til, hvor mange lande de inkluderer, og hvor ofte de opdateres. Derudover er der en vis variation i vægtningen af forskellige dimensioner i det samlede indeks (se Helbling (2013) for en diskussion af validiteten og metodiske styrker og svagheder ved en række af disse indeks). Figur 3, som sammenligner EU15 + Norge og Schweiz, er baseret på MIPEX's (Migrant Integration Policy Index) mål for statsborgerskabets åbenhed ("Access to Nationality" indeks), hvilket er det komparative indeks, som inkluderer flest lande og som opdateres mest jævnligt. Indekset er et samlet

mål for fire dimensioner af statsborgerskabslovgivning (højere score angiver mere lempelig/åben adgang til statsborgerskab):

1. Kvalifikation til statsborgerskab
 - Fødselsret til statsborgerskab (giver fødsel på landets territorium automatisk ret til statsborgerskab?)
 - Varighed af ophold i landet
2. Betingelser
 - Sprogtest/sprogniveau
 - Indfødsrets-/integrationstest
 - Indkomstniveau/krav om arbejde
 - Gebyr for ansøgning om statsborgerskab
3. Statussikkerhed
 - Er statsborgerskab en rettighed, når alle krav er mødt, eller er beslutningen om tildeling af statsborgerskab skønsbaseret?
4. Ret til dobbelt statsborgerskab

Som figur 3 viser, ligger Danmark i et midterfelt med en score på 58 (på en skala fra 0 til 100). Østrig har den strammeste lovgivning blandt de sammenlignede lande, mens Portugal har de mest lempelige regler. Det skal bemærkes, at figur 3 er baseret på 2014-lovgivning (hvilket er det nyligste datapunkt i

Figur 3: MIPEX Access to Nationality 2014 score

Kilde: Migrant Integration Policy Index: <http://mipex.eu/access-nationality>.

MIPEX-databasen), og at Danmark siden da har indført strammere statsborgerskabsregler (jf. Bech et al., 2017, dette temanummer), særligt på betingelsesdimensionen. Dette betyder, at en nyere sammenligning formodentlig ville placere Danmark lavere på ranglisten over europæiske lande. Samtidig viser denne bemærkning, at integrationens betingelser både varierer over sted (lande) og tid. Det sidste er den ramme, som Bech et al. tager udgangspunkt i i deres undersøgelse af konsekvenserne af den nyligste stramning af reglerne for opnåelse af statsborgerskab i 2015.

Udgangspunktet for analysen i Bech et al. (2017) er, at strammere regler udelukker mange fra at blive officielt (juridisk) inkluderet i det danske politiske fællesskab – og det empiriske spørgsmål er så: *hvor* mange? Dette bidrag har således primært fokus på værdien af statsborgerskabet i sig selv, dvs. som mærkat på at være en del af det politiske fællesskab. I dette tilfælde betyder ”forenet med” at have lige status med andre borgere i det danske samfund. I forlængelse heraf undersøger artiklen også, om kravene er urimelige i den forstand, at personer med dansk oprindelse ikke selv ville kunne leve op til dem, hvis de skulle søge om statsborgerskab.

I kontrast til de forholdsvis stramme statsborgerskabsregler (særligt efter 2015), er Danmark blandt en håndfuld lande i Vesteuropa (sammen med Finland, Sverige, Norge, Irland, Holland og Spanien), der giver indvandrere adgang til demokratisk deltagelse gennem lokale valg, selv uden statsborgerskab. Efter tre års ophold har indvandrere således valgt (og er dermed også valg-bare) til kommunal- og regionsrådsvalg (for EU-borgere og borgere fra Norge og Island gælder valget, så snart vedkommende har fast bopæl i Danmark). Dette kan ses som en positiv ramme for integrationen, der giver nye borgere mulighed for demokratisk indflydelse, og som ligger i forlængelse af den danske tradition for høj valgdeltagelse i befolkningen generelt. Denne ramme er udgangspunktet for Bhatti og Hansens (2017) bidrag til dette temanummer, som undersøger, hvordan det ser ud med valgdeltagelsen blandt ikke-vestlige indvandrere og efterkommere. Udover at kontrollere for demografiske forhold undersøger Bhatti og Hansen også statsborgerskabets rolle i den politiske integration. Spørgsmålet er, om statsborgerskabet bidrager til større valgdeltagelse – også ved lokale valg. Her er det altså statsborgerskabet som middel til integration, der er i fokus, idet forventningen er, at statsborgerskabet har en inklusionsværdi, der tilskynder eller forpligter indvandrere og efterkommere på at deltage. Selvom både statsborgere og ikke-statsborgere altså har ret til at stemme ved kommunalvalg, kan man forestille sig, at statsborgerskabet øger deltagelsen i det politiske fællesskab.

Udover adgangen til statsborgerskab og politiske rettigheder er en anden ramme for integrationen den socialdemokratiske velfærdsmodel, som den danske velfærdsstat er bygget op efter (Esping-Andersen, 1990). Et bærende princip bag denne velfærdsmodel er ambitionen om, at social baggrund skal have mindst mulig betydning for ens adgang til succes og velfærd i livet – hvilket sikres gennem offentlig betalt uddannelse, komparativt set generøse understøttelsesydelse i forbindelse med arbejdsløshed og sygdom, og i det hele taget et stort statsligt ansvar for mange af livets faser. Med hensyn til denne formelle ramme for indvandreres liv kan Danmark forstås som et land, hvor det offentlige tager forholdsvis mere hånd om indvandreres velfærd end i andre lande med liberal eller kristendemokratisk velfærdsmodel (om end det skal bemærkes, at indvandrere i nogle tilfælde ikke har adgang til lige så generøse ydelser som personer med dansk oprindelse). Dette kan ses som et potentielt både positivt og negativt bidrag til integrationen. På den ene side kan det inkluderende værdisæt, som den socialdemokratiske velfærdsstat bygger på, ses som en positiv ramme for indvandrere at etablere sig i, eftersom det kan ”nedkæmpe permanente sociale og politiske skillelinjer i samfundet” (Sainsbury, 2012: 3) og fungere som et skjold mod marginalisering og eksklusion. På den anden side fremføres dog også argumenter for, at den socialdemokratiske velfærdsmodel kan være en bremse på fx arbejdsmarkedsintegrationen, fordi indvandrere har færre incitamenter end i fx liberale velfærdsregimer til at tage arbejde og forsørge sig selv.

Velfærdsstaten som ramme for integrationen er særligt i fokus i Breidahls (2017) artikel, som undersøger holdningerne hos indvandrere og efterkommere til centrale velfærdsstatslige principper, eller rettere: Hvor tæt indvandreres og efterkommeres værdier ligger på værdierne hos personer med dansk oprindelse. Integrationsbegrebet, som ligger til grund for en sådan analyse, indebærer en idé om, at samfundets sammenhængskraft (hvor godt ”forenet” de forskellige dele er) afhænger af, at der er et vist værdisammenfald på centrale områder i samfundslivet. Hvis personer med dansk oprindelse og personer med indvandrerbaggrund ser meget forskelligt på de områder, som er grundlæggende for, hvordan samfundet er opbygget, kan der være grund til bekymring for den fortsatte opbakning til centrale institutioner.

Hos Breidahl er spørgsmålet specifikt knyttet til indvandreres og efterkommeres tilslutning til værdier, som kan betragtes som grundlag for velfærdsstaten. Således vender hun pilen om i forhold til tidligere forskning, som også har undersøgt, om indvandring/øget diversitet er undergravende for støtten til velfærdsstatens grundlæggende principper – men med majoritetsbefolkningen i fokus (fx Putnam, 2000 om negative effekter af etnisk diversitet på social

kapital i USA; se også Kesler og Bloemraad, 2010 om betingede effekter af immigrationsrelateret diversitet på tillid, foreningsdeltagelse og politisk deltagelse i vestlige demokratier).

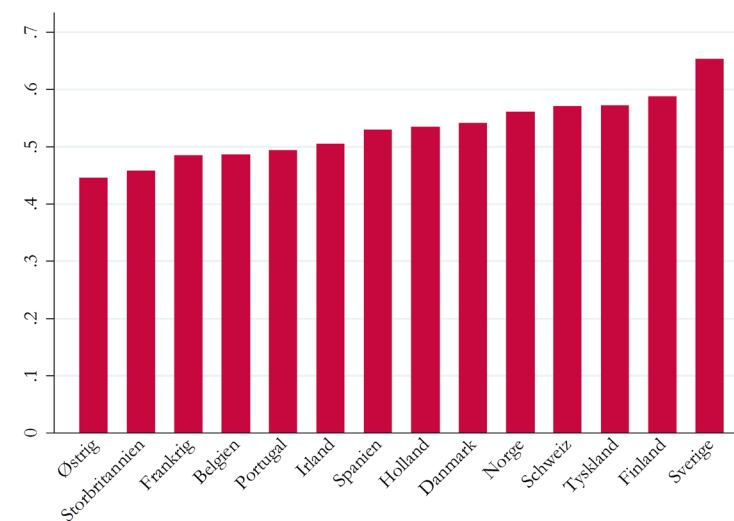
Fallesens (2017) undersøgelse af indvandreres og efterkommeres uddannelsessucces må også ses som rammesat af den principielt lige adgang til uddannelse, som den danske velfærdsstat tilbyder. I integrationssammenhæng kan uddannelse ses som et parameter at måle indvandrere og efterkommere på i forhold til majoritetsbefolkningen, ud fra en idé om at forskelle bør udlignes, hvis der er en integrationsproces i gang. Dette syn på uddannelse spejler for så vidt idéen om statsborgerskabet som et mærkat på at være inkluderet: Når indvandrere og efterkommere opnår de samme ”meritter” som personer med dansk oprindelse, kan vi begynde at tale om en vellykket integration – om ”forening”.

Samtidig kan vi også se uddannelse som et middel til integration i andre domæner. I et moderne, højtudviklet samfund som det danske hænger højere uddannelse oftest sammen med bedre livsmuligheder. Hvis indvandrere og efterkommere ikke uddanner sig lige så godt som majoritetsbefolkningen, kan det altså være kilde til social ulighed, som på sigt kan manifestere sig i segregering – og dette ikke blot i forhold til mulighederne for at tage attraktive jobs, men også for indkomst, venskaber, værdisocialisering, bosætning osv.

Fallesen undersøger i sit bidrag, hvad der kan forklare uddannelseskloften mellem indvandrere og efterkommere på den ene side og personer med dansk oprindelse på den anden side. Ud fra en assimilationsteoretisk tankegang skulle vi forvente, at indvandrere, der er kommet til Danmark tidligt i livet, klarer sig bedre end indvandrere, der er kommet senere, og vi skulle forvente, at efterkommere klarer sig bedre end indvandrere. Spørgsmålet er, hvordan disse to parametre (tid og generation) påvirker uddannelsesintegrationen i den danske kontekst.

Statsborgerskabslovgivning, valgetten og den danske velfærdsmodel er alle formelle rammer, der sætter muligheder og begrænsninger på integrationen. I forhold til de mere uformelle rammer for integrationen er et centralt forhold, hvordan det omgivende samfund ser på indvandrere og deres plads i nationen. Der er efterhånden en del tværnationale spørgeskemaundersøgelser, som med jævne mellemrum inkluderer spørgsmål om holdningen til indvandrere. I figur 4 har jeg beregnet landegennemsnit på et indeks baseret på tre spørgsmål fra European Social Survey fra 2014. Hvert spørgsmål beder respondenterne angive deres holdning til, om indvandrere bidrager negativt eller positivt til landets økonomi, landets kulturelle liv, og hvordan det er at leve i landet (11-punkt skala). Indekset er skaleret 0-1, hvor højere værdier angiver en mere

Figur 4: Positive holdninger til indvandrere i majoritetsbefolkningen

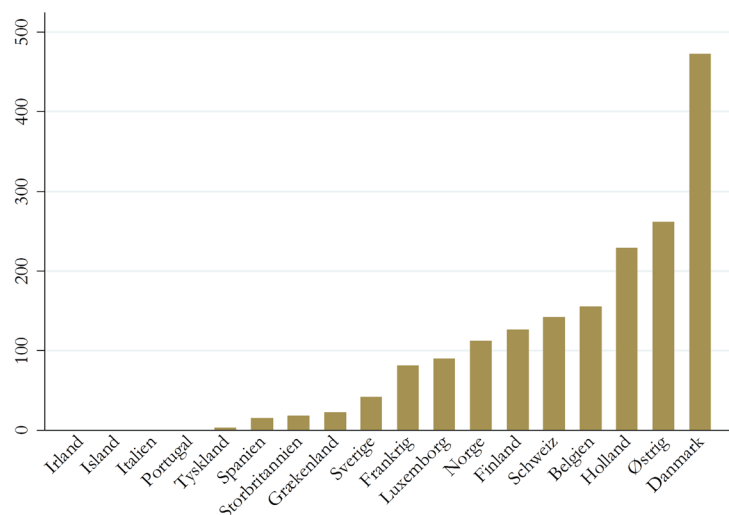
Kilde: Beregninger på baggrund af European Social Survey runde 7 (2014).

positiv holdning til indvandrere i befolkningen.⁴ Som det ses, ligger Danmark i et midterfelt, svagt i retning mod den mere positive ende, hvilket ser ud til at være en skandinavisk trend (Sverige, Finland og Norge ligger alle over det samlede landegennemsnit). Generelt er forskellene mellem de udvalgte europæiske lande dog små på dette mål for holdningen til indvandrere.

Hvis vi vender blikket mod politikerne, er en anden måde at måle holdningen til indvandrere bredt set at undersøge, hvor meget den politiske elitediskurs fokuserer på negative aspekter ved etnisk diversitet. På baggrund af data fra Comparative Manifesto Project har jeg dannet landescorer for saliens af negativ omtale af multikulturalisme for det seneste valg op til 2012 (landescorer summerer saliens af temaet i alle indvalgte partiers valgprogram, vægtet med partiernes stemmeandel ved det pågældende valg). Som det ses, er Danmark det land blandt de udvalgte europæiske lande, hvor dette tema er mest centralt i den politiske diskurs.

Man kan forestille sig, at synet på indvandrere i den brede befolkning og i dansk politik påvirker indvandrere og deres integration, og det er disse uformelle rammer, som bredt set udgør konteksten for mit eget bidrag til dette temanummer i en undersøgelse af efterkommeres oplevelse af dansk identitet (Simonsen, 2017).

Figur 5: Saliens af negativ politisk eliteretorik

Kilde: Beregninger baseret på Comparative Manifesto Project.

Integrationsbegrebet, som ligger til grund for at undersøge identitetsspørgsmål, hviler på den idé, at vi kan se fælles identitet som en "forening" af det, der tidligere var to adskilte grupper. At være en del af et fælles samfund handler i dette perspektiv om også at opleve at være en del af det samme "forestillede fællesskab" (Anderson, 1991). Fælles identitet bidrager derudover til større solidaritet, samarbejde og dermed styrket sammenhængskraft.

Jeg argumenterer i mit bidrag for, at vi skal være særligt interesserede i efterkommeres identitetsmæssige integration. Mens der kan være centrale udfordringer for indvandreres følelse af at være danske, som bunder i blandt andet socialiseringen i en anden national kontekst og i selve migrationsoplevelsen, så er argumentet, at efterkommere bør have lettere ved at identificere sig som danske. Dette handler om, at de deler mange kendetegn på at være danske med personer med dansk oprindelse (at være født og opvokset i Danmark, at tale flydende dansk, at have statsborgerskab osv.). Tilbage står som primær forhindring de eventuelle oplevelser, de måtte have, af grænser mellem personer med dansk oprindelse og personer med indvandrerbaggrund. Spørgsmålet er, hvordan efterkommere oplever disse grænser, og hvilken effekt det har på deres følelse af at være danske.

På baggrund af denne gennemgang af formelle og uformelle rammer for integrationen er det åbenlyst, at integrationens vilkår i Danmark er svære at

opsummere i et enkelt mål eller i en entydig konklusion. Mens Danmark på nogle områder komparativt set kan siges at tilbyde gode forhold for indvandre- res inklusion i samfundet, er der andre områder, hvorpå indvandrere møder sværere forhold. Dette er altså også en del af ligningen, når vi taler om, at integration er et komplekst fænomen, og dette vil også afspejle sig i de forskellige bidrags konklusioner.

Afslutning

Selvom temanummeret rummer en bred vifte af perspektiver på indvandreres integration i Danmark, er det dermed ikke sagt, at der ikke er andre centrale dimensioner, som ikke også fortjener belysning (heriblandt indvandreres le- veforhold, boligsegregering og sociale grænser fx i form af venskabs- og ægte- skabsmønstre). Dog mener jeg, at dette udvalg af perspektiver på integrationen repræsenterer et stærkt *politologisk* bidrag til det store billede.

Udover måske at kunne interessere nogle af vores kolleger, er min ambition, at temanummerets bidrag kan være relevante og inspirerende for studerende, som beskæftiger sig med emnet i dets forskellige (samfundsfaglige) afskygninger. Derudover håber jeg, at temanummeret kan være et sagligt og nuanceret indspark til den bredere offentlige debat om indvandreres integration, som ofte bliver meget ensidig. I denne forbindelse bør bidragenes bredde og kritiske tilgang skabe et bedre og mere løsningsorienteret grundlag for at diskutere integrationens muligheder og udfordringer.

Endelig håber jeg, at læserne af de forskellige bidrag engagerer sig med vores forskning og har blod på tanden til at pege på de huller, vi skal have belyst bedre, eller de perspektiver, der mangler, for at vi kan blive endnu klogere. Med denne opfordring ønsker jeg god og kritisk læsning.

Noter

1. Alle bidrag i temanummeret behandler ikke alene indvandrere men også efterkommere som en del af den gruppe, for hvem integration er et relevant spørgsmål. Selvom spørgsmålet om, hvornår man er en del af den nationale befolkning, og hvornår man er en del af indvandrerbefolkningen, har politiske og værdimæssige overtoner, så er den forskningsmæssige berettigelse for at interessere sig for efterkommeres integration, at denne gruppe har fællestræk med både deres forældre og med personer, der har oprindelse i værtslandet. Således er efterkommere ofte en kritisk case på, hvordan det står til med inklusionen af nye borgere i værtslandet. Studiet af efterkommere kan dermed gøre os klogere på, hvilke forhold der muliggør, og hvilke forhold der forhindrer, at nye borgere bliver en del af den nationale befolkning.

2. En person har dansk oprindelse, hvis han eller hun har mindst én forælder, som både er dansk statsborger og født i Danmark. Hverken indvandrere eller efterkommere har én forælder, som både er dansk statsborger og født i Danmark. Forskellen mellem indvandrere og efterkommere er, at indvandrere er født i udlandet, mens efterkommere er født i Danmark (Danmarks Statistik, <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/indvandrere-og-efterkommere/indvandrere-og-efterkommere>).
3. Vestlige lande: EU28, Andorra, Island, Liechtenstein, Monaco, Norge, San Marino, Schweiz, Vatikanstaten, Canada, USA, Australien og New Zealand. Ikke-vestlige lande: alle øvrige lande.
4. Item-item korrelationer mellem 0,63 og 0,69. Cronbachs alpha = 0,85.

Litteratur

- Ager, Alastair og Alison Strang (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies* 23 (4):589-607.
- Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism*. 3. udg. London: Verso.
- Bech, Emily Cochran, Kristian Kriegbaum Jensen, Per Mouritsen og Tore Vincents Olsen (2017). Hvem er folket? Flygtninge og adgangen til dansk statsborgerskab. *Politica* 49 (3): 227-248.
- Bhatti, Yosef og Kasper Møller Hansen (2017). Valgdeltagelsen blandt ikke-vestlige indvandrere og efterkommere. *Politica* 49 (3): 249-272.
- Breidahl, Karen Nielsen (2017). Den danske velfærdsstat og de nye medborgere: Bakker ikke-vestlige indvandrere og efterkommere op om velfærdsstatens centrale værdier? *Politica* 49 (3): 273-291.
- Crul, Maurice og John Mollenkopf (2012). The second generation, pp. 3-25 i Maurice Crul og John Mollenkopf (red.), *The Changing Face of World Cities*. New York: Russell Sage Foundation.
- Entzinger, Han og Renske Biezeveld (2003). *Benchmarking in Immigrant Integration*. Rotterdam: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER) for the European Commission.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Fallesen, Helene Wind (2017). Undersøgelse af uddannelseskloften: Haler børn med indvandrerbaggrund ind på de etnisk danske børn? *Politica* 49 (3): 292-311.
- Favell, Adrian (1998). *Philosophies of Integration*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Favell, Adrian (2010). Integration and nations: The nation-state and research on immigrants in Western Europe, pp. 371-404 i Marco Martiniello og Jan Rath (red.), *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Foner, Nancy og Leo Lucassen (2012). Legacies of the past, pp. 26-43 i Maurice Crul og John Mollenkopf (red.), *The Changing Face of World Cities*. New York: Russell Sage Foundation.
- Gordon, Milton M. (1964). *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origin*. New York: Oxford University Press.
- Helbling, Marc (2013). Validating integration and citizenship policy indices. *Comparative European Politics* 11 (5): 555-576.
- Jensen, Kristian Kriegbaum (2016). *Scandinavian Immigrant Integration Policies: Varieties of the Civic Turn*. Aarhus: Politica.
- Kesler, Christel og Irene Bloemraad (2010). Does immigration erode social capital? The conditional effects of immigration-generated diversity on trust, membership, and participation across 19 countries, 1981-2000. *Canadian Journal of Political Science* 43 (2): 319-347.
- Lucassen, Leo, David Feldman og Philippe Oltmer (2006). *Paths of Integration: Migrants in Western Europe (1880-2004)*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Martiniello, Marco og Jan Rath (2010). Introduction: Migration and ethnic studies in Europe, pp. 7-18 i Marco Martiniello og Jan Rath (red.), *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Park, Robert E. (1928). Human migration and marginal man. *The American Journal of Sociology* 33 (6): 881-893.
- Park, Robert E. (1939). The nature of race relations, i Edgar T. Thompson (red.), *Race Relations and the Race Problem: A Definition and an Analysis*. Durham: Duke University Press.
- Portes, Alejandro og Rubén G. Rumbaut (2001). *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*. Berkeley: University of California Press.
- Portes, Alejandro og Min Zhou (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530 (1): 74-96.
- Putnam, Robert (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster
- Sainsbury, Diane (2012). *Welfare States and Immigrant Rights: The Politics of Inclusion and Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Simonsen, Kristina Bakkær (2017). "Hvor dansk skal man være for at være dansk?" Hvordan unge efterkommere af indvandrere fra Mellemøsten oplever mulighederne for at høre til i Danmark. *Politica* 49 (3): 312-329.
- Skaksen, Jan Rose og Bent Jensen (2016). *Hvad ved vi om indvandring og integration? Indvandringen til Danmark og forløbet af integrationen fra 1960'erne til i dag*. København: Gyldendal.

- Wilkinson, Lori (2013). Introduction: Developing and testing a generalizable model of immigrant integration. *Canadian Ethnic Studies* 45 (3): 1-7.
- Wong, Lloyd L. og Anette Tézli (2013). Measuring social, cultural, and civic integration in Canada: The creation of an index and some applications. *Canadian Ethnic Studies* 45 (3): 9-37.

Emily Cochran Bech, Kristian Kriegbaum Jensen,
Per Mouritsen og Tore Vincents Olsen

Hvem er folket? Flygtninge og adgangen til dansk statsborgerskab

Danmark har nogle af de mest restriktive statsborgerskabsregler i Europa med krav om blandt andet langt ophold, sprog, viden, selvforsørgelse og kriminalitet. Statsborgerskab giver stemme- og opstillingsret til nationale valg og er dermed forudsætningen for fuld demokratisk inklusion. I dag står godt 376.000 voksne indbyggere uden statsborgerskab. På baggrund af registerdata undersøger vi, hvorvidt flygtninge, som indvandrede som voksne mellem 2001 og 2009, har kunnet opfylde kravene til sprog, selvforsørgelse og kriminalitet. Vi undersøger, hvilke krav der er mest ekskluderende, og hvor stor en forskel det ville gøre, hvis kravene lempedes. Herudover undersøges, hvor mange danske statsborgere med dansk oprindelse faktisk kan leve op til de gældende krav. Med det som udgangspunkt diskuterer vi kravenes implikationer for det danske demokrati, og hvorvidt det svarer til normative forestillinger om *fairness*.

Det er altså ingen menneskeret at blive statsborger. Det er noget, man må række ud efter. Der må gerne være et stykke at række (Inger Støjberg citeret i Hvass og Rytgaard, 2015)

Venstre-regeringen indgik den 5. oktober 2015 en aftale om nye regler for tildeling af statsborgerskab med Socialdemokraterne, Dansk Folkeparti, Liberal Alliance og Konservativt Folkeparti. Aftalen skulle skabe størst mulig stabilitet på indfødsretsområdet, mindske antallet af dispensationer og øge kvaliteten af sagsbehandlingen. En stabil aftale henover midten af dansk politik ville betyde, at indvandrere vidste, hvilke rettigheder de har og – endnu vigtigere – hvad de skal gøre for at kunne opnå de rettigheder, der knytter sig til statsborgerskabet.¹

Integrationsminister Inger Støjberg (Venstre) havde dog en yderligere begrundelse for de nye regler. Dansk statsborgerskab var “noget helt særligt”, som man skulle “gøre sig fortjent til og være villig til at række ud efter”, og derfor ville regeringen “gøre det markant sværere at få et dansk statsborgerskab”. Integrationsministeren erkendte, at nogle ville få svært ved at leve op til kravene, men mente ikke, de var “urimelige” og tilføjede, at det ikke var nogen

“menneskeret” at blive dansk statsborger (citeret i Hvass og Rytgaard, 2015). Ifølge Danmarks Statistik er der i 2016 godt 376.000 indbyggere over 18 år i Danmark uden dansk statsborgerskab, heraf 191.000 fra ikke-vestlige lande.²

I denne artikel undersøger vi via dansk registerdata, hvor mange flygtninge der kan leve op til kravene for ophold, sprog, selvforsørgelse og kriminalitet, samt hvilke af kravene der er sværest at leve op til og dermed mest ekskluderende. Vi sammenligner endvidere de nuværende krav med andre modeller, blandt andet de lidt lempeligere krav indført i 2013 under SRSF-regeringen, for at vurdere effekten af lovændringer. Når vi fokuserer på flygtninge, skyldes det, at flygtninge er en særligt udsat gruppe, som ikke alternativt kan opnå eller udnytte fulde politiske rettigheder i deres hjemlande. Dansk statsborgerskab ville give sikkerhed for deres “ret til at have rettigheder” (Arendt, 1951: 297) i Danmark, herunder ikke mindst politiske rettigheder og bedre adgang til geografisk mobilitet.

Vi undersøger også, hvor mange danske statsborgere der ville kunne leve op til kravene. Hvis mange danskere ikke kan det, kunne det ses som et brud på almindelige forestillinger om fairness: Man stiller højere krav til andre end til sig selv. En indvending herimod, jævnfør Støjbergs udtalelser, kan være, at indvandrere skal gøre en *ekstra* indsats for at blive en del af det politiske fællesskab. For at vurdere rimeligheden af en sådan forventning diskuterer artiklen de nuværende krav i lyset af de empiriske resultater og fem argumenter om naturalisationskriterier, der høres i den offentlige debat og genfindes indenfor politisk teori: om demokratisk ligebehandling, kompetence-erhvervelse, kulturel tilpasning, bidrag til fællesskabet samt et generelt argument om det eksisterende fællesskabs ret til at afgrænse sig selv.

De skærpede regler afspejler en generel “medborgerlig vending” i Europa (Mouritsen, 2008; Borevi, Jensen og Mouritsen, 2017), hvor statsborgerskabspolitik ses som et middel til at få indvandrere til erhverve sig de medborgernormer og kompetencer, og den kulturelle tilpasning, som modtagerlandet ønsker. Integrationsforventningen forbindes imidlertid med to helt forskellige argumenter (Faist og Gerdes, 2008). En optimistisk variant, der præger fx svensk og britisk lovgivning, ser tidligt statsborgerskab som en opmuntring, der fremmer evnen til (og ønsket om) hurtig integration og bidrag til værtslandet. I en mere pessimistisk variant, der ses i lande som Danmark og Østrig, er statsborgerskab i stedet en sen belønning til dem, der har anstrengt sig for at klare de vanskelige krav (for en sammenligning af Danmark og Sverige herom se Borevi 2017). Statsborgerskabskrav udgør et positivt incitament – men også en mekanisme til at selekttere de mest egnede.

Man kan dog frygte, at meget vanskelige krav kan blive et *negativt* incitament. Effekten af statsborgerskabsregler er vanskelig at adskille fra anden lovgivning og den politiske diskurs, og det er ren spekulation at forbinde hårde krav med fx radikaliserings. Men forskning indikerer en positiv integrationseffekt af *lempelig* lovgivning (Ersanilli og Koopmans, 2011), dels på arbejdsmarkedsdeltagelse og indtjening i nogle lande (Gathmann, 2015), blandt andet Canada og Sverige (Pendakur og Bevelander, 2014), dels på politisk deltagelse (Bloemraad, 2006). Statsborgerskab har positiv indvirkning på indvandreres tilhørsforhold i lande, hvor institutionen har stor symbolsk værdi, som i Danmark, og indvandrere føler sig mere hjemme i lande, hvor *flertalsbefolkningens* nationsforståelser er inkluderende (Simonsen, 2016a, 2016b), og det er velkendt, at oplevet institutionel forskelsbehandling og uretfærdighed gør os mindre tillidsfulde (Rothstein, 2011) – en sammenhæng der nok også gælder statsborgerskabsområdet. Vores artikel bidrager ikke direkte til litteraturen om statsborgerskabsreglers betydning for integration men fokuserer i stedet på at måle eksklusionseffekten af specifikke statsborgerskabskrav (hvilket ikke er gjort før) og diskutere deres rimelighed.

Artiklen gennemgår kort de fem argumenter om betingelser for statsborgerskab. Herefter undersøges, hvor mange flygtninge der kan leve op til de nuværende danske krav for ophold, sprog, selvforsørgelse og kriminalitet, hvad konsekvensen er ved at lempe på et eller flere af kravene, og hvor mange danskere der ville blive udelukket, hvis de skulle underkastes de samme krav. Endelig diskuteres kravene og deres konsekvenser for inklusion/eksklusion i relation til de fem argumenter og et overordnet spørgsmål om ligebehandling eller *fairness*: I hvilket omfang udsættes nye borgere for krav, som danskere ikke selv lever op til?

Krav til statsborgerskab: fem argumenter

Man kan sondre mellem i hvert fald fem argumenter, der betoner forskellige, mere eller mindre krævende kriterier for statsborgerskab, og som alle høres ofte i den danske debat. De præsenteres her i deres mere sofistikerede form indenfor politisk teori for senere at strukturere diskussionen af de danske naturalisationskrav, og af hvor mange flygtninge kravene faktisk udelukker fra borgerfolket.

Demokratiargumentet er, at personer, som opholder sig permanent med væsentlige livsinteresser i et givet land, bør have politiske rettigheder som andre. Hvis man underlægges statens love uden stemmeret og repræsentation, fratages man dels adgang til selvstyre gennem lige indflydelse på lovgivning, man selv omfattes af (heteronomi), dels den beskyttelse mod arbitrær magtudøvelse (do-

minans), hvis fravær er en slags tyranni (Walzer, 1983: kap. 2; Carens, 2014: 50; Dahl, 1989: kap. 9). Hvis demokrati dertil tilskrives iboende værd som afspejling af respekt for mennesket som lige og frit fornuftsvæsen (Christiano, 1990), bliver statsborgerskabets demokratiske rettigheder (modsat Støjberg) til grundlæggende *menneskerettigheder*. Demokratiargumentet taler for relativ hurtig og nem adgang til statsborgerskab.

Bidragsargumentet hævder, at man skal bidrage til fællesskabet i en periode eller i hvert fald ikke ligge det til last, før man opnår det fulde sæt rettigheder, der kommer med statsborgerskabet. I dette gensidighedsforhold er det mest håndgribelige bidrag skattebetaling via lønarbejde eller egen virksomhed. Bidragsargumentets potentielt vidtrækkende krav om længere tids selvforsørgelse skurrer mod demokratiargumentet ved at gøre rettigheder afhængige af menneskers økonomiske værdi og ignorerer, at demokratiske rettigheder refererer til individet og borgeren som et lige og frit fornuftsvæsen. Men det matcher en grundlæggende forståelse af moderne medborgerskab (især det sociale medborgerskab, der først med statsborgerskabet kan nydes uden konsekvenser for opholdsstatus) som forbundet med fordelings- og solidaritetsinstitutioner, der altid kobler rettigheder med pligter (Marshall, 1950; Turner, 1997).

Kompetenceargumentet betoner nødvendigheden af at besidde bestemte kompetencer eller borgerdyder for at kunne agere som politisk medborger. I demokratiteorien antages det, at man skal kunne søge information, diskutere, kritisere magtudøvere og forstå, hvordan politiske tiltag berører egne og andres interesser (Carens, 2014: 55-61; Kymlicka, 2001). Kompetenceargumentet underbygger krav om sprogkyndighed og viden om samfundsforhold (ikke bredere kulturel viden).

Tilpasningsargumentet betoner vigtigheden af en fælles national identitet for at demokratiet og velfærdsstaten kan fungere. Retten til statsborgerskab kræver, at man lærer om værdier og traditioner, der er grundlæggende i et givet land (Miller, 2008). Uden fælles identitet og "offentlig kultur" mangler både en referenceramme for demokratisk debat og samtale og den tillid, der skaber opslutning om velfærdsstatens omfordeling (Miller, 1995). Værdier kan forstås etnokulturelt (historisk viden, kulturelle traditioner) eller politisk-medborgerligt, og grænsen er flydende. I det sidste tilfælde er der ofte et krav om egentlig accept og tilslutning til værdierne – herunder en forventning om politisk (forfatnings)loyalitet (Müller, 2007; Bauböck, 2002). Tilpasningsargumentet ligner kompetenceargumentet men indebærer egentlig akkulturation, eventuelt krav om at bevise, at man har gennemgået tilpasningsprocesser, der svarer til dem, indfødte borgere har været i gennem fx via deres skolegang, og at man lever op til de normer, fx om "aktivt medborgerskab" og skattebetaling, som

karakteriserer den offentlige kultur. I det sidste tilfælde overlapper argumentet med bidragsargumentet.

Hvor det første argument, om lige adgang til demokratisk deltagelse, ofte forbindes med idéen om at opmuntre til (fremtidig) integration, peger de tre næste (om kompetencer, kulturel tilpasning og bidrag) mere mod incitaments-idéen, eller integration gennem løftet om fremtidig belønning. Spørgsmålet er her, om krævende kriterier motiverer til at forbedre sig på relevante områder eller snarere får mennesker til at give op (eller mere specifikt, hvilken kombination af krav og forventet belønning ansporer optimalt uden at frustrere for meget)?

De sidste tre argumenter er mest dominerende i Danmark, måske fordi den usikre forventning om en positiv incitamentseffekt af fremtidig belønning også forbindes med åben accept af udelukkelse: Kun den, der rent faktisk ender med at integreres tilstrækkeligt til at leve op til bestemte krav, eller som på forhånd forventes at kunne gøre det, bør gives statsborgerskab. Statsborgerskabsinstitutionen er dermed ikke mindst en mekanisme til at selekttere de bedste – eller simpelthen dem, som det eksisterende danske borgerfolk foretrækker.

Hermed er vi nået til det sidste argument, *foreningsargumentet*, der ser det politiske fællesskab som en klub (kritisk, se Walzer, 1983: 35ff), hvis medlemmer frit bestemmer optagelseskravene for nye medlemmer. Det kan de gøre for at bevare foreningens særegenhed, teste styrken af kommende medlemmers motivation, selekttere særligt kompetente eller værdifulde bidragsydere – eller simpelthen bevare medlemskab som et privilegium, der kun undtagelsesvis skænkes til nogen udenfor en lukket kreds, der ikke nødvendigvis ønsker at være meget større.

Foreningsargumentet ser statsborgerskab som et privat gode, der tildeles diskretionært, som det er tilfældet i Danmark, hvor Folketinget principielt kan fjerne enhver person (selvom de påfylder lovens kriterier) fra indfødsretslovens halvårslige ansøgerliste, og hvor nye medlemmer kan møde krav, som eksisterende medlemmer ikke selv har skullet leve op til. Argumentet udtrykker en selvafgrænsende demokratiforståelse, hvor allerede givne *demoi* frit må begrænse nye individers adgang og dominere dem med lovgivning, som de ikke selv har indflydelse på (Schumpeter, 1942: 244-45; se også Dahl, 1989: 120-122).

Før artiklen vender tilbage til at diskutere de danske krav i forhold til ovenstående argumenter, præsenteres først diskussionskonteksten: indholdet af de danske krav samt den empiriske analyse af hvorvidt flygtninge og danskere kan leve op til dem.

De danske krav til naturalisation

Der har gennem tiden været forskellige kriterier for naturalisation i Danmark. De nuværende krav, der blev indført den 21. oktober 2015 (Udlændingeministeriet, 2015), svarer i grove træk til de forholdsvis høje krav, der blev indført af VK-regeringen i september 2008, som igen var en udvidelse af kravene fra 2005 (Justitsministeriet, 2008). SRSF-regeringen, der regerede Danmark i perioden 2011 til 2015, sænkede i juni 2013 kravene (Justitsministeriet, 2013). I det følgende gennemgås de nuværende krav angående ophold, sprog, selvforsørgelse, kriminalitet, hvilke vi har data på, samt viden og gæld til det offentlige, hvilke vi ikke har data på. Samtidig angives i korte træk de kriterier, der gjorde sig gældende under SRSF-regeringen (2013-15), hvor de adskiller sig fra de nuværende.

Ophold

For at få statsborgerskab skal man have en permanent opholdstilladelse i Danmark. Herudover kræves der otte års uafbrudt ophold for flygtninge og statsløse og ni års uafbrudt ophold for andre udlændinge, medmindre de er gift med en dansk statsborger, eller pågældende danske ægtefælle har været udstationeret i udlandet for "danske interesser".³ Lang tids ophold kan ligge i forlængelse af bidrags-, tilpasnings- og foreningsargumenter vedrørende tildeling af statsborgerskab, afhængigt af hvordan de kombineres med argumenter angående incitament og motivation.

Selvforsørgelse

Selvforsørgelseskriteriet, der baserer sig dels på et bidragsargument, dels på et tilpasningsargument, indebærer, at man ikke har modtaget hjælp efter loven om aktiv socialpolitik eller integrationsloven. Det er særligt kontanthjælp og integrationsydelse (tidligere starthjælp), som er de centrale poster i denne lovgivning. I den forstand at man ikke har modtaget visse offentlige ydelser, skal man have været selvforsørgende i 4½ ud af de seneste fem år og indenfor det seneste år før tildelingstidspunktet. Visse mindre ydelser er undtaget, og ligeledes ydelser der kan sammenlignes med løn eller pension, såsom SU, førtidspension, folkepension. Dagpenge tildeles *ikke* via aktivloven eller integrationsloven. Under SRSF-regeringen blev selvforsørgelseskravet ændret til 2½ år ud af de sidste fem år og det seneste år før tildelingstidspunktet.

Gæld til det offentlige

For at man kan blive statsborger, må man ikke have gæld til det offentlige (se Udlændingeministeriet, 2015: 8). Gældfrihed til det offentlige kan siges at ligge i forlængelse af selvforsørgelseskriteriet.

Sprogkundskaber og kendskab til samfundsforhold, dansk kultur og historie Sprog- og videnskriterier baserer sig på kompetence- og tilpasningsargumenter. Dansk statsborgerskab kræver en bestået prøve i dansk på niveau 3, medmindre man har forsørgt sig selv 8½ år ud af de seneste ni år. Hvis sidstnævnte er tilfældet, skal man blot have bestået en prøve i dansk på niveau 2.⁴ Inger Støjberg har indikeret, at niveaue er over Folkeskolens afgangseksamen (Rytgaard 2015). Danskprøve 3 kan dog erstattes af Folkeskolens afgangsprøver i dansk-disciplinerne (undtagen orden) ved et karaktergennemsnit svarende til mindst 02 (ny skala). Sidstnævnte kan udgøre et sammenligningsgrundlag for danske statsborgere. Under SRSF-regeringen blev kravet sænket til bestået danskprøve 2 med tilsvarende erstatningsmuligheder.

Viden om danske samfundsforhold, kultur og historie skal demonstreres ved en indfødsretsprøve. Den består ved at svare rigtigt på 32 ud af 40 *multiple choice*-spørgsmål, hvoraf 35 er baseret på bogen *Danmark før og nu*. SRSF-regeringen indførte en lidt mindre krævende statsborgerskabsprøve med mindre fokus på dansk historie og kultur. Videnskravet inkluderes dog ikke i nærværende analyse på grund af manglende registerdata for indfødsretsprøven.

Kriminalitet

Mens selvforsørgelse, danskkundskaber og viden om samfundet kan ses som en indsats for at "række ud efter" statsborgerskabet, er det sidste kriterium, at man ikke har forbrudt sig mod samfundets grundlæggende regler. Kriteriet er foreneligt med alle fem argumenter, forudsat konsekvenserne, fx i form af karensperioder, ikke indebærer en alt for "ulige straf" af nogle (det gælder især demokratiargumentet). Det mest symbolske krav er erklæringen om, at man ikke har gjort sig skyldig i landsforræderi og forbrydelser mod statsforfatningen samt terrorisme. Personer, som er idømt mindst 60 dages frihedsstraf for forbrydelser af denne art, kan ikke opnå statsborgerskab. Det samme gælder personer, der er dømt til udvisning for bestandig, eller som er idømt 1½ års frihedsstraf eller derover. For andre forbrydelser efter strafferetten gælder særlige karensperioder. Eksempelvis betyder en ubetinget frihedsstraf på op til 60 dage en karensperiode på 12 år, mens en betinget dom udløser seks års karens (7½ år, hvis den er tilknyttet samfundstjeneste). Bødestrafte fra 3000 kr. og opefter giver 4½ års karens. Ved gentaget straf for "ligeartet kriminalitet"

forlænges karenperioden med tre år hver gang. De nuværende bestemmelser indebærer en 50 pct. forøgelse af karenperioderne i forhold til, hvad der var gældende under SRSF-regeringen og før.

Data og metode

Analysen er baseret på to registerudtræk af befolkningen i Danmark foretaget af Danmarks Statistik. For det første, alle flygtninge, som er blevet tildelt asyl i Danmark mellem 2001 og 2009, og som på tidspunktet var mindst 18 år. For det andet, et tilfældigt udtræk af 10 pct. af danske statsborgere med dansk oprindelse mellem 18 og 65 år (per 1. januar 2015).⁵ Via registrene har vi data i alle årene frem til 2014 for flygtninge og i årene fra 2005 til 2014 for danske statsborgere. Foruden køn, alder og oprindelsesland vedrører datasættet antal års ophold i Danmark (kun relevant for flygtninge), højest beståede dansk-prøve (for flygtninge) eller karaktergennemsnit fra folkeskolens afgangsprøver i dansk (for danske statsborgere), det årlige beløb modtaget i enten kontanthjælp eller integrationsydelse og endelig modtagne domme i form af bødestraf eller frihedsstraf samt størrelsen og længden på disse.⁶ Vi har således ikke adgang til data vedrørende indfødsretsprøven eller gæld til det offentlige og kan derfor ikke undersøge, i hvor høj grad disse krav ekskluderer flygtninge fra at kunne søge om dansk statsborgerskab.

Datasættet er begrænset af flere faktorer. Generelt ankom forholdsvis få flygtninge til Danmark i perioden 2001 til 2009. Herudover mangler der data på danskforløb og -prøve på en del flygtninge – dog mest i de første år – hvilket kan skyldes tilfældig, manglende registrering, men også at nogle flygtninge – sandsynligvis de mest sårbare – aldrig er blevet tilmeldt et danskforløb. Sammenligner vi dog flygtninge fra 2001 henholdsvis med og uden registreringer på danskforløb og -prøve, viser der sig ikke nogen nævneværdige forskelle i forhold til indkomst, kriminalitet og selvforsørgelse fem år efter i 2006. Dette indikerer, at de manglende registreringer i høj grad er tilfældige, hvilket betyder, at de heller ikke vil skævvride analysen af, hvor mange flygtninge der generelt kan leve op til kravene for statsborgerskab. Tabel 1 viser deskriptiv statistik over flygtninge inkluderet i analyserne.

For at vurdere om selvforsørgelseskravet er opfyldt, udregnes der for hver person en årlig ydelseskvotient svarende til det beløb, personen har modtaget i kontanthjælp eller integrationsydelse divideret med den årlige sats.⁷ Dette tal angiver i hvor stor en del af året, personen har modtaget kontanthjælp eller integrationsydelse.

For at vurdere kriminalitetskravet konstrueres en variabel for hvert år for hver model, vi tester (se slutningen af dette afsnit), som angiver, hvorvidt per-

Tabel 1: Deskriptiv statistik over flygtninge i analyserne

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	I alt
Antal flygtninge	5.136	3.011	1.893	1.249	1.064	1.097	1.189	1.335	1.130	17.104
<18 år ved indvandring	1.561	1.010	578	427	289	384	386	458	305	5.398
+ sprogdta	1.378	616	274	171	140	150	197	155	130	3.211
+ data på køn	90	70	69	47	30	26	60	24	5	421
Antal flygtninge i analyserne	2.107	1.315	972	604	605	537	546	698	690	8.074
Mænd (pct.)	71	64	65	58	62	65	58	60	73	66
Kvinder (pct.)	29	36	35	42	38	35	42	40	27	34
18-25 år (pct.)	18	19	17	22	26	28	27	27	42	25
26-35 år (pct.)	45	45	45	42	46	39	43	40	34	42
Over 35 år (pct.)	38	36	38	35	28	33	30	33	24	33
Oprindelsesland ^{a)} (pct.)	IRQ: 37	IRQ 30	AFG: 21	SRB: 13	MYA: 25	MYA: 23	IRQ: 23	IRQ: 19	IRQ: 19	IRQ: 20
	AFG: 34	SO 14	IRQ: 12	AFG: 12	RI: 13	IR: 18	MYA: 21	MYA: 14	AFG: 18	AFG: 17
	SO: 8	IR: 11	BA: 12	MYA: 10	IR: 8	IRQ: 7	RCB: 11	RCB: 10	BH: 15	IR: 8
	FRY 4	AFG: 8	IR: 7	IR: 7	SRB: 6	RCB: 6	IR: 6	IR: 10	SYR: 12	MYA: 8

a. Landeforkortelser: AFG (Afghanistan), BA (Bosnien-Hercegovina), BH (Bhutan), FRY (Tidligere Republik Jugoslavien), IR (Iran), IRQ (Irak), MYA (Myanmar), RCB (Den Demokratiske Republik Congo), RI (Indonesien), SO (Somalia), SRB (Serbien og Montenegro) og SYR (Syrien).

sonen har fået en bødestraf, betinget frihedsstraf eller ubetinget frihedsstraf indenfor det antal forudgående år, som svarer til den karenstid, der følger af en sådan straf. Bemærk, at fordi data foreligger i årlige registreringer, kan vi kun operere med helårige karenstider. Således forudsætter analyserne af de nuværende krav, at en bødestraf på 3.000 kr. eller mere giver fire års karenstid, hvilket er mindre restriktivt end de korrekte 4½ år. Bemærk også, at for danskere har vi kun data fra 2005 til 2014, hvorfor større, ubetingede frihedsstraffe fra før 2005, som ellers ville diskvalificere fra statsborgerskab, ikke tælles med. Dette kan dog kun give et mere konservativt estimat af danske statsborgeres evne til at leve op til kravene.

For at vurdere sprogkravet har vi for flygtninge data på den højst beståede danskprøve og året hvor denne blev bestået, samt hvilket danskforløb de begyndte på først og i hvilket år. For danske statsborgere vurderes sprogkravet på

Tabel 2: Forskellige lovgivningsmodeller

	Model 1 ^{a)} (Gældende)	Model 2 (SRSF)	Model 3 (Åben tilgang)
Ophold	8 år	8 år	5 år
Sprog	Dansk 32	Dansk 2	Dansk 1
Selvforsørgelse (kontanthjælp og integrations- ydelse)	Max. ½ år ud af sidste 5 år samt ikke inden- for det sidste år ^{b)}	Max. 2½ år ud af sidste 5 år samt ikke indenfor det sidste år	Intet
Bødestraf ^{c)} (karenstid)	Min. 3.000 kr.: 4 år	Min. 3.000 kr.: 3 år	Min. 6000 kr.: 3 år
Frihedsstraf ^{c)} (karenstid)	Betinget: 6 år Ubetinget: 12+ år	Betinget: 4 år Ubetinget max. 60 dage: 8 år Ubetinget 60 d.- 6 mdr.: 10 år Ubetinget over 6 mdr.: 12+ år	(U)betinget 10-60 d.: 3 år (U)betinget dom 60 d.-2 år: 6 år (U)betinget over 2 år: 12+ år

a. Vi tester også to variationer af den nuværende lovgivning, hvor man henholdsvis fjerner sprogkravet (model 1a) eller fjerner selvforsørgelseskravet (model 1b).

b. Analysen tager også højde for det reducerede sprogkrav (Dansk 2), hvis personen ikke har modtaget kontanthjælp eller integrationsydelse i mere end et ½ år indenfor de sidste 9 år.

c. Reglerne omkring kriminalitet og karenstid er forenklet. Lovgivningen, både den danske og norske, involverer både mere progression og sonder mellem flere forskellige typer domme, end vi gør i denne analyse. Se bilagene i de danske cirkulæreskrivelser for naturalisation for de præcise danske regler. Alle personer i denne analyse med karenstid i 12+ år er udelukket fra statsborgerskab i perioden, analysen dækker.

basis af deres karaktergennemsnit for dansk (retskrivning, mundtlig, skriftlig og læsning) i 9. og 10. klasse. Blandt danske statsborgere kan denne analyse dog kun laves blandt dem, der er 28 år eller yngre i 2014, da det offentlige register kun går tilbage til 2001.

Ovenstående anvendes til at vurdere, hvorvidt henholdsvis flygtninge og danske statsborgere kan opfylde de nuværende krav for statsborgerskab. Herudover tester vi tre forskellige lovgivningsmodeller, beskrevet i tabel 2, for at undersøge konsekvensen af ændrede krav for flygtninges adgang til statsborgerskab. Model 1 er de nuværende krav, model 2 er de lempede krav, som SRSF-regeringen indførte 6. juni 2013, og model 3 er inspireret af den langt mindre krævende lovgivning i Sverige og Norge (Brochmann og Hagelund, 2010: 348).⁸ Herudover tester vi to variationer af den nuværende lovgivning, hvor man fjerner henholdsvis sprogkravet (senere benævnt model 1a) eller selvforsørgelseskravet (senere benævnt model 1b).

Hvorvidt kan flygtninge leve op til kravene for statsborgerskab?

Alle flygtninge, som har fået asyl i Danmark siden 2001, har skullet leve op til de nuværende krav for at få statsborgerskab, på nær hvis de har søgt mellem 6. juni 2013 og 13. oktober 2015, hvor den daværende SRSF-regering havde lempet de fleste krav. De nuværende krav blev først introduceret i 2008, og med et opholdskrav på otte år har flygtningene i denne analyse ikke haft mulighed for at søge under de tidligere mindre krævende krav. Tabel 3 herunder viser, hvorvidt de analyserede flygtninge har været i stand til at leve op til kravene for sprog, selvforsørgelse og kriminalitet (rækkerne), alt efter hvor mange års ophold de har haft (kolonnerne). Herudover viser den, hvor mange som har været i stand til at opfylde alle fire krav (hvoraf det ene er opholdskravet på otte år). Tallene er brudt ned på køn og personens alder ved datoen for tildeling af asyl. Sidstnævnte er brudt ned på tre aldersintervaller.

Overordnet viser tabellen to ting. For det første, at det er de færreste, som kommer til et punkt indenfor de første 12 års ophold, hvor de er i stand til at opfylde alle fire krav. Efter otte års ophold er det således kun 12,9 pct., og efter 12 års ophold er dette tal steget til 29 pct. Det er endvidere tydeligt, at sprogkravet er den klart største barriere for at kunne opfylde alle fire krav. Efter 12 års ophold er det stadig kun 37,6 pct., som er i stand til at opfylde det. Knap en fjerdedel af disse (eller 8,6 procentpoint) har kun bestået danskprøve 2, men har til gengæld modtaget mindre end et halvt års kontanthjælp eller integrationsydelse indenfor de sidste ni år.

For det andet er der væsentlige køns- og aldersforskelle. Ser vi på kønsforskellen i forhold til at opfylde alle fire krav tilsammen, viser tabellen, at denne

Tabel 3: Flygtninges evne til at leve op til kravene for sprog, selvforsørgelse og kriminalitet i forhold til antal års ophold. Pct.

	6 år	7 år	8 år	9 år	10 år	11 år	12 år
Sprog	18,4	21,4	23,6	31,8	34,2	36,9	37,6
Mænd	18,1	21,7	24,2	33,9	37,2	40,1	41,6
Kvinder	18,9	20,9	22,4	27,7	28,3	30,2	29,2
18-25 år ved asyl ^{a)}	23,5	26,9	28,8	39,4	43,9	46,2	46,4
26-35 år ved asyl	19,5	23,3	25,9	34,6	37,7	41,4	42,1
Over 35 år ved asyl	13,9	15,9	17,8	24,1	25,3	27,0	28,0
Selvforsørgelse	22,8	33,8	44,0	55,1	60,2	63,6	64,5
Mænd	27,5	40,0	50,3	61,2	66,4	68,9	70,0
Kvinder	14,1	22,3	28,6	43,4	47,9	52,7	52,5
18-25 år ved asyl	29,7	44,8	50,1	62,4	65,4	66,2	64,7
26-35 år ved asyl	24,6	36,4	42,4	58,5	62,4	65,0	65,1
Over 35 år ved asyl	16,4	24,3	32,3	47,1	55,0	60,7	63,6
Kriminalitet	93,1	93,1	93,0	93,0	92,6	92,3	91,1
Mænd	90,1	90,3	90,2	90,1	89,6	89,3	87,8
Kvinder	98,4	98,5	98,5	98,6	98,6	98,5	98,2
18-25 år ved asyl	90,2	89,6	88,9	88,5	87,9	88,0	86,7
26-35 år ved asyl	92,9	92,8	93,1	93,2	92,6	91,9	90,4
Over 35 år ved asyl	95,0	95,6	95,3	95,2	95,0	94,8	94,1
Alle fire krav ^{b)}			12,9	22,6	25,9	28,7	29,0
Mænd			14,2	24,7	28,8	31,6	32,4
Kvinder			10,2	18,4	20,3	22,6	21,7
18-25 år ved asyl			19,3	28,3	33,1	34,9	34,7
26-35 år ved asyl			14,1	25,4	29,2	32,5	32,7
Over 35 år ved asyl			7,8	16,0	18,5	21,1	21,8
n	7.384	6.686	6.140	5.603	4.998	4.394	3.422

a. Alder ved asyl angiver i hvilket aldersinterval personen lå ved datoen for tildeling af asyl.
b. Tallene for opfyldelse af alle fire krav er blanke ved henholdsvis 6 og 7 års ophold, da opholdskravet på 8 år ikke er opfyldt her.

øges støt over tid med det resultat, at efter 12 års ophold er det kun 21,7 pct. af kvinder, som formår dette, mens 32,4 pct. af mænd kan opfylde alle krav. Ser vi på kravene individuelt, klarer kvinder sig dårligere end mænd i forhold til

sprog- og selvforsørgelseskravet, mens de klarer sig bedre i forhold til kriminalitetskravet. Kønsforskellen på sprogkravet er forholdsvis lille efter seks til otte års ophold men stiger støt herefter. På selvforsørgelseskravet er udviklingen omvendt. Her er forskellen mellem mænd og kvinder størst efter seks til otte års ophold, hvorefter den mindskes. Når det kommer til kriminalitetskravet, er der en forholdsvis konstant kønsforskel på omkring 10 procentpoint.

Vender vi os mod aldersforskelle, ses det, at jo ældre flygtningene var, da de fik tildelt asyl, desto dårligere klarer de sig i forhold til sprog- og selvforsørgelseskravet. Dette viser sig i en forholdsvis konstant forskel i omegnen af 11 til 13 procentpoint på den yngste og ældste aldersgruppe i forhold til, om man kan leve op til alle fire krav. På sprogkravet bliver disse aldersforskelle kun større over tid, hvorimod de helt forsvinder efter 12 års ophold i forhold til selvforsørgelseskravet. Det er konsistent med eksisterende viden indenfor lingvistik, som konsekvent peger på alder som en meget væsentlig faktor i tilegnelsen af fremmedsprog: Jo ældre man er ved indvandring, desto sværere er det at lære et nyt sprog (Flege, Yni-Komshian og Liu, 1999; Piske, MacKay og Flege, 2001; Hakuta, Bialystok og Wiley, 2003). Det tyder således på, at det ofte ikke er viljen, der mangler i forhold til at blive en del af arbejdsmarkedet, men at manglende evner gør, at ældre flygtninge har brug for mere tid til at bide sig fast.

Når det kommer til kriminalitetskravet, klarer den yngre gruppe sig dog væsentligt dårligere end de to ældre grupper. Forskellen bliver en smule større over tid, i takt med at flere falder for kriminalitetskravet. Således er det efter 12 år kun 86,7 pct. af dem, der var mellem 18 og 25 år, da de fik asyl, som kan opfylde kriminalitetskravet.

Hvor tabel 3 viser, hvor mange flygtninge der efter et givet antal års ophold er i stand til at opfylde de nuværende krav individuelt og tilsammen, sammenligner tabel 4 herunder de forskellige lovgivningsmodeller beskrevet tidligere i tabel 2. Specifikt viser tabellen, hvor mange flygtninge som formår at opfylde alle krav i mindst et år fra 2010 til 2014.

22,8 pct. af flygtningene oplever mindst et år under den eksisterende lovgivning, hvor de er i stand til at opfylde alle fire krav. Dette tal ville stige kraftigt til 51,9 pct., hvis man fjernede sprogkravet (model 1a), hvilket viser, at der er en stor gruppe af flygtninge, som oplever mindst et år, hvor kun sprogkravet er en barriere for adgangen til statsborgerskab. Fjerner man derimod kun selvforsørgelseskravet (model 1b), kommer der kun en beskedent stigning. Dette er fordi, at langt de fleste, som ikke kan opfylde selvforsørgelseskravet, heller ikke kan opfylde sprogkravet. Sænker man derimod alle kravene en smule, tilsvarende hvad SRSF-regeringen gjorde i 2013 (model 2), så er der ca. 14 procentpoint flere, som når et punkt, hvor de kan opfylde alle fire krav. Indfører man den

Tabel 4: Hvor mange flygtninge, som fik tildelt asyl i 2001-2009 oplever mindst et år i 2010-2014, hvor de lever op til kravene for statsborgerskab. Sammenligning af fem lovgivningsmodeller. Pct.^{a)}

	Model 1	Model 1a	Model 1b	Model 2	Model 3	n
Alle	22,8	51,9	25,7	36,7	66,4	8074
Mænd	25,5	55,9	27,8	39,1	65,9	5283
Kvinder	17,8	44,5	21,7	32,1	67,5	2791
18-25 år ved asyl	23,5	45,4	25,9	33,7	70,3	1854
26-35 år ved asyl	25,8	54,2	29,0	40,8	69,5	3462
Over 35 år ved asyl	18,6	53,5	21,4	33,5	59,9	2758

a. Bemærk at n inkluderer personer tildelt asyl fra 2007 til 2009, som ikke oplever et år mellem 2010 og 2014, hvor de har haft 8 års ophold. Se tabel 2 for beskrivelse af modellerne.

langt mere åbne model 3, stiger antallet til 66,4 pct., og kønsforskellen forsvinder. Angående aldersforskelle viser tabellen, at disse varierer meget i forhold til lovgivningsmodel. Forskellen mellem model 1 og 1a viser, at disse er særligt følsomme overfor ændringer i sprogkravet.

Afslutningsvis bør det bemærkes, at ud af de 1843 flygtninge, som har været i stand til at opfylde alle fire krav, havde kun 509 faktisk fået statsborgerskab ved udgangen af 2014. At tallet ikke er større kan skyldes manglende evne til at bestå indfødsretsprøven, som ikke er inkluderet i denne analyse, bevidst fravælgelse af statsborgerskabet (dvs. at gå op til indfødsretsprøven), at man ikke vil opgive sit oprindelige statsborgerskab⁹ eller måske ren forglemmelse eller ligegyldighed. I forhold til indfødsretsprøven viser tal fra Udlændinge- og Integrationsministeriet, at beståelsesprocenten har varieret fra 23,5 pct i 2008 til 82,3 pct. i 2014 (Udlændinge- og Integrationsministeriet 2016).¹⁰

Yderligere 253 havde fået statsborgerskab *uden* at opleve et år, hvor de kunne opfylde alle fire krav. Dette kan skyldes to ting: Enten har de ansøgt og fået tildelt statsborgerskab i perioden mellem 6. juni 2013 og udgangen af 2014, hvor de mere lempelige krav indført under SRSF-regeringen gjaldt, eller de har fået dispensation. 161 af disse personer blev dog naturaliseret før 2013 og må derfor formodes at have fået statsborgerskab gennem dispensation.

Hvor mange danskere kan leve op til de nuværende krav?

Men hvor mange mennesker i Danmark uden indvandrerbaggrund kunne leve op til de samme krav om selvforsørgelse, kriminalitet og sprogkundskaber, hvis de selv skulle kvalificere sig til dansk statsborgerskab?

Det kan diskuteres, hvorvidt befolkningen uden indvandrerbaggrund, som har tilegnet sig sprogkundskaber og andre samfundsmæssige kompetencer siden barndommen, kan sammenlignes med flygtninge, som er ankommet til landet som voksne. Her sammenligner vi derfor med den gruppe af flygtninge i analysen, som har været her længst – 12 år eller længere – dog med forbehold for de to gruppers meget forskellige forudsætninger. Samlet skal det også bemærkes, at analysen ikke kan tage højde for hypotetiske dynamiske incitamenteffekter af at stille danske statsborgere født med statsborgerskabet over for kravet om at skulle opfylde kriterierne for at opnå fuldt medlemskab.

Tabel 5 herunder viser, hvor mange voksne danskere mellem 23 og 65 år kunne opfylde de nuværende selvforsørgelses- og kriminalitetskrav i 2014.¹¹ Som forventet er mange flere af denne gruppe i stand til at opfylde disse krav end blandt flygtninge. Dog ses der flere interessante forskelle blandt alders- og kønsgrupper.

Tabel 5: Evne til at leve op til kravene for selvforsørgelse og kriminalitet blandt statsborgere med dansk baggrund i 2014. Pct.

	Selvforsørgelse	Kriminalitet	Begge	n
Alle	94,1	94,8	90,2	270.787
Mænd	93,8	91,5	87,2	136.343
Kvinder	94,5	98,3	93,2	134.444
23-28 år	87,3	92,3	82,2	33.976
29-40	92,1	93,8	87,7	66.570
41+	96,3	95,8	92,7	170.241

Note: Baseret på et tilfældigt udtræk af 10 pct. af danske statsborgere med dansk oprindelse.

Marginalt flere danske statsborgere ville falde på selvforsørgelseskravet (94,1 pct.) end på kriminalitet (94,8 pct.). 90,2 pct. kan opfylde begge samtidigt. Men danske statsborgere er faktisk kun en smule bedre til at opfylde kriminalitetskravet end flygtninge med 12 års ophold (91,1 pct., se sidste kolonne i tabel 3). Det kan bemærkes, at det lavere tal blandt flygtningegruppen sandsynligvis skyldes, at mænd udgør 77 pct. af flygtningene mod omkring halvdelen blandt danske statsborgere. De 23-28-årige danskere har sværere ved at opfylde kravene end de ældre. Kun 82,2 pct. af de 23-28-årige med dansk baggrund ville kunne opfylde begge krav i 2014.

Tabel 6 ser særskilt på 23-28-årige danske statsborgere i 2014, da vi kun har folkeskolekarakterer for denne gruppe.¹² 97,2 pct. af disse vil kunne opfylde

Tabel 6: Evne til at leve op til kravene for sprog, selvforsørgelse og kriminalitet blandt 23-28-årige statsborgere med dansk baggrund i 2014. Pct.

	Selvforsørgelse	Kriminalitet	Sprog	Alle krav	n
Alle 23-28 år	89,4	93,4	97,2	82,9	30819
Mænd	90,4	88,7	95,8	79,3	15369
Kvinder	88,4	98,1	98,5	86,6	15450

Note: Der foreligger kun tilgængelige folkeskolekarakterer i dansk for den yngre aldersgruppe. n er lavere her i forhold til tabel 4, da der mangler data på danskkarakterer for nogle af personerne i gruppen af 23-28-årige.

sprogkravet (2 eller højere i karaktergennemsnit for dansk). I modsætning til flygtningegruppen er der dog her lidt færre mænd end kvinder (95,8 mod 98,5 pct.), som kunne opfylde kravet. Ikke overraskende er gabet mellem danskere og flygtninge størst på sprogkravet, og dette krav driver derfor en stor del af forskellen mellem flygtninge og danskere.

Blandt de 23-28-årige danskfødte statsborgere ville 82,9 pct. kunne opfylde alle tre krav mod 29 pct. af flygtninge efter 12 års ophold. Der er kønsforskelle i begge grupper, men i modsat retning: Blandt danske mænd i denne gruppe ville 79,3 pct. kunne opfylde alle tre krav mod 86,6 pct. af kvinderne, mens væsentligt flere mænd end kvinder i flygtningegruppen kan opfylde alle tre krav (32,4 mod 21,7 pct. efter 12 års ophold).

Er kravene til dansk statsborgerskab rimelige, ligelige og hensigtsmæssige?

Når minimum 71 pct. af de ankomne flygtninge efter 12 år end ikke er i stand til at blive en del af borgerfolket, må den danske statsborgerskabsinstitution siges at være meget ekskluderende. Hvorvidt kravene til statsborgerskab er rimelige, kan ikke alene afgøres af, hvor mange der lever op til dem, blandt flygtninge og blandt danske statsborgere. Det forudsætter en dybere normativ teoretisk behandling, der ikke er artiklens primære anliggende. Men konsekvenserne af reglerne er relevante for debatten på området, både som en analyse af, hvor mange flygtninge, og danskere selv, der kan leve op til dem, og, mere spekulativt, om reglerne med rimelighed kan ses som et positivt incitament – i forhold til de intentioner og hensyn, der ligger bag argumenterne for regulering af adgangen til statsborgerskab.

I forhold til demokratiargumentet er det principielt forkert at udelukke nogen fra fulde politiske rettigheder, ikke blot i et antal år (opholdskravet), men for mange også (i kraft af de andre krav) permanent. At kun lidt over en fjer-

dedel lever op til kriterierne efter 12 års ophold, gør det reelt udsigtsløst for en meget stor gruppe at blive politisk ligestillede. For det danske folkestyre som helhed er effekten heraf et stort og støt sigende antal *metøker* – fastboende uden politisk indflydelse – og en tilsvarende skævhed i den parlamentariske interesserepræsentation. Indtrykket af manglende politisk ligestilling forstærkes, når vi ser, at en tiendedel af danske statsborgere oppebærer fulde politiske rettigheder uden at leve op til kriterier om selvforsørgelse og kriminalitet, og at næsten en femtedel af de 23-28-årige ikke klarer kravene, når også sprogkriteriet kommer med.

Selvforsørgelseskravet, der afspejler argumentet om, at man skal gøre sig fortjent til statsborgerskab ved at bidrage, udelukker isoleret set lidt over en tredjedel efter 12 år, kvinder mere end mænd, og ældre mest. Den almindelige kritik af argumentet om at netop flygtninge – især ældre og skadede – ikke kan forventes at kunne bidrage, i hvert fald ikke lige så meget, sættes her i relief af, at 5,9 pct. af de danske statsborgere heller ikke opfylder kriteriet. Man kan også rejse spørgsmålet, om ikke argumentet, når det indebærer en strengt økonomisk reciprocitetstanke, burde se på individbaserede nettobidrag, hvor danske statsborgere typisk burde have længere tid på arbejdsmarkedet, før de har betalt den institutionsbrug, de sundhedsydelse og den uddannelse, som voksne flygtninge trods alt har nydt mindre godt af.

Endelig kan man diskutere, om selvforsørgelses-reciprocitetshensynet nu også er så relevant i forhold til statsborgerskabets adgang til *politiske* rettigheder til forskel fra de sociale rettigheder, der knyttes til opholdstilladelsen, og som under alle omstændigheder er omgærdet med beskæftigelses- og aktiveringskrav for alle. Måske hviler en del af argumentet ikke så meget på reciprocitetshensynet men mere på intuitionen i det undertiden hørte argument på den politiske højrefløj, at langvarigt offentligt forsørgede, i kraft af deres snævre interesse i velfærdsydelser, ikke burde have stemmeret.

Kompetenceargumentet, der angiver forudsætninger for det politiske medborgerskab, vægter sprog og viden. Uden data fra indfødsretsprøve kan vi kun sige noget om sprogkomponenten, hvor sammenligningsgrundlaget til danske statsborgere begrænser sig til gruppen af 23-28-årige. Her er det værd at bemærke, at næsten en ud af 20 af de unge mænd med dansk statsborgerskab (4,2 pct.) faktisk ikke med deres danskkarakterer klarer kravet. Den helt overvældende pointe er dog, at sprogkravet er langt det mest ekskluderende og fortsat udelukker 62,4 pct. af flygtningene efter 12 år, tæt på tre ud af fire, når det er kvinder eller den ældste del af gruppen. Udelukkelsen skyldes de høje krav i danskprøve 3, hvis vanskelighed – og vanskeligheden ved overhovedet at komme til at tage prøven – forklarer en stor del af eksklusionseffekten. Selv om

en vis sprogkundskab er nødvendig for at kunne forstå og deltage i politik, er der næppe grundlag for at forlange det danske niveau.

Sprogkravet har dog også en anden begrundelse som en del af den generelle idé om, at statsborgerskabstildeling bør anspore til kulturel tilpasning eller assimilation. Argumentet ligger i sin etnokulturelt orienterede variant også bag indfødsretsprøvens spørgsmål om historie, dansk kultur osv. I en videre forstand – som ønsket tilpasning af normer, kompetencer og adfærd i det hele taget – kan det også begrunde de danske statsborgerskabskriterier som helhed, inklusive kriminalitets- og beskæftigelseskrav. I og med at næsten en femtedel af de 23-28-årige statsborgere faktisk ikke selv har “tilpasset” sig kriterierne (og vel op mod 15 pct. af danske statsborgere som helhed), kan det virke mindre overbevisende – og i hvert fald ikke ligebehandlende – at kræve en sådan grad af tilpasning. Forholdet stiller sig anderledes, hvis argumentet forstås mere normativt end sociologisk, så formålet ikke er at sikre homogenitet (som forudsætning for fx tryghed og tillid) som sådan, men at angive ønskelige medborgerlige idealer for befolkningen, som ikke alle lever op til, men som statsborgerskabsinstitutionen kan fremme. Argumentet forudsætter i begge tilfælde en incitamentseffekt. Flygtningene er dog allerede i landet. Hvis den kulturelle forskellighed, de medfører, skaber utryghed, så gør det ingen forskel, om de har statsborgerskab eller ej.

Et sådant hensyn udtrykker foreningsargumentet ikke nødvendigvis. Her er formålet med statsborgerskabsinstitutionen at få de “bedste” nye medlemmer, dvs. at selekttere dem, der bidrager mest, og som de eksisterende medlemmer helst vil være sammen med – ud fra kriterier, de helt selv bestemmer, og som de til enhver tid kan lave om. Man kan indvende, at indvandrere og flygtninge allerede ved at have fast ophold på territoriet er delvist med i “klubben” som passive medlemmer. Man kan også rejse spørgsmålet, hvilken type forening Danmark i givet fald skal være – hvis ikke én der er helt åben som Ældresagen eller én der er meget lukket og elitær som Lions Club, hvor imellem de to?

Konklusion

Det er velkendt, at den danske statsborgerskabslovgivning er overordentlig restriktiv. Vi har i artiklen demonstreret, hvordan en meget stor gruppe af flygtninge efter 12 år ikke *kan* opfylde kriterierne, og vi har vist, hvilke kriterier der udelukker mest – med sprogkravet som den helt afgørende faktor. Mange danskere mener ikke, at det er et problem. Vi har dog også vist, at slet ikke alle danskere ville kunne klare kravene, et forhold der sættes i relief af den almindelige ligebehandlingsnorm, som de fleste normalt ville tilslutte sig: Hvis “klubben” egentlig ville udelukke hen mod 15 pct. af sine egne medlemmer, er

det så, for at omskrive Groucho Marx, en forening man burde have lyst til at være medlem af?

For mange danskere er vanskeligheden dog hele pointen med systemet. Det skal være svært. Hvis formålet er at selekttere de bedst egnede, ja måske ligefrem sikre sig, at der ikke kommer nogen til, der er lige så dårlige som den dårligste femtedel af unge danske mænd til at komme i arbejde, lære dansk og holde sig fra kriminalitet, er diskussionen ikke meget længere.

Hvis formålet derimod er at skabe et positivt incitament, får også foreningsargumentet en ny drejning. Man skal måske nok anstrenge sig for at blive medlem, for at blive *anerkendt* som værdig ny medborger – uanset om værdighed handler om kultur, bidragsevne eller sproglige kompetencer (Mouritsen, 2015: 335-361). Men her står og falder alt med statsborgerskabets reelle incitaments-effekt: Hvis tilpasningen ikke øges i særlig høj grad, måske fordi det er helt urealistisk at opnå statsborgerskab, så man opgiver på forhånd, eller hvis kravenes karakter virker uretfærdige og fremmedgørende, så flere overhovedet ikke ønsker at blive medlem – da er kravene blevet kontraproduktive. I den forbindelse er det slående, at kun 509 ud af de 1843 flygtninge, der opfylder de fire krav, faktisk er blevet statsborgere. Nogle har givetvis ikke bestået indfødsretsprøven (vi ved ikke hvor mange), eller de har måske ikke fået taget sig sammen til at søge – men en væsentlig andel af disse i sagens natur ret velkvalificerede og velfungerende nye medborgere må antages end ikke at have villet prøve.

Statsborgerskabskriterierne burde i dette lys fintunes for rent faktisk at fremme den ønskede integration eller i hvert fald ikke hindre den. Den eksisterende forskning tyder ikke på, at skrappe naturalisationskrav har en positiv effekt på integration. Det gør de danske tal for flygtninges evne til at nå statsborgerskabskriterierne efter 12 år heller ikke.

Noter

1. <http://uim.dk/filer/nyheder-2015/aftale-om-indfoedsret.pdf>
2. Tal fra registret FOLK2: <http://www.statistikbanken.dk/statbank5a/default.asp?w=1920>
3. Der gælder visse andre undtagelser for nordiske statsborgere og dansksindede sydslesvigere (se bilag 1 i Udlændingeministeriet, 2015).
4. Der er hver især 17 alternative måder, hvorpå man kan indfri disse to forskellige krav (se bilag 3a og 3b i Udlændingeministeriet, 2015).
5. Dansk oprindelse er i datasættet defineret som personer, hvor mindst en af deres forældre har fået dansk statsborgerskab ved fødslen.
6. Data er trukket fra følgende offentlige registre: BEF (køn, alder, oprindelsesland og statsborgerskab), IND (indkomst, kontanthjælp og integrationsydelse), KRAF

(bødestraf og frihedsstraf), OPHGIN (dato for asyl) og UDFK (folkeskolekarakterer). Data fra registeret over danskuddannelserne for indvandrere (DANKURS og DANPROV) er leveret af Danmarks Statistiks fagkontor for Befolkning og Uddannelse.

7. Vi har regnet med én gennemsnitssats for henholdsvis personer under 25 år og personer over 25 år i de enkelte år. Kontanthjælpssatsen er sat til gennemsnittet af satserne med og uden forældretillæg. Integrationsydelse/starthjælp sættes til gennemsnittet mellem fire situationer: at være gift/samlevende med eller uden børn eller enlig med eller uden børn.
8. Se <https://www.udi.no/skal-soke/statsborgerskap/utenfor-eu/#link-578> for detaljer om de norske krav. Se <https://www.migrationsverket.se/Privatpersoner/Bli-svensk-medborgare/Medborgarskap-for-vuxna.html> for detaljer om de svenske krav.
9. Dobbelt statsborgerskab blev dog tilladt for alle fra september 2015, hvilket er udenfor perioden, denne analyse dækker.
10. SRSF-regeringens genetablering af den tidligere og nemmere statsborgerskabsprøve i 2014 fik beståelsesprocenten til at stige. Dog var den allerede på 73,8 pct. i 2013.
11. Gruppen er afgrænset ved 23 år, da det først er som 23-årig, at man har mulighed for at opfylde selvforsørgelseskravet. Ligeledes er de yngste flygtninge i analysen 23 år i 2014.
12. Det skal noteres, at denne analyse ikke tager højde for muligheden for et lavere sprogkrav ved selvforsørgelse i 8½ ud af de seneste ni år på samme måde som flygtningeanalysen, da danskprøve 3 og 2 efter reglerne kun kan konverteres til det samme folkeskolekarakterniveau (Udlændingeministeriet, 2015: Bilag 3b). Herudover er der, som tidligere nævnt, kun adgang til folkeskolekarakterer for den yngste aldersgruppe.

Litteratur

- Arendt, Hannah (1951). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt Brace And Company.
- Bauböck, Rainer (2002). Farewell to multiculturalism? Sharing values and identities in societies of immigration. *Journal of International Migration and Integration* 3 (1): 1-16.
- Bloemraad, Irene (2006). *Becoming a Citizen: Incorporating Immigrants and Refugees in the United States and Canada*. Berkeley: University of California Press.
- Borevi, Karin (2017). Diversity and solidarity in Denmark and Sweden, i Keith Banting og Will Kymlicka (red.), *The Strains of Commitment: The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press.

- Borevi, Karin, Kristian K. Jensen og Per Mouritsen (2017). The civic turn of immigrant integration policies in the Scandinavian welfare states. *Comparative Migration Studies* 5 (9): 1-14.
- Brochmann, Grete og Anniken Hagelund (2010). *Velferdens Grenser: Innvandringspolitikk og Velferdsstat i Skandinavia 1945-2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Carens, Joseph H. (2014). *The Ethics of Immigration*. Oxford: Oxford University Press.
- Christiano, Thomas (1990). Freedom, consensus, and equality in collective decision making. *Ethics* 101 (1): 151-181.
- Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven and London: Yale University Press.
- Ersanilli, Evelyn og Ruud Koopmans (2011). Do immigrant integration policies matter? A three-country comparison among Turkish immigrants. *West European Politics* 34 (2): 208-234.
- Faist, Thomas og Jürgen Gerdes (2008). We are all "republican" now: Changes in, prospects for, and limits of citizenship in Germany, pp. 113-34 i Oliver Schmidtke og Saime Ozcurumez (red.), *Of States, Rights, and Social Closure: Governing Migration and Citizenship*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Flege, James Emil, Grace H. Yni-Komshian og Serena Liu (1999). Age constraints on second-language acquisition. *Journal of Memory and Language* 41 (1): 78-104.
- Gathmann, Christina (2015). Naturalization and citizenship: Who benefits? *IZA World of Labour* 2015: 125.
- Hakuta, Kenji, Ellen Bialystok og Edward Wiley (2003). Critical evidence: a test of the critical-period hypothesis for second-language acquisition. *Psychological Science* 14 (1): 31-38.
- Hvass, Jesper og Nikolai Rytgaard (2015). Regeringen vil gøre det sværere at blive dansk statsborger. *Jyllands-Posten*. 2. september.
- Justitsministeriet (2008). *Cirkulæreskrivelse om naturalisation. CIR nr 61 af 22. september 2008*. København: Justitsministeriet.
- Justitsministeriet (2013). *Cirkulæreskrivelse om naturalisation. CIS nr 9253 af 6. juni 2013*. København: Justitsministeriet.
- Kymlicka, Will (2001). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Marshall, Thomas H. (1950). *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, David (1995). *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, David (2008). Immigrants, nations, and citizenship. *Journal of Political Philosophy* 16 (4): 371-390.
- Mouritsen, Per (2008). Political responses to cultural conflict: reflections on the ambiguities of the civic turn, pp. 1-30 i Per Mouritsen og Knud Erik Jørgensen (red.),

- Constituting Communities: Political Solutions to Cultural Conflict*. London: Palgrave Macmillan.
- Mouritsen, Per (2015). *En plads i verden – Det moderne medborgerskab*. København: Gyldendal.
- Müller, Jan-Werner (2007). Is Europe converging on constitutional patriotism? (and if so: is it justified?). *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 10 (3): 377-387.
- Pendakur, Ravi og Pieter Bevelander (2014). Citizenship, enclaves and earnings: Comparing two cool countries. *Citizenship Studies* 18 (3-4): 384-407.
- Piske, Thorsten, Ian R. A. MacKay og James E. Flege (2001). Factors affecting eegree of foreign accent in an L2: a review. *Journal of Phonetics* 29 (2): 191-215.
- Rothstein, Bo (2011). *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rytgaard, Nikolaj (2015). Støjberg brugte et forkert eksempel om sprogkrav for nye danskere. *Jyllands-Posten*, 4. september.
- Schumpeter, Joseph A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy* (2. udg.). Floyd, Virginia: Impact Books.
- Simonsen, Kristina Bakkær (2016a). Does citizenship always further immigrants' feeling of belonging to the host nation? A study of policies and public attitudes in 14 Western democracies. *Comparative Migration Studies* 5 (3): 1-17.
- Simonsen, Kristina Bakkær Simonsen (2016b). How the host nation's boundary drawing affects immigrants belonging. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42 (7): 1153-1176.
- Turner, Bryan S. (1997). Citizenship studies: A general theory. *Citizenship Studies* 1 (1): 5-18.
- Udlændinge- og Integrationsministeriet (2016). Resultat af indfødsretsprøve. Pressemeddelelse, 6. juni 2016, <http://uim.dk/nyheder/2016-07/resultat-af-indfodsrets-prøve> (2. juni, 2017).
- Udlændingeministeriet (2015). *Cirkulæreskrivelse om naturalisation. CIS nr 10873 af 13. oktober 2015*. København: Udlændingeministeriet.
- Walzer, Michael (1983). *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality*. London: Basic Books.

Yosef Bhatti og Kasper Møller Hansen

Valgdeltagelsen blandt ikke-vestlige indvandrere og efterkommere

Det er velkendt, at valgdeltagelsen blandt ikke-vestlige indvandrere og efterkommere er markant lavere end blandt etniske danskere. Et centralt spørgsmål er, om noget af denne forskel kan forklares med de forskellige demografiske sammensætninger i de to grupper. Vi finder, at ikke-vestlige indvandrere ved kommunalvalget i 2013 havde 31 procentpoint lavere valgdeltagelse end etniske danskere, selv når der tages højde for demografiske karakteristika. Efterkommere stemmer 4 procentpoint mindre end indvandrere deskriptivt, men 7 procentpoint mere end indvandrere, når der tages højde for demografi. Efterkommeres efterslæb til de etniske danskere mindskes altså, når der kontrolleres for demografi, men det er stadig 24 procentpoints forskel. Danske statsborgere stemmer væsentligt hyppigere end ikke-danske statsborgere, men vi finder ikke stærk evidens for en betydelig statsborgerskabseffekt på valgdeltagelsen, når vi prøver at udskille den selvstændige effekt heraf. Resultaterne peger i retning af, at forløbet op til opnåelse af statsborgerskab skærper de kommende statsborgeres interesse for at stemme ved kommunalvalget, som dog forsvinder efter opnåelsen af statsborgerskab, om end der er behov for yderligere studier på området.

Det [den lave valgdeltagelse blandt indvandrere og efterkommere]
er et af de mest alvorlige problemer i vores demokrati lige nu
(Integrationsborgmester Anna Mee Allerslev,
Københavns Kommune. 11. juni 2013, Politiken).

Valgdeltagelsen bliver ofte set som en af demokratiets centrale sundhedsindikatorer. Politologer og andre aktører interesserer sig ofte særligt for forskellen i valgdeltagelsen blandt samfundsgrupper (fx Wolfinger og Rosenstone, 1980; Rosenstone og Hansen, 1993). Lijphart (1997) karakteriserede ulige deltagelse som "democracy's unresolved dilemma" og fremhævede blandt andet, at ulige deltagelse kan medføre ulige repræsentation, da underrepræsenterede grupper i sagens natur får mindre indflydelse på, hvem der bliver valgt. Desuden vil man få ulighed i den førte politik, da politikerne ikke har noget stort incitament for at tage hensyn til grupper, som ikke sanktionerer dem ved det efterfølgende valg (Key, 1949; Lijphart, 1997; Griffin og Newman, 2005). Mere fundamentalt hviler disse argumenter på et normativt ideal om politisk lighed.

Artiklen sætter fokus på indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse. Indvandrere og efterkommere er i valgdeltagelsessammenhæng en særlig interessant gruppe. Valgdeltagelse bliver internationalt set som en sundhedsindikator på vellykket politisk inklusion i samfundet (Gidengil, 2013). Eksempelvis har OECD og EU anvendt valgdeltagelsen som en indikator på integration (OECD/European Union, 2015). Også i Danmark har der været betydeligt fokus på valgdeltagelse fra blandt andet ministerielt hold i relation til integration, ligesom medborgerskab mere generelt er et af de ni mål, som Integrationsministeriet har sat op i deres integrationsbarometer. Tidligere undersøgelser viser endvidere, at indvandrere og efterkommere er nogle af de grupper i samfundet, der stemmer mindst (fx Elklit et al., 2005; Bhatti og Hansen, 2010; Bhatti et al., 2014). Samtidig er det en gruppe, der bliver større og større både i Danmark og i Europa generelt grundet migration. Endelig bliver en delmængde af gruppen – nemlig efterkommere – i stigende grad interessant. Vi oplever i den danske vælgerbefolkning i disse år en vækst i antallet af efterkommere, der tidligere har været en marginal gruppe, fordi indvandringen til Danmark var af så relativ ny karakter, at efterkommerne endnu ikke havde nået en alder, hvor de havde stemmeret. Derfor ved vi endnu ikke så meget om efterkommernes valgdeltagelse (se dog Elklit et al., 2005; Bhatti og Hansen, 2013; Bhatti et al., 2014 for en række undtagelser).

Efterkommere er særlig interessante, da de giver os et fingerpeg om, hvorvidt indvandreres og efterkommeres lave valgdeltagelse udelukkende er en midlertidig udfordring i første generation, eller om den nedarves (fx socialt) til efterfølgende generationer. Vores analyse af indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse fokuserer på to spørgsmål.

For det første undersøger vi de overordnede forskelle mellem etniske danskeres og indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse. Vi ser herunder nærmere på efterkommerne, da denne gruppe som nævnt bliver vigtigere over tid, og da det tidligere er blevet bemærket, at efterkommere ikke stemmer så meget, som man kunne forvente, givet at de typisk er født og vokset op i Danmark, har gået i danske skoler osv. (Bhatti og Hansen, 2013). Der eksisterer betydelig viden om deskriptive variationer i valgdeltagelsen blandt de forskellige grupper (fx Elklit et al., 2000; Elklit et al., 2005; Bhatti og Hansen, 2010; Bhatti et al., 2014), men der er behov for yderligere viden om, hvordan disse forskelle ser ud, når der kontrolleres for demografiske forskelle mellem grupperne.¹ Det er særligt tilfældet for indvandrere og efterkommere, der er demografisk meget forskellige, idet efterkommerne er væsentligt yngre. Vores fokus er den samlede effekt af at være fra en indvandrer- og efterkommergruppe, og vi berører således kun i begrænset omfang socioøkonomiske faktorer, der kan være mel-

lemkommende i forhold til relationen mellem ens etnicitet og valgdeltagelse. Pointen er, at etnicitet er fastlagt ved fødslen sammen med alder, køn mv., så faktorer såsom uddannelsesniveau og erhverv må ligge senere i kausalitetskæden og altså mellem etnicitet og valgdeltagelse. Da etnicitet påvirker fx erhverv og uddannelsesniveau, vil kontrol for disse variable have tendens til at undervurdere betydningen af etnicitet i analyserne. I analyserne betyder det også, at etnicitet som variabel kan opfattes som en ”pakke”, der udover at indeholde det rent demografiske også indeholder de mange afledte betydninger af etnicitet. Da vi fokuserer på de samlede forskelle mellem grupperne kontrolleret for demografi, medtager vi også betydningen af faktorer, der kan have påvirket individerne forud for indvandring til Danmark, som således er en del af effekten.

For det andet undersøger vi, hvad der påvirker variationer i indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse. Vi fokuserer nærmere konkret på en særlig interessant faktor: statsborgerskab. Effekten heraf på valgdeltagelsen er kun i meget begrænset omfang tidligere undersøgt i en dansk sammenhæng. Det er velkendt, at danske statsborgere stemmer væsentligt mere end udenlandske statsborgere af samme etnicitet (fx Elklit et al., 2000; Elklit et al., 2005; Bhatti og Hansen, 2010). Det er imidlertid uklart, om det skyldes statsborgerskabet i sig selv, eller om det skyldes, at gruppen med statsborgerskab er selekteret, fx fordi de bedst integrerede har lettest ved at få statsborgerskab eller i højeste grad ønsker at blive statsborgere (se fx Pantoja, Ramirez og Segura, 2001; Bueker, 2005; Simonsen, 2016: 383). Vi forsøger at komme tættere på effekten blandt andet ved at udnytte variationen i timingen af tildeling af statsborgerskab, dvs. hvilket år indvandrere og efterkommere opnår statsborgerskab i forhold til afholdelse af kommunalvalget.

Vi fokuserer på kommunalvalget i 2013. I analyserne af statsborgerskab, hvor det er hensigtsmæssigt at have variation over tid, inddrager vi desuden kommunalvalget i 2009. Kommunalvalg er særligt interessante, hvad angår indvandrere og efterkommere, da det er den valgtype, der er mest inklusiv, hvad angår stemmeret. Ved folketingsvalget i 2015 havde ca. 180.000 indvandrere og efterkommere stemmeret, da kun danske statsborgere kan stemme til folketingsvalg. Til kommunalvalg får EU-borgere samt nordiske borgere stemmeret, så snart de tager permanent ophold i landet, mens statsborgere fra ikke-EU lande får stemmeret efter tre års uafbrudt, permanent ophold. Det betyder, at antallet af indvandrere og efterkommere, der kan stemme til et kommunalvalg, er omkring tre gange større end til et folketingsvalg (Bhatti et al., 2014).

Vi fokuserer i analyserne udelukkende på ikke-vestlige indvandrere og efterkommere, der udgør klart den største hovedgruppe af indvandrere og efterkommere. Således vil alle indvandrere og efterkommere i analysen have haft

permanent ophold i landet i mindst tre år, og vi medtager således ikke kortvarig arbejdskraftsindvandring, som blandt andet udgør en faktor blandt vælgere med EU-baggrund, eftersom disse borgere opnår stemmeret umiddelbart efter tre ugers bopæl i landet. Andre grupper af indvandrere og efterkommere er ikke inkluderet i vores analyser, som udelukkende ser på ikke-vestlige indvandrere og efterkommere og sammenligninger mellem denne gruppe og etniske danskere. Vi vil dog i teoriafsnittet også inddrage studier, der ser på indvandrere og efterkommere generelt.

Indvandrere og efterkommeres valgdeltagelse – teori og eksisterende studier

Definitionen af indvandrere og efterkommere følger Danmarks Statistik. Indvandrere og efterkommere er således som samlet gruppe defineret ved, at ingen af forældrene både er statsborger og er født i Danmark. En indvandrer er født i udlandet, mens en efterkommer er født i Danmark. Vores empiriske afgrænsning til ikke-vestlige indvandrere og efterkommere indebærer, at vi ikke ser på indvandrere og efterkommere, der har oprindelse i EU-lande, resten af Norden eller vestlige lande. Da tidligere studier varierer i forhold til, om de ser på alle indvandrere og efterkommere og ikke-vestlige indvandrere og efterkommere, vil vi i teoriafsnittet også inkludere studier, der omhandler indvandrere og efterkommere generelt (Bhatti et al., 2014).

Danmarks Statistiks definition benyttes ofte i den offentlige debat, uanset om en person føler sig som indvandrer eller ej, eller hvordan ens identitet er knyttet dertil. Da vores analyse benytter registerdata, giver det ikke mulighed for at inddrage en bredere identitetsforståelse, og derfor benyttes Danmarks Statistiks klare demografiske definition af indvandrere og efterkommere. Fokus på ikke-vestlige indvandrere bygger dels på tidligere studiers opdelinger (fx Togeby, 1999), Danmarks Statistiks definitioner og gængs sprogbrug i den offentlige debat (Udlændinge- og Integrationsministeriet, 2017). Ikke-vestlige indvandrere er personer med oprindelse uden for Norden, EU, Andorra, Liechtenstein, Monaco, San Marino, Schweiz, Vatikanstaten, Nordamerika, Australien og New Zealand.

Forskelle i valgdeltagelsen mellem etniske danskere, indvandrere og efterkommere

Det er velkendt i valgdeltagelseslitteraturen, at indvandrere på tværs af lande har en lavere valgdeltagelse end majoritetsbefolkningen. Der er adskillige grunde hertil, og vi skal i det følgende blot nævne et par stykker. En af de hyppigst nævnte faktorer er politisk socialisering. Indvandrere er typisk opvokset i

et andet land og skal derfor lære det politiske system i deres nye land at kende, hvilket kan føre til lavere deltagelse. Det er naturligvis særligt tilfældet, hvis ikke oprindelseslandet er demokratisk eller måske endda er repressivt, hvorfor man end ikke er vant til den demokratiske proces som sådan (Ramakrishnan og Espenshade, 2001: 877). Sproglige barrierer bliver også ofte fremhævet som en vigtig faktor, der gør det vanskeligere at følge politik (Cho, 1999; Ramakrishnan og Espenshade, 2001: 878). De sproglige barrierer kan samvirke med en orientering mod nyheder i oprindelseslandet, der nedsætter tendensen til engagement i politik i bopælslandet. En yderligere forklaringstype omhandler sociale netværk. Hvis indvandrere tenderer til primært at omgås etniske sociale netværk med rod i hjemlandet, kan det informationsflow, de bliver udsat for, være orienteret mod hjemlandet snarere end bopælslandet og føre til en tilbagetrækning fra samfundslivet (Cho, Gimpel og Dyck, 2006, se også Massey og Denton, 1993). Politisk mobilisering kan også være en faktor. De politiske partier har ofte incitament til at fokusere deres mobiliseringstiltag på majoritetsbefolkningen, om end denne faktor sandsynligvis er mindre vigtig i et land med et proportionalt valgsystem som det danske (Togeby, 1999; Bhatti og Hansen, 2016). Endelig er det værd at påpege, at der i de fleste lande inklusive Danmark er betydelige socioøkonomiske forskelle mellem indvandrere og majoritetsbefolkningen (fx uddannelsesniveau og beskæftigelsesfrekvens), og at sådanne variable ofte er korreleret med valgdeltagelsen (fx Wolfinger og Rosenstone, 1980; Rosenstone og Hansen, 1993).

Hvor man kunne have en tydelig forventning om, at indvandrere stemmer væsentligt mindre end majoritetsbefolkningen, er forventningerne til efterkommerne mere tvetydige. På den ene side kan man forvente, at efterkommeres valgdeltagelse vil ligge tæt på majoritetsbefolkningens. Efterkommere er typisk vokset op i bopælslandet, har gået i skole der, mestrer sproget bedre og har typisk et stærkere netværk blandt majoritetsbefolkningen. Det gør, at de barrierer, der blev beskrevet for indvandrere, burde være mindre relevante for efterkommere, og traditionelt har litteraturens perspektiv derfor været, at man ser en gradvis assimilation på tværs af generationer (fx Warner og Srole, 1945, ofte kaldet straight-line assimilationsteori). Denne litteratur er dog i stigende grad blevet udfordret (Gans, 1992; Portes og Zhou, 1993; Ramakrishnan og Espenshade, 2001: 877). Værdier og adfærd synes ofte at være påvirket af oprindelseslandet selv efter flere generationer (Rice og Feldman 1997). Samtidig er det velkendt, at der er en stærk intergenerational transmission af valgdeltagelse. Stemmer ens forældre ikke, er der stor sandsynlighed for, at man ikke selv stemmer, og efterkommere kan således "arve" lav valgdeltagelse fra deres forældre (Bhatti og Hansen, 2013; Gidengil et al., 2016). Endelig kan

socioøkonomi og betydningen af sociale netværk også være med til at sænke efterkommernes valgdeltagelse (Cho, Gimpel og Dyck, 2006). Hvis efterkommerne primært orienterer sig mod ikke-etnisk danske eller ressourcetsvage netværk, kan man forestille sig, at de bliver mindre eksponeret for normen om at stemme og derved har en lavere valgdeltagelse, når de opnår valgret. Samlet set kan man altså have en stærk forventning om, at indvandreres valgdeltagelse er lav, selv når der tages højde for demografi, mens det er mere tvetydigt, hvad man skal forvente vedrørende efterkommere, om end litteraturen traditionelt har været relativt optimistisk med hensyn til efterkommernes tilpasningsgrad.

At studere indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse empirisk har været et centralt formål ved den danske tradition for registerbaserede valgdeltagelsesundersøgelser og er også baggrunden for, at de fleste registerundersøgelser er gennemført på kommunalvalg. I deres banebrydende studie af 1997-valget fandt Elklit et al. (2000), at indvandrere og efterkommere generelt har en lavere valgdeltagelse end etniske danskere. Der var dog også positive træk i deres deltagelse grundet en stærk kollektiv mobilisering blandt nogle grupper, ligesom der blev fundet en tendens til, at deltagelsen stiger med integrationen. Faktisk var deltagelsen i Danmark ganske pæn, når man sammenlignede den med andre vestlige lande (Togeby, 1999). Valgdeltagelsen var lavest blandt borgere fra tredjelande og blandt udenlandske statsborgere. I både København og Aarhus – de to kommuner der deltog i 1997-valgdeltagelsesundersøgelsen – var deltagelsen blandt etniske danskere omkring 20 procentpoint højere end blandt indvandrere og efterkommere generelt. Tidlige studier fokuserede i praksis særligt på indvandrere, da efterkommere stadig udgjorde en meget lille gruppe i Danmark.

Analyserne fra 1997-valget er siden fulgt op af analyser af valgene i 2001, 2009 og 2013. Tripelvalget i 2001 var atypisk grundet det sammenfaldende folketingsvalg, og derfor er det næppe overraskende, at forskellen mellem etniske danskere og indvandrere og efterkommere generelt var lidt lavere end i 1997. Ganske interessant blev efterkommere studeret som selvstændig gruppe, og det blev konstateret, at gruppen havde en valgdeltagelse på 65 pct. set i forhold til indvandrernes på 70 pct. (Elklit et al., 2005). I 2009 undersøgte Bhatti og Hansen (2010) igen valgdeltagelsen og fandt et kraftigt fald i indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse samlet set. De to grupper havde en valgdeltagelse på under 37 pct. sammenlignet med 68 pct. blandt etniske danskere, og efterkommere lå igen lavere end indvandrere. Blandt ikke-vestlige indvandrere var valgdeltagelsen 37 pct., mens den kun var 32 pct. blandt ikke-vestlige efterkommere. Sammenlignede man resultaterne fra København og Aarhus med resultaterne fra 1997-valget, var konklusionen en kraftig forøgelse

af skillet mellem danskere og indvandrere og efterkommere generelt (Bhatti og Hansen, 2010). Resultaterne blev bekræftet i KV2013-undersøgelsen (Bhatti et al., 2014). Valgdeltagelsen blandt indvandrere og efterkommere generelt var på under 41 pct. mod næsten 76 pct. blandt etniske danskere. Blandt ikke-vestlige indvandrere stemte 43 pct. sammenlignet med 39 pct. blandt ikke-vestlige efterkommere. I København og Aarhus, hvor der findes sammenlignelige data over tid, steg valgdeltagelsen mere blandt etniske danskere end blandt indvandrere og efterkommere samlet set.

Samlet har vi god viden om indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse. Vi ved, at indvandrere og efterkommere stemmer væsentligt mindre end etniske danskere – uanset om vi ser på indvandrere og efterkommere generelt eller på ikke-vestlige indvandrere og efterkommere. Vi ved også, at denne tendens er blevet mere markant over tid. Endelig ved vi, at efterkommere deskriptivt har en lavere valgdeltagelse end indvandrere, særligt når vi ser på ikke-vestlige indvandrere og efterkommere.

Et væsentligt forhold, der er grund til at belyse mere, er dog, i hvor høj grad indvandreres og særligt efterkommeres lave valgdeltagelse kan forklares med demografiske karakteristika. Det er særligt interessant i forhold til efterkommere, da disse gennemsnitligt er yngre end etniske danskere og indvandrere, og det er velkendt, at der er en kraftig sammenhæng mellem alder og valgdeltagelse (fx Wolfinger og Rosenstone, 1980; Highton og Wolfinger, 2001; Fieldhouse, Tranmer og Russel, 2007; Wass, 2007; Bhatti, Hansen og Wass, 2012). Det betyder, at vi muligvis undervurderer efterkommernes relative valgdeltagelse. Eksisterende studier tyder på, at forskellen mellem etniske danskere og efterkommere mindskes, når man tager højde for alder (fx Bhatti og Hansen, 2013; Bhatti et al., 2014), ligesom efterkommere har en højere valgdeltagelse end indvandrere efter demografisk kontrol, men der er efter vores opfattelse brug for studier, der kvantificerer det mere præcist og tager højde for fx oprindelsesland – en faktor der fx kan være relevant, hvis efterkommere disproportionalt kommer fra andre lande end indvandrere generelt – som tidligere studier ikke har gjort. Med andre ord er der behov for mere præcise estimater af etniske danskeres og henholdsvis indvandreres og efterkommeres relative valgdeltagelse samt indvandreres og efterkommeres interne forskelle, når der tages højde for gruppernes demografiske sammensætning. På den måde bidrager vi med et mere nuanceret indtryk af de reelle valgdeltagelsesforskelle i Danmark. Det skal understreges, at vi i undersøgelsen primært er interesserede i den samlede effekt af at være indvandrer og efterkommer og således kun sekundært inddrager faktorer, som ligger længere henne i kausalitetskæden mellem etnicitet og valgdeltagelse.

Betydningen af statsborgerskab

En særligt interessant faktor, der potentielt kan påvirke indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse, er statsborgerskab. Tildelingen af statsborgerskab blandt personer, der er interesserede i opnåelsen heraf, er noget, vi som samfund kan regulere, og det er derfor særligt interessant at undersøge nærmere, om tildelingen af statsborgerskab har positive, negative eller ingen konsekvenser for den demokratiske integration (se Mouritzen og Olsen, 2011; Goodman, 2014; Bech et al., 2017 for en uddybende diskussion af statsborgerkrav). På trods af den generelle interesse i statsborgerskab er der faktisk relativt få studier, der direkte undersøger sammenhængen mellem opnåelsen af statsborgerskab og demokratisk integration (Hainmueller, Hangartner og Pietrantuono, 2015) – herunder særligt i forhold til valgdeltagelse, da kun statsborgere typisk har stemmeret (Just og Anderson, 2011).

Der er to hovedperspektiver på betydningen af statsborgerskab for politisk deltagelse. Det ene er, at opnåelsen af statsborger har en kausal betydning for valgdeltagelsen. Opnåelsen af statsborgerskab kan få en til at føle sig mere tryk (og velkommen), i forhold til at udtrykke sig politisk, ligesom statsborgerskab kan øge ens psykologiske og identitetsmæssige tilknytning til landet samt det politiske system (Just og Anderson, 2011: 487). Det kan øge valgdeltagelsen. Man kunne også principielt forstille sig en omvendt effekt, hvor ønsket om at opnå statsborgerskab har en positiv effekt, fordi statsborgerskabet er en gulerod for hensigtsmæssig adfærd. Når man først har opnået statsborgerskab, er denne potentielle gulerod væk, hvorfor opnåelsen af statsborgerskab i sig selv kan føre til dårligere demokratisk integration.

Det andet perspektiv er, at statsborgere nok er mere politisk aktive end indvandrere og efterkommere generelt, men at opnåelsen af statsborgerskab blot reflekterer en underliggende dobbelt selektionsproces, hvor de mest aktive ønsker at blive statsborgere, ligesom de mest ressourcestærke og aktive har lettest ved at opnå det. De to forklaringer er svære empirisk at skelne fra hinanden, da det er svært at tage højde for selektionen, medmindre man har et naturligt eksperiment (Hainmueller, Hangartner og Pietrantuono, 2015).

Allerede i valgdeltagelsesundersøgelsen fra 1997 blev det empirisk bemærket, at indvandrere og efterkommere med dansk statsborgerskab havde væsentlig højere deltagelse end danskere uden statsborgerskab (Elklit et al., 2000). Denne klare forskel er blevet genbekræftet i alle efterfølgende undersøgelser (se fx Bhatti og Hansen, 2010; Bhatti et al., 2014). Eksempelvis viste den seneste undersøgelse fra 2013, at deltagelsen blandt indvandrere generelt er ca. 21 procentpoint højere blandt danske statsborgere end blandt ikke-danske statsborgere. Blandt efterkommere er den tilsvarende forskel 8 procentpoint. Der er

altså ingen tvivl om, at indvandrere og efterkommere med dansk statsborgerskab stemmer væsentligt mere end indvandrere og efterkommere uden dansk statsborgerskab. Spørgsmålet er imidlertid, om det reflekterer en egentlig effekt af statsborgerskab eller blot, at de to grupper adskiller sig fra hinanden på andre karakteristika.

Datamaterialet – et registerbaseret studie

Vi baserer os på et registerdatasæt over valgdeltagelsen på individniveau i alle landets 98 kommuner i 2013 suppleret med et tilsvarende datasæt for 44 kommuner i 2009. Som nævnt indledningsvis er kommunalvalg særligt interessante, når vi ser på indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse, eftersom det er denne type valg, man først opnår valget til, efter man er kommet til landet. Det er således den type valg, hvor flest indvandrere og efterkommere har valget. Det er også blandt hovedgrundene til, at det netop er denne form for valg, som man hovedsagelig har fokuseret på i den danske tradition for registerstudier af valgdeltagelsen. At man opnår valget til kommunalvalg, inden man opnår statsborgerskab, gør desuden, at det er lettere at undersøge betydningen af statsborgerskab, eftersom vi lettere kan forestille os en kontrafaktisk situation end ved folketingsvalg, hvor man først får stemmeret i forbindelse med statsborgerskabet, og hvor individet således pr. definition kun kan stemme som konsekvens af statsborgerskabet. Med andre ord er kommunalvalg en særligt vigtig valgtype at undersøge, når man er interesseret i indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse – i særdeleshed når man er interesseret i betydningen af statsborgerskab.

Data er indsamlet via de kommunale valglister (Elklit et al., 2000; Elklit et al., 2005; Bhatti og Hansen, 2010; Bhatti et al., 2014). Når borgerne stemmer, bliver de krydset af på en valgliste enten manuelt eller digitalt. Disse valglister er blevet indsamlet fra kommunerne – i tilfældet af manuelle lister har kommunerne indtastet dem digitalt inden – og er siden i anonym form blevet koblet med Danmarks Statistiks detaljerede individdata. Adgang til valglisterne krævede kommunernes deltagelse i undersøgelsen. I 2009 deltog 44 kommuner helt eller delvist, mens det tilsvarende tal i 2013 var alle 98 kommuner. I 2009 har vi adgang til data for lidt over 2,3 mio. vælgere, mens 4,36 mio. var med i 2013, svarende til næsten 99 pct. af alle stemmeberettigede. Dataindsamlingen er nærmere beskrevet i Bhatti og Hansen (2010) og Bhatti et al. (2014).

De anvendte datasæt har i en international sammenhæng en række styrker. Først og fremmest har vi adgang til den faktiske valgdeltagelse. Det er velkendt, at valgdeltagelsen ofte er overrapporteret (Bernstein, Chadha og Montjoy, 2001; Karp og Brockington, 2005; Bhatti et al., 2017). Det er tænkeligt, at

denne overrapportering kunne være forskellig på tværs af befolkningsgrupper. For eksempel kunne en effekt af statsborgerskab være, at man i højere grad føler, at man bør stemme, hvilket kan påvirke dels den faktiske valgdeltagelse, dels misrapporteringen af valgdeltagelsen. Anvender man derfor selvrapporteret valgdeltagelse, er det tænkeligt, at man kommer til at overestimere en evt. effekt af statsborgerskab.

En anden og relateret styrke er, at vi har adgang til registerdata for de uafhængige variable. Derfor har vi objektiv information om individernes etnicitet, ligesom vi har det præcise tidspunkt for tildeling af statsborgerskab. Desuden har vi via Danmarks Statistiks registerdata meget detaljerede oplysninger om en lang række andre demografiske faktorer såsom uddannelsesniveau, erhverv, indkomst osv.

Endelig bør det fremhæves som en styrke, at registerdata modsat spørgeskemadata ikke er afhængig af respondentens deltagelse. Det er velkendt, at mindre politiske interesserede tenderer til at deltage mindre i spørgeskemaundersøgelser end andre. Blandt indvandrere og efterkommere kan der tænkes at være særlige problemer med manglende repræsentativitet, da der kan være sproglige barrierer, fx blandt de mindst demokratisk integrerede. Det kunne fx føre til en stærkere selektion blandt indvandrere end blandt danskere og efterkommere, hvilket kunne få denne gruppe til at fremstå relativt mere politisk aktiv, end den egentlig er.

Analyse

Stemmer ikke-vestlige indvandrere og efterkommere?

Vi starter med at analysere etniske danskeres, ikke-vestlige indvandreres og ikke-vestlige efterkommeres valgdeltagelse i 2013, uden at der tages højde for demografiske karakteristika for at få øget viden om den samlede forskel mellem grupperne. Det er allerede kendt fra tidligere studier (Bhatti et al., 2014), at etniske danskeres valgdeltagelse var 75,8 pct., ikke-vestlige indvandreres 43,1 pct. og efterkommeres 38,9 pct. Man kunne måske forvente, at efterkommerne lå højere, når man tænker på, at de er født og oftest opvokset i Danmark, men de deskriptive tal er svære at sammenligne, fordi der ikke er taget højde for demografiske forskelle, og da efterkommere åbenlyst er meget forskellige fra indvandrere og danskere generelt i blandt andet alderssammensætning (se også Bhatti et al., 2014: 27 for en korrektion for alder). For at afdække det nærmere gennemfører vi nedenfor tre logistiske regressioner. Den første er en simpel bivariat analyse. I den anden kontrollerer vi for demografiske karakteristika (alder og køn). Vi ønsker at estimere den samlede effekt af at være indvandrer og efterkommer, og derfor tager vi kun højde for forskelle, der ikke i sig selv

kan være påvirket af etnisk tilhørsforhold såsom køn og alder og kontrollerer ikke for socioøkonomiske variable som uddannelse og indkomst i model 1 og 2. Gjorde vi det, ville vi risikere at kontrollere for mellemkommende variable, altså variable der i sig selv kan være en konsekvens af at være indvandrer og efterkommer. Til gengæld kontrollerer vi meget præcist for alder ved at inkludere dummyvariable for alder i år. I model 3 inkluderer vi, selv om det ikke er vores hovedformål, nogle af de potentielle mellemkommende variable for at give en indikation af, om effekten primært går igennem standardvariable som uddannelse og indkomst.

Som det fremgår af modellerne, ligger indvandreres valgdeltagelse bivariat ca. 33 procentpoint under etniske danskeres valgdeltagelse, mens det tilsvarende tal for efterkommere er ca. 37 procentpoint. Denne forskel kan umiddelbart give indtryk af, at efterkommere stemmer *meget* sjældnere end etniske danskere, og at de har en lavere valgdeltagelse end indvandrere. Selv om der i litteraturen er støtte til træghed på tværs af generationer, ville det være overraskende, hvis efterkommere har en lavere valgdeltagelse end indvandrere. Når vi i model 2 kontrollerer for alder og køn, nuanceres billedet. Indvandreres relative deltagelse i forhold til danskere er stort set uændret, om end det justerede efterslæb til etniske danskere ”kun” er 31 procentpoint. Efterkommeres relative valgdeltagelse stiger en del. Det hænger sammen med, at efterkommerne gennemsnitligt er yngre end etniske danskere og indvandrere, hvorfor noget af den lavere deltagelse er forventelig. Det skal dog samtidig understreges, at justeringen ikke ændrer på det overordnede billede af, at efterkommere stemmer relativt lidt. Deres deltagelse er kun 7 procentpoint højere end indvandreres, og den er hele 24 procentpoint lavere end etniske danskeres på trods af, at efterkommere jo er født i Danmark. Man kan ikke direkte konkludere noget om, hvor meget bedre den demokratiske integration bliver fra generation til generation, da nutidens indvandrere ikke nødvendigvis kan sammenlignes direkte med efterkommerens forældre, men vi kan umiddelbart konstatere, at der i anden generation er et betydeligt efterslæb efter de etniske danskere, selv når der kontrolleres for gruppernes demografiske sammensætning.

Som tidligere nævnt er vores hovedfokus den samlede effekt af at være indvandrer og efterkommer. Vi har derfor ikke kontrolleret for mellemkommende variable. For at få en indikation af, om en stor del af effekten bliver medieret gennem standardvariable fra valgdeltagelseslitteraturen, har vi i model 3 kontrolleret for en lang række variable, der potentielt kunne være mellemkommende: bopælsanciennitet (tid på nuværende adresse), igangværende uddannelse (hovedgruppe, 12 kategorier), højest fuldførte uddannelse (hovedgruppe, ni kategorier), indkomst, sociale ydelser (ja/nej), civilstand (fire kategorier) og

Tabel 1: Logistisk regression med valgdeltagelse som afhængig variabel. Alle etniske danskere og ikke-vestlige indvandrere og efterkommere i 2013. Gennemsnitlige marginale ændringer i sandsynligheden for at stemme (procentpoint)

	(1)	(2)	(3)
Etnisk dansker (ref.)	-	-	-
Indvandrere	-32,7*** (0,11)	-30,5*** (0,105)	-25,5*** (0,11)
Efterkommer	-36,9*** (0,24)	-23,5*** (0,25)	-21,4*** (0,24)
Mand (ref.)	-	-	-
Kvinde	-	2,95*** (0,04)	2,36*** (0,04)
Dummies for alder (år)	Nej	Ja	Ja
Øvrige kontroller	Nej	Nej	Ja
N	4.160.738	4.160.735	4.072.012
McFadden -Pseudo R ²	0,026	0,062	0,114
Chi ²	124.105	298.491	528.888
Log likelihood	-2.337.335	-2.250.140	-2.056.483

Standardfejl i parenteser. ***p < 0,001. "Øvrige kontroller" er bopælsanciennitet, igangværende uddannelse (12 kategorier), højest fuldførte uddannelse (ni kategorier), indkomst, sociale ydelser (to kategorier), civilstand (fire kategorier) og kommunedummies (98 kategorier). Koefficienter for alder og øvrige kontroller er ekskluderet af pladshensyn. Vi har dog inkluderet en visualisering af alderseffekterne fra model 2 i figur A1 i det supplerende materiale. Desuden har vi for læsere med interesse for, hvordan etnicitetseffekterne varierer på tværs af alder, tilføjet yderligere en graf (figur A2), der illustrerer dette med udgangspunkt i en revideret version af model 2, der inkluderer interaktioner mellem etnicitet og alder.

kommunedummies. Det ændrer kun de gennemsnitlige marginale ændringer i sandsynlighederne lidt til 25-26 procentpoint for indvandrere og 21-22 procentpoint for efterkommere. Der er altså en betydelig forskel på danskere, indvandrere og efterkommeres valgdeltagelse, selv når man tager højde for en lang række sociodemografiske variable.

I tabel 2 sammenligner vi indvandrere og efterkommere mere detaljeret end tidligere gjort. I model 1 gentager vi sammenligningen fra tabel 1, hvor der tages højde for køn og alder. I model 2 tager vi højde for den mulige forskel mellem indvandrere og efterkommere, at sammensætningen af oprindelses-

Tabel 2: Logistisk regression med valgdeltagelse som afhængig variabel. Ikke-vestlige indvandrere og efterkommere i 2013. Gennemsnitlige marginale ændringer i sandsynligheden for at stemme (procentpoint)

	(1)	(2)	(3)
Indvandrere	-	-	-
Efterkommer	6,36*** (0,32)	4,53*** (0,34)	4,86*** (0,344)
Mand (ref.)	-	-	-
Kvinde	2,57*** (0,19)	2,47*** (0,19)	1,54*** (0,20)
Dummies for alder (år)	Ja	Ja	Ja
Dummies for oprindelsesland	Nej	Ja	Ja
N	265.736	265.723	233.808
McFadden -Pseudo R ²	0,0199	0,0405	0,0459
Chi ²	72,245	14,670	14,5145
Log likelihood	-177.549	-173.816	-150.691

Standardfejl i parenteser. ***p < 0,001. Model 3 ekskluderer indvandrere, der er gift med en etnisk dansker. Vi har inkluderet en visualisering af alderseffekterne fra model 2 i figur A3 i det supplerende materiale. Desuden har vi for læsere med interesse for, hvordan etnicitetseffekterne varierer på tværs af alder, tilføjet yderligere en graf (figur A4), der illustrerer dette med udgangspunkt i en revideret version af model 2, der inkluderer interaktioner mellem etnicitet og alder.

lande kan være forskellig, hvilket kunne være med til at under- eller overvurdere efterkommerens valgdeltagelse. Hvis eksempelvis nogen nationaliteter har større fertilitet end andre, vil de fylde mere blandt efterkommere end blandt indvandrere. Derudover vil relativt nytilkomne grupper – fx borgere fra nylige krigszoner – fylde mere blandt indvandrere, da deres danskfødte børn endnu ikke har nået en alder, hvor de har stemmeret. I model 3 ekskluderer vi indvandrere, der har en dansk ægtefælle. Det gør vi, fordi en kritik ved at sammenligne indvandrere og efterkommere kan være, at efterkommere er en mere selekteret gruppe, da børn af en indvandrer og en etnisk dansker ikke statistisk vil blive betragtet som efterkommer. Derfor risikerer man potentielt at sammenligne *alle* indvandrere med børn af de "mindst integrerede" indvandrere. Det er umuligt at gøre de to grupper helt sammenlignelige, men eksklusionen af indvandrere med en dansk ægtefælle kan give os et fingerpeg om, hvorvidt disse selektionsmekanismer har stor betydning.

Model 1 viser analogt til tabel 1, at forskellen mellem indvandrere og efterkommere er 6 procentpoint (bemærk den lille forskel på 1 procentpoint i forhold til tabel 1, model 2, der blandt andet skyldes, at kontrolvariablene kan have forskellig effekt grundet eksklusionen af etniske danskere i tabel 2). Vi ser i model 2, at forskelle i oprindelsesland ikke kan forklare, hvorfor efterkommere ikke har en betydeligt højere valgdeltagelse end indvandrere. Faktisk falder forskellen med ca. 2 procentpoint, når der tages højde for oprindelsesland. Efterkommeres og indvandreres valgdeltagelse nærmer sig altså hinanden en smule, når man tager højde for oprindelsesland, men efterkommere har 4,5 procentpoint højere valgdeltagelse end indvandrere. Endelig ser vi i model 3, at det ikke gør betydelig forskel, når man ekskluderer indvandrere, der er gift med en etnisk dansker.

Samlet set viser analysen, at efterkommere stemmer lidt mere, når der tages højde for alder og køn, end når der ikke gør det, men at der stadig er et *betydeligt* efterslæb på 24 procentpoint til etniske danskere. Som perspektiv kan det nævnes, at valgdeltagelsesforskellen mellem personer med grunduddannelse og lang videregående uddannelse ved kommunalvalget i 2013 var 20 procentpoint. Vi kan også konstatere, at efterkommere har en højere valgdeltagelse end indvandrere, når der tages højde for alder og køn, men at forskellen ikke bliver større end ca. 6-7 procentpoint i vores specifikationer trods grundig kontrol med dummies for individuelle år og individuelle oprindelseslande. Det er umuligt at sige præcist, om den demokratiske integration bliver bedre fra generation til generation, medmindre man har data over 30-40 år, men vi kan i hvert fald konstatere, at efterkommere ikke stemmer betydeligt mere end indvandrere generelt.

Vi har i analysen fokuseret på den samlede effekt af at være indvandrer og efterkommer og kontrolleret for demografisk komposition. I en enkelt model har vi søgt at undersøge mekanismerne for disse forskelle ved at kontrollere for mellemliggende variable. Ligesom tidligere studier indikerer resultaterne, at det ikke er muligt fuldt at eliminere den direkte effekt af at være indvandrer og efterkommer ved at kontrollere for sådanne variable (Bhatti og Hansen, 2013). Selv når der tages højde for uddannelse, indkomst, civilstand mv., er valgdeltagelsesforskellen betydelig.

Betydningen af statsborgerskab

Vores andet hovedformål var som bekendt at studere betydningen af statsborgerskab. Deskriptivt er det velkendt, at danske statsborgere stemmer betydeligt mere end udenlandske statsborgere. Betragter vi fx alle indvandrere og efterkommere uanset oprindelsesland ved kommunalvalget 2013, stemmer

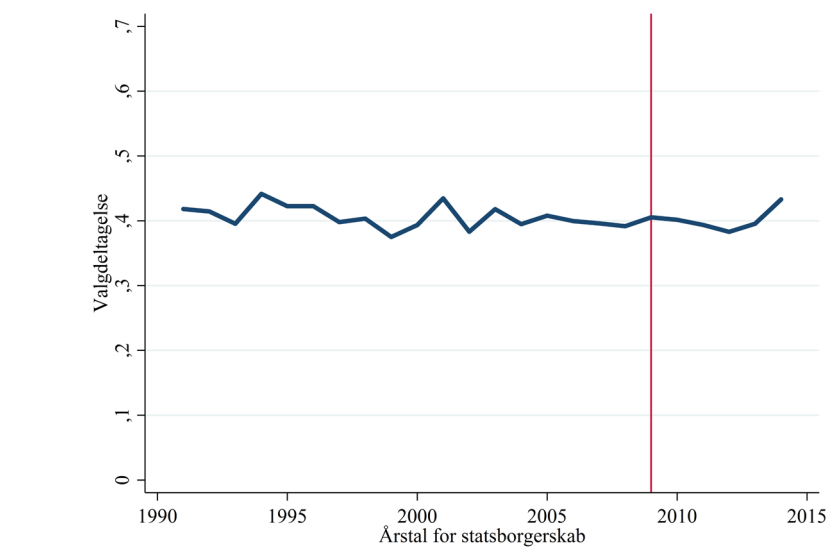
danske statsborgere 18 procentpoint hyppigere end udenlandske statsborgere, hvilket i relative termer er over 50 pct. mere. I 2009 var forskellen omkring 15 procentpoint.

Et væsentligt spørgsmål er dog, om disse forskelle udtrykker en kausaleffekt af statsborgerskab eller blot reflekterer, at det er de bedst demokratisk integrerede, der ønsker statsborgerskab, og som kan opnå statsborgerskab (Hainmueller, Hangartner og Pietrantuono, 2015). Blot ved helt simple analyser kan man konstatere, at noget af sammenhængen i hvert fald skyldes selektion. Indskrænker vi os til kun at se på ikke-vestlige indvandrere og efterkommere, mindskes forskellen i valgdeltagelse ved kommunalvalget i 2009 eksempelvis til ca. 9 procentpoint.

En udfordring, når man skal studere betydningen af statsborgerskab, er, som nævnt i teori afsnittet, at der er mange faktorer, der bestemmer, om man ønsker at få og kan få statsborgerskab – herunder faktorer der er svære at observere såsom tilhørsforhold, værdier mv. Det gør det svært at estimere effekten i en traditionel multivariat analyse, hvor vi kontrollerer for baggrundskarakteristika (Bhatti og Hansen, 2013). Vi bruger her to forskellige strategier som alternativer. Som en første strategi undersøger vi valgdeltagelsen ved 2009-valget som funktion af, hvornår individet opnåede dansk statsborgerskab for første gang (enkelte individer skifter statsborgerskab flere gange). Logikken bag en sådan undersøgelse er, at hvor man må forvente, at der er stærk selektion i, hvem der opnår statsborgerskab, er der formodentlig langt mindre selektion i, præcis hvornår man opnår statsborgerskab (fx det ene år eller det næste), i hvert fald hvis man undersøger et relativt begrænset tidsrum. Hvis valgdeltagelse har en øjeblikkelig kausaleffekt, ville man forvente, at personer, der opnår statsborgerskab kort før et valg, vil have større valgdeltagelse end personer, der opnår statsborgerskab lige efter et valg. Vi understreger, at vi ikke påstår, at det er helt tilfældigt, hvilket år en person opnår statsborgerskab, så vi har ikke at gøre med et rent naturligt eksperiment, men blot at det kan bidrage til, at vi får mulighed for at se på mere sammenlignelige grupper i forhold til en traditionel krydssektionel analyse. Vores anden strategi er at udnytte tidsvariation mellem 2009- og 2013-valget og undersøge effekten af statsborgerskab i et panel-setup, hvor vi således ser på, om dem, der opnår statsborgerskab, ændrer deres valgdeltagelse forskelligt over tid i forhold til dem, der bibeholder deres statsborgerskabsstatus. Fordelen ved denne tilgang er, at den tager højde for konstante, personspecifikke karakteristika.

For at undersøge relationen mellem timing af statsborgerskab og valgdeltagelse nærmere angiver vi i figur 1 valgdeltagelsen ved kommunalvalget i 2009 som funktion af, hvornår individerne opnåede statsborgerskab. Vi understre-

Figur 1: Valgdeltagelsen ved kommunalvalget i 2009 efter tidspunktet for opnåelse af dansk statsborgerskab (pct.). Ikke-vestlige indvandrere og efterkommere

Note: Første punkt dækker år 1991 og tidligere år.

ger, at der naturligvis kan være forskelle på, hvem der får statsborgerskab de enkelte år, om end vi vil forvente, at to tilstødende år vil være relativt sammenlignelige, hvilket understøttes af, at figur 1 er forholdsvis flad. Vi undersøger kun hele år, da tildelingen af statsborgerskab (indfødsret) kun kan tildeles ved lov, der ofte vedtages i april og oktober (Grundlovens §44). Hvis statsborgerskab har en stor øjeblikkelig kausaleffekt, vil vi i figur 1 forvente at se et niveauskifte opad til venstre for linjen, der angiver kommunalvalget i 2009.

Figur 1 viser en stort set flad linje. Valgdeltagelsen ændrer sig ikke markant som funktion af, hvornår man opnåede statsborgerskab, og vi ser ingen markante spring ved kommunalvalg i 2009. Det indikerer, at den øjeblikkelige effekt af statsborgerskab sandsynligvis er beskeden. Det er også relevant at bemærke, at vi ikke finder noget spring ved 2007, hvor der var folketingsvalg. Der er altså heller ikke noget, der tyder på, at stemmeret ved 2007-valget væsentligt forøgede deltagelsen ved kommunalvalget i 2009. I tabel 3 nedenfor viser vi resultaterne numerisk. I model 1 viser vi resultaterne for årsdummies vedrørende statsborgerskabsopnåelse i en bivariat model – i model 2 anvender vi samme modelspecifikation som i tabel 2, model 2. Det vil sige, at der kontrolleres for køn, alder og oprindelsesland. For overskuelighedens skyld samler vi alle, der opnåede statsborgerskab til og med 2000 i én kategori.

Tabel 3: Logistisk regression med valgdeltagelse som afhængig variabel. Ikke-vestlige indvandrere og efterkommere i 2009. Gennemsnitlige marginale ændringer i sandsynligheden for at stemme (procentpoint)

	(1)	(2)
Statsborger i 2000 eller før (ref.)	-	-
Statsborger i 2001	2,75*** (0,77)	0,402 (0,759)
Statsborger i 2002	-2,39*** (0,65)	-2,49*** (0,660)
Statsborger i 2003	1,09 (1,11)	0,304 (1,11)
Statsborger i 2004	-1,22 (0,75)	-1,99* (0,773)
Statsborger i 2005	0,073 (0,91)	-0,974 (0,906)
Statsborger i 2006	-0,76 (1,01)	-0,566 (1,00)
Statsborger i 2007	-1,10 (1,42)	-0,193 (1,40)
Statsborger i 2008	-1,55 (1,08)	1,12 (1,09)
Statsborger i 2009	-0,18 (1,04)	5,26*** (1,07)
Statsborger i 2010	-0,54 (1,41)	5,11*** (1,44)
Statsborger i 2011	-1,35 (1,37)	3,66** (1,40)
Statsborger i 2012	-2,42 (1,48)	2,18 (1,51)
Statsborger i 2013	-1,17 (2,15)	2,48 (2,14)
Statsborger i 2014	2,60 (1,81)	5,40** (1,78)
Kontrolvariable inkluderet	Nej	Ja
N	80.875	80.841
McFadden -Pseudo R ²	0,000379	0,0478
Chi ²	41,41	5.212,2
Log likelihood	-54.568,3	-51.959,5

Standardfejl i parenteser. * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001. Kontrolvariable er en dummy for efterkommer, en dummy for køn, dummies for alder og dummies for oprindelsesland.

Tabellen bekræfter i store træk billedet fra figur 1, om end vi får lidt flere nuancer. I den bivariante tabel er der intet spring omkring 2009. I den multivariate model, hvor vi har kontrolleret for kompositionsforskelle mellem årene i forhold til køn, alder og oprindelsesland, er der et spring på lidt over fem procentpoint tæt på 2009, men springet sker også for personer som opnår statsborgerskab efter valget – i 2010 (5,1 procentpoint) og i 2011 (3,7 procentpoint). Det kunne tyde på en effekt af det forberedelsesforløb, der lægger op til statsborgerskab, men at effekten forsvinder igen efter opnåelsen af statsborgerskab. I forberedelsesforløbet ligger blandt andet undervisning i dansk og dansk demokrati og beståelse af indfødsretsprøven.

Tabel 4: First-difference analyse (OLS) med ændringen af valgdeltagelse fra 2009 til 2013 som afhængig variabel. Ikke-vestlige indvandrere og efterkommere i 2009 (procentpoint)

	(1)	(2)
Ændring i statsborgerskab	1,49 (0,91)	-
Statsborger i 2000 eller før (ref.)	-	-
Statsborger i 2001	-	-2,20* (0,89)
Statsborger i 2002	-	-0,75 (0,78)
Statsborger i 2003	-	-1,76 (1,29)
Statsborger i 2004	-	1,56 (0,90)
Statsborger i 2005	-	-0,16 (1,09)
Statsborger i 2006	-	1,35 (1,20)
Statsborger i 2007	-	0,20 (1,64)
Statsborger i 2008	-	-0,36 (1,32)
Statsborger i 2009	-	-3,39** (1,28)
Statsborger i 2010	-	-1,42 (1,74)
Statsborger i 2011	-	-0,077 (1,66)
Statsborger i 2012	-	-0,43 (1,80)
Statsborger i 2013	-	-0,35 (2,45)
Statsborger i 2014	-	-2,97 (2,04)
Kontrolvariable inkluderet	Ja	Ja
N	135.929	76.293
R ²	0,0076	0,010

Koefficienterne er ustandardiserede OLS-koefficienter i procentpoint. Robuste standardfejl i parenteser. *p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001. Kontrolvariable er en dummy for efterkommer, en dummy for køn, dummies for alder og dummies for oprindelsesland.

Vi finder med andre ord ikke evidens for en øjeblikkelig statsborgerskabseffekt i tabellen, mens snarere en mere kortvarig og gradvis effekt af forløbet op til statsborgerskabet. En af forklaringerne kan være, at indvandrere i forløb, som lægger op til deres opnåelse af statsborgerskab, er sammen med andre indvandrere, som også forsøger at lære sig dansk demokrati, og som derfor også har et naturligt fokus på, at de også kan stemme til kommunalvalg. Det peger i retning af, at valgdeltagelse også for indvandrere er en social handling, som styrkes, hvis de er med i et fællesskab, hvor det at stemme står centralt (Bhatti og Hansen, 2012).

Vi minder dog om, at vi bestemt ikke kan udelukke, at der kan være uobserverede forskelle i sammensætningen af personer, der får statsborgerskab de enkelte år. Derfor supplerer vi analysen med en first-difference analyse, hvor vi udnytter, at vi har information om individernes valgdeltagelse både i 2009 og 2013 og derved kan tage højde for tidskonstant heterogenitet på tværs af individerne. Den afhængige variabel i analysen er den individspecifikke udvikling i valgdeltagelsen fra 2009 til 2013, som er angivet ved værdien -1, hvis individet ophører med at stemme, 0 hvis individet ikke ændrer valgdeltagelsesadfærd mellem valgene, og 1 hvis individet ikke stemmer i 2009 men stemmer i 2013. I model 1 er den uafhængige variabel ændringen i statsborgerskab mellem de to valg, hvor en positiv værdi indikerer, at man har opnået dansk statsborgerskab mellem valgene (eller nærmere bestemt 1. januar året efter). I model 2 ser vi kun på variation blandt dem, der har opnået statsborgerskab, og undersøger om timingen gør en forskel. Vi kontrollerer som i tabel 3, model 2 for køn, alder og oprindelsesland, hvilket betyder, at vi tager højde for, at ændringer over tid kan være afhængige af ens demografiske karakteristika.

Model 1 viser, at de, der opnår statsborgerskab mellem de to valg, øger deres valgdeltagelse med 1,49 procentpoint relativt til dem, der ikke opnår statsborgerskab i perioden, når der tages højde de potentielle forskellige trends på tværs af demografiske grupper, om end effektestimatet ikke helt når konventionelle niveauer for statistisk signifikans. Det skal bemærkes, at model 1 både inkluderer personer, der i udgangspunktet ikke havde statsborgerskab, og personer, der havde. Kigger man udelukkende på variationen blandt dem, der i udgangspunkt ikke havde statsborgerskab, øges effektestimatet til 3,06 procentpoint og bliver signifikant. Når vi i model 2 ser på forskelle i år, skiller et enkelt år sig særligt ud. Individer, der opnåede statsborgerskab i 2009, mindsker deres valgdeltagelse mellem valgene. Det er konsistent med resultaterne fra tabel 3, der indikerede en kortvarig stigning i valgdeltagelse lige omkring opnåelsen af statsborgerskab, som så efterfølgende aftager. Det skal dog bemærkes, at man ud fra tabel 3 også ville forvente negative koefficienter for 2010 og 2011.

Samlet set indikerer de to analysedele, at effekten af statsborgerskab i bedste fald synes at være begrænset – i hvert fald på kort sigt. Endvidere synes der at være en midlertidig stigning i valgdeltagelsen omkring året for opnåelsen af statsborgerskab, om end denne var tydeligere i den første delanalyse end i den anden.

Konklusion

I denne artikel har vi søgt at bidrage til vores fælles forståelse af ikke-vestlige indvandreres og efterkommeres deltagelse i en dansk sammenhæng. I vores

undersøgelse af etniske danskeres, ikke-vestlige indvandreres og ikke-vestlige efterkommeres relative valgdeltagelse fandt vi, at demografisk kontrol gør nogen forskel, særligt når indvandrere og efterkommere sammenlignes. Det ændrer dog ikke på det overordnede billede, at både indvandrere og efterkommer stemmer markant mindre end etniske danskere. Mest interessant er nok efterkommernes relativt lave valgdeltagelse, da denne gruppe er vokset op i Danmark. Sammenlignes indvandreres og efterkommers valgdeltagelse, ligger efterkommere kun lidt højere end indvandrere, når der tages højde for alder og oprindelsesland. Forskellen blev kun i begrænset omfang mindsket, når vi kontrollerede for mellemkommende variable som uddannelse, indkomst mv. Inden vi konkluderer, at integrationen ikke forbedres væsentlig fra generation til generation, skal det dog påpeges, at der kan være generationsforskelle blandt indvandrere, og at efterkommernes forældre således kan have haft lavere valgdeltagelse end nutidens indvandrere. Hvis det er tilfældet, kan det være, at der alligevel sker en betydelig demokratisk integration fra generation til generation i overensstemmelse med den tidlige assimilationslitteratur, om end denne usikkerhed naturligvis også kan virke den anden vej.

Undersøgelsen kan kun konstatere, at indvandreres og efterkommeres valgdeltagelse er rimelig lav, men kan ikke forklare hvorfor. Særligt efterkommernes lave valgdeltagelse er teoretisk interessant. Som diskuteret tidligere kunne man forvente en høj valgdeltagelse blandt efterkommere, da de er vokset op i Danmark. Efterkommernes lave valgdeltagelse set i forhold til etnisk danske unge kan potentielt forklares delvist af intergenerationel overførsel af stemmenormer, bredere sociale netværk og socioøkonomi.

Hvad angår statsborgerskab, finder vi i de to analyser, at hvis statsborgerskab påvirker valgdeltagelsen på kort sigt, er det nok i bedste fald i moderat udstrækning. Der er en stærk bivariat sammenhæng mellem statsborgerskab og valgdeltagelse, men sammenligner man personer, der har fået statsborgerskab kort tid før og kort tid efter et valg, har de samme valgdeltagelse. Valgdeltagelsen for de indvandrere og efterkommere, som opnår statsborgerskab i 2009, 2010 og 2011 er dog højere end for andre indvandrere og efterkommere, som opnår statsborgerskab på andre tidspunkter. Det vil sige, at vi finder indikationer på en effekt af den treårige proces, som går forud opnåelsen af statsborgerskab (fx undervisningsforløb, dansk test og statsborgerskabsprøve), men også at effekten forsvinder igen hurtigt. I vores panelanalyse finder vi tendens til en svag til moderat positiv effekt af opnåelsen af statsborgerskab, men den er insignifikant i hovedmodellen, og igen er der nogle mønstre, der kunne understøtte tesen om den midlertidige effekt. Generelt svækker vores fund tesen om en stærk effekt af statsborgerskab på valgdeltagelse, i hvert fald på kort sigt, om end små til

moderate effekter er plausible. Det skal dog påpeges, at et nyere studie med et stærkt kausalt design finder betydelige effekter på politisk integration generelt (Hainmueller, Hangartner og Pietrantuono, 2015).

Vi finder det relevant afslutningsvis at komme med nogle anbefalinger til fremtidig forskning. Det kunne i lyset af dette studies fund være særlig interessant at studere de langsigtede effekter af statsborgerskab på valgdeltagelsen. Det er udfordrende, da det kan være svært at kontrollere tilstrækkeligt for selektion, så der er behov for at finde relevante instrumenter eller naturlige eksperimenter. Ser vi på forskelle i valgdeltagelsen mere generelt, finder vi det relevant i fremtiden at se nærmere på systematiske forskelle i valgdeltagelsen blandt indvandrere og efterkommere med forskellige oprindelseslande. I dette studie har vi kun set på ikke-vestlige indvandrere og efterkommere som én gruppe og særligt fokuseret på forskellen mellem indvandrere og efterkommere. Imidlertid kunne det være interessant at afdække, i hvor høj grad valgdeltagelsen varierer på tværs af fx oprindelseslandets demokratiske tradition og valgdeltagelsen i oprindelseslandet.

Note

1. Ved demografi forstås vi ikke-socialt manipulerbare karakteristika givet ved fødsel som fx alder, køn, oprindelsesland.

Taksigelse

Projektet er primært finansieret af DFF (bevillingsnummer 12-124983). Tak til Kristina Bakkær Simonsen, Tore Vincents Olsen, Politicas anonyme reviewere samt teampanelet "Indvandreres integration i Danmark" ved Dansk Selskab for Statskundskabs Årsmøde 2016 for deres kommentarer. Ansvar for eventuelle fejl og mangler påhviler naturligvis alene forfatterne.

Supplerende materiale

Supplerede materiale til artiklen findes på www.politica.dk.

Litteratur

- Bech, Emily Cochran, Kristian Kriegbaum Jensen, Per Mouritsen og Tore Vincents Olsen (2017). Hvem er folket? Flygtninge og adgangen til dansk statsborgerskab. *Politica* 49 (3): 227-248.
- Bernstein, Robert, Anita Chadha og Robert Montjoy (2001). Overreporting voting: Why it happens and why it matters. *Public Opinion Quarterly* 65 (1): 22-44.

- Bhatti, Yosef og Kasper Møller Hansen (2010). Valgdeltagelsen ved kommunalvalget 17. november 2009: Beskrivende analyser af valgdeltagelsen baseret på registerdata. *Arbejdspapir 2010*(3), Københavns Universitet, Institut for Statskundskab.
- Bhatti, Yosef og Kasper M. Hansen (2012). Leaving the nest and the social act of voting: Turnout among first-time voters. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 22 (4): 380-406.
- Bhatti, Yosef og Kasper Møller Hansen (2013). Nydanskernes repræsentation i kommunalbestyrelserne, pp. 339-363 i Jørgen Elklit og Ulrik Kjær (red.), *KV09: Analyser af kommunalvalget 2009*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Bhatti, Yosef og Kasper Møller Hansen (2016). The effect of residential concentration on voter turnout among ethnic minorities. *International Migrations Review* 50 (4): 977-1004.
- Bhatti, Yosef, Jens Olav Dahlgaard, Jonas Hedegaard Hansen og Kasper Møller Hansen (2014). Hvem stemte og hvem blev hjemme? Valgdeltagelsen ved kommunalvalget 19. november 2013. Beskrivende analyser af valgdeltagelsen baseret på registerdata. København: Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Bhatti, Yosef, Jens Olav Dahlgaard, Jonas Hedegaard Hansen og Kasper Møller Hansen (2017). Valgdeltagelsen, pp. 131-150 i Kasper Møller Hansen og Rune Stubager (red.), *Oprør fra udkanten. Folketingsvalget 2015*. København: Djøf Forlag.
- Bhatti, Yosef; Kasper M. Hansen og Hanna Wass (2012). The relationship between age and turnout: A roller-coaster ride. *Electoral Studies* 31 (3): 588-593.
- Bueker, Catherine Simpson (2005). Political incorporation among immigrants from ten areas of origin: The persistence of source country effects. *International Migration Review* 39 (1): 103-140.
- Cho, Wendy K. Tam, James G. Gimpel og Joshua J. Dyck (2006). Residential concentration, socialization, and voter turnout. *Journal of Politics* 68 (1): 156-167.
- Cho, Wendy. K. Tam (1999). Naturalization, socialization, participation: immigrants and (non-) voting. *Journal of Politics* 61 (4): 1140-1155.
- Elklit, Jørgen, Birgit Møller, Palle Svensson og Lise Togeby (2000). Hvem stemmer og hvem stemmer ikke? En analyse af valgdeltagelsen i København og Aarhus ved kommunalbestyrelsesvalgene i 1997. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Elklit, Jørgen, Birgit Møller, Palle Svensson og Lise Togeby (2005). *Gensyn med sofa-vælgerne. Valgdeltagelse i Danmark*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Fieldhouse, Edward, Mark Tranmer og Andrew Russel (2007). Something about young people or something about elections? Electoral participation of young people in Europe: Evidence from a multilevel analysis of the European Social Survey. *European Journal of Political Research* 46 (6): 797-822.
- Gans, Herbert J. (1992). Second-generation decline: Scenarios for the economic and ethnic futures of the post-1965 American immigrants. *Ethnic and Racial Studies* 15 (2): 173-192.
- Gidengil, Elisabeth (2013). Immigrants, voting, and electoral participation. *The Encyclopedia of Global Human Migration*. DOI: 10.1002/9781444351071.wbeghm283
- Gidengil, Elisabeth, Hanna Wass og Maria Valaste (2016). Political socialization and voting: The parent-child link in turnout. *Political Research Quarterly* 69 (4): 373-383.
- Goodman, Sara Wallace (2014). Fortifying citizenship: Policy strategies for civic integration in Western Europe. *World Politics* 64 (4): 659-698.
- Griffin, John D. og Brian Newman (2005). Are voters better represented? *Journal of Politics* 67 (4): 1206-1227.
- Hainmueller, Jens, Dominik Hangartner og Giuseppe Pietrantuono (2015). Naturalization fosters the long-term political integration of immigrants. *PNAS* 112 (41): 12651-12656.
- Highton, Benjamin og Raymond E. Wolfinger (2001). The first seven years of the political life cycle. *American Journal of Political Science* 45 (1): 202-209.
- Just, Aida og Christopher J. Anderson (2011). Immigrants, citizenship and political action in Europe. *British Journal of Political Science* 42 (3): 481-509.
- Karp, Jeffrey A. og David Brockington (2005). Social desirability and response validity: A comparative analysis of overreporting voter turnout in five countries. *Journal of Politics* 67 (3): 825-840.
- Key, Valdimer Orlando (1949). *Southern Politics in State and Nation*. New York: Knopf.
- Lijphart, Arend (1997). Unequal participation: Democracy's unresolved dilemma. *American Political Science Review* 91 (1): 1-14.
- Massey, Douglas og Nancy Denton (1993). *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mouritzen, Per og Tore Vincents Olsen (2011). Denmark between liberalism and nationalism. *Ethnic and Racial Studies* 36 (4): 691-710.
- OECD/European Union (2015). *Indicators of Immigrant Integration 2015: Settling In*. Paris: OECD Publishing.
- Pantoja, Adrian D., Ricardo Ramirez og Gary M. Segura (2001). Citizens by choice, voters by necessity: Patterns in political mobilization by naturalized Latinos. *Political Research Quarterly* 54(4):729-750.
- Portes, Alejandro og Min Zhou (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530: 74-96.

- Ramakrishnan, S. Karthick og Thomas J. Espenshade (2001). Immigrant incorporation and political participation in the United States. *International Migration Review* 35 (3): 870-909.
- Rice, Tom W. og Jan L. Feldman (1997). Civic culture and democracy from Europe to America. *Journal of Politics* 59 (4): 1143-1172.
- Rosenstone, Steven J. og John Mark Hansen (1993). *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Simonsen, Kristina Bakkær (2016). Ripple effects: An exclusive host national context produces more perceived discrimination among immigrants. *European Journal of Political Research* 55 (2): 374-390.
- Togeby, Lise (1999). Migrants at the polls. An analysis of immigrant and refugee participation in Danish local elections. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25 (4): 665-684.
- Udlændinge- og Integrationsministeriet (2017) *Hvordan går det med integrationen? – Fokus på ikke-vestlige indvandrere og efterkommere*. København: Udlændinge- og Integrationsministeriet.
- Warner, W. Lloyd og Leo Srole (1945). *The Social Systems of American Ethnic Groups*. New Haven: Yale University Press.
- Wass, Hanna (2007). The effects of age, generation and period on turnout in Finland 1975-2003. *Electoral Studies* 26 (3): 648-659.
- Wolfinger, Raymond E. og Steven J. Rosenstone (1980). *Who Votes?* New Haven: Yale University Press.

Karen N. Breidahl

Den danske velfærdsstat og de nye medborgere: Bakker ikke-vestlige indvandrere og efterkommere op om velfærdsstatens centrale værdier?

I hvilket omfang bakker ikke-vestlige indvandrere og efterkommere op om velfærdsstatens centrale værdier, og gør de det i samme omfang som etniske danskere? Artiklen undersøger dette spørgsmål nærmere med afsæt i surveydata indsamlet i 2014 blandt et repræsentativt udsnit af majoritetsbefolkningen samt de fem største ikke-vestlige indvandrergrupper i Danmark og deres efterkommere. Artiklen finder, at der er udbredt opbakning blandt danskere, ikke-vestlige indvandrere samt efterkommere til velfærdsstatslige værdier som pligten til at arbejde, ligestilling mellem kønnene, opbakning til offentligt finansieret velfærd samt solidaritet med de dårligst stillede i samfundet. Derudover optræder der også nogle interessante forskelle og ligheder grupperne imellem.

I de senere år er der i en række vesteuropæiske lande kommet omfattende politisk og forskningsmæssig fokus på, hvorvidt indvandrerbefolkningen (særligt fra ikke-vestlige lande) tilpasser sig de fremherskende norm- og værdisystemer i modtagerlandet. Dermed har den store interesse for indvandreres socioøkonomiske integration, navnlig på arbejdsmarkedet, fået følgeskab af en stor interesse for deres mere sociokulturelle integrationsmønstre, herunder om de støtter op om værdier som religionsfrihed, ytringsfrihed, ligestilling mellem kønnene etc. (Ersanilli, 2012; Statham og Tillie, 2016). Særligt i Danmark har spørgsmålet om, hvorvidt ikke-vestlige indvandrere deler såkaldte "danske værdier" været et tilbagevendende tema, som i en årrække har formået at rydde avisernes forsider og sætte sindene i kog hos både politikere og den bredere befolkning (Torpe, 2016). Tilbage i 2001 præsenterede Tænketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark en rapport, hvori der blev argumenteret for, at "... det må indgå i målene for en vellykket integration, at udlændinge tilslutter sig og efterlever nogle grundlæggende værdier og normer i Danmark" (Indenrigsministeriet, 2001), og i 2016 nedsatte tidligere kulturminister, Bertel Haarder, en værdikanon med fokus på danske værdier. Hvad der mere præcis skal forstås ved "danske værdier", hersker der imidlertid langt fra enighed om, herunder hvornår udvalgte værdier kan betegnes som særligt danske.

Formålet med denne artikel er at bidrage til en belysning og diskussion af indvandrerbefolkningens sociokulturelle integration i Danmark nærmere bestemt spørgsmålet: *I hvilket omfang bakker ikke-vestlige indvandrere og efterkommere op om velfærdsstatens centrale værdier, og gør de det i samme omfang som etniske danskere?* Dermed er der eksPLICIT fokus på opbakningen til velfærdsstatens centrale værdier (fremfor værdier som ytringsfrihed, demokrati etc.) ud fra et rationelt om, at det er vigtigt, at der er udbredt opbakning til velfærdsstaten og dermed den måde, den danske velfærdsstat er indrettet og organiseret på. Vigtigheden af denne konsensus bliver ikke mindre af, at den danske velfærdsstat er kendetegnet ved omfattende statslig intervention. Ikke mindst nyankomne flygtninge og indvandrere bliver mødt af et omfattende offentligt velfærdsapparat (Olgvig, 2011: 185).

“Velfærdsstatens centrale værdier” henviser i denne sammenhæng til værdier, der ligger til grund for dens centrale institutioner. Følgende værdier er udvalgt: 1) arbejde som en pligt, 2) ligestilling mellem kønnene generelt og på arbejdsmarkedet, 3) opbakning til offentlig finansieret velfærd og 4) opbakning til en styrket statslig indsats overfor de dårligst stillede i samfundet. Rationalet bag valget af disse værdier uddybes nærmere nedenfor, og det skal selvfølgelig understreges, at udvalget langt fra er udtømmende.

Afsættet for belysningen af dette spørgsmål er surveydata indsamlet i 2014 blandt de fem største ikke-vestlige indvandrergrupper bosiddende i Danmark (Tyrkiet, Pakistan, Libanon, Irak og Eksjugoslavien) samt et repræsentativt udsnit af befolkningen.

Det efterfølgende afsnit præsenterer den særlige institutionelle og værdimæssige kontekst for den danske velfærdsstat, som resultaterne skal tolkes i lyset af. Dette afsnit leder også over til en nærmere diskussion af, hvorfor det er vigtigt at studere opbakningen til disse værdier, samt hvorfor artiklen fokuserer på nogle velfærdsstatslige værdier fremfor andre. Dernæst præsenteres den eksisterende danske og internationale viden på området vedrørende indvandreres sociokulturelle integrationsmønstre, hvilket følges op af en nærmere beskrivelse af artiklens datagrundlag og de anvendte metoder. Dernæst følger de empiriske analyser. Det sidste afsnit opsummerer resultaterne og diskuterer deres empiriske og teoretiske implikationer.

Den danske velfærdsstats institutionelle rammevilkår og centrale værdier

Den danske velfærdsstat placeres som regel i gruppen af nordiske velfærdsstater. Nærmere bestemt har vi at gøre med en velfærdsstat, hvor en stor del af finansieringen sker over de generelle skatter, hvilket betyder en relativt høj grad

af omfordeling samfundsgrupperne imellem. Endvidere er overførselsindkomsterne karakteriseret ved at være generøse (relativt set) og universelle (for en dels vedkommende). Derudover er den danske velfærdsstat kendetegnet ved en sammenpresset lønstruktur og ved veludbyggede serviceydelser, herunder generøse og familievenlige familiepolitikker (Breidahl, 2017). Disse serviceydelser skal ses i lyset af en høj arbejdsmarkedsdeltagelse (beskæftigelsesfrekvens) blandt både mænd og kvinder.

Ovenstående beskrivelse kan med rette kritiseres for at idyllisere de nordiske velfærdsstater, herunder den danske. Det er imidlertid et velkendt forhold, at velfærdens grænser ikke nødvendigvis er ens for indvandrere (herunder forskellige grupper af indvandrere) og for den indfødte del af befolkningen. Således har vi på den ene side at gøre med en velfærdsstat, hvor ikke bare majoritetsbefolkningens men også indvandrerbefolkningens (med permanent opholdstilladelse og statsborgerskab) sociale rettigheder i et komparativt perspektiv befinder sig på et forholdsvis højt niveau som følge af velfærdsstatsydelsernes universelle karakter (Brochmann og Hagelund, 2012). På den anden side er indvandrere (i særdeleshed med ikke-vestlig baggrund) fra politisk side blevet omtalt som en trussel mod den danske velfærdsstat, og en række begrænsninger til velfærdsstatslige ydelser er blevet indført gennem årene (Breidahl, 2017). Hertil kommer, at Danmark er kendt for at føre en meget streng indvandrer- og indvandringspolitik med skrappe krav til at opnå medlemskab af fællesskabet (Mouritsen og Olsen, 2013). Det kan ikke afvises, at ovenstående forhold potentielt kan være med til at udfordre velfærdsstatens legitimitet blandt udvalgte indvandrergrupper, herunder deres opbakning til den danske velfærdsstats indretning og organisering.

Hvad skal der forstås ved velfærdsstatens centrale værdier? Det giver litteraturen nogle bud på. Petersen, Petersen og Petersen (2007) argumenterer blandt andet for, at den danske velfærdsstat bæres oppe af værdier som solidaritet, lighed, ligestilling, retfærdighed, tillid, frihed, næstekærlighed, fællesskab, ansvarlighed, nationen, demokratiet, arbejde og pligtopfyldenhed. I en anden bog om den nordiske velfærdsstats normative grundlag fremhæver Kildal og Kuhnle (2005) værdier og principper som universalisme, offentligt finansieret velfærd samt arbejde for alle som helt centrale. Her er jeg inspireret af sidstnævnte, da Kildal og Kuhnle (2005) primært fokuserer på en række af de værdier, der ligger til grund for velfærdsstaten. Petersen et al. (2007) præsenterer et betydeligt bredere udvalg af værdier, hvoraf nogle af dem også kan karakteriseres ved, at de er et resultat af velfærdsstaten og dermed ikke ligger til grund for de centrale institutioner (som tillid, frisind etc.).

Derudover anser jeg også ligestilling mellem kønnene samt solidaritet som bagvedliggende centrale velfærdsstatslige værdier. Som følge heraf fokuserer artiklen på fire værdidimensioner: arbejde som en pligt, ligestilling mellem kønnene generelt i samfundet og på arbejdsmarkedet, opbakning til offentligt finansieret velfærd samt solidaritet med udvalgte samfundsgrupper. Disse værdier konfronteres befolkningen med på forskellig vis i dagligdagen – etniske danskere såvel som indvandrere og deres efterkommere. Det kan fx være, når en nyankommet flygtning bliver introduceret for danske ligestillingsnormer og arbejdsorienteringer, når børnene afleveres i daginstitutionen, i mødet med sagsbehandleren i jobcentret etc.

I forlængelse heraf kan der argumenteres for, at det er en vigtig forudsætning for velfærdsstatens fremtidige legitimitet, at der hersker konsensus om nogle centrale værdier. Hvis vi tager ”arbejde som en pligt” som et eksempel, er netop skattefinansierede velfærdsstater afhængige af, at der er udbredt opbakning til denne værdi. Hertil kommer, at der i Danmark – og i de øvrige skandinaviske lande – er en lang tradition for at konstruere medborgeren, som en der deltager på arbejdsmarkedet; en norm der er blevet styrket yderligere i de senere år (Johansson og Hvinden, 2007). Også det forhold, at en høj andel af både mænd og kvinder deltager på arbejdsmarkedet i Danmark, forudsætter, at der hersker udbredt opbakning til kønsligestilling i samfundet generelt og på arbejdsmarkedet. Endelig så forudsætter den danske skattefinansierede velfærdsstat, at der er udbredt opbakning til offentligt finansieret velfærd.

Antallet af indvandrere og deres relative andel af befolkningen har været støt stigende fra 1960’erne og frem til i dag. Disse udviklingstræk dækker over skiftende indvandringsbølger og dertil hørende store ændringer i indvandrergruppernes sammensætning. I 2016 udgjorde indvandrere og efterkommere 12,3 pct. af befolkningen, hvoraf ikke-vestlige indvandrere og efterkommere udgjorde 7,9 pct. (Danmarks Statistik, 2016). Denne andel vil med sikkerhed stige i årene frem, og en stadig større andel vil derfor potentielt kunne afgive deres stemme ved folketings- og kommunalvalgene, gøre brug af velfærdsstatens institutioner og gennem deres valg og fravalg samt daglige ageren være med til at præge det fremtidige velfærdssamfund.

Eksisterende litteratur

I de senere år er der blevet gennemført en række nationale og internationale studier af indvandreres normer, værdier og holdninger og dermed deres mere sociokulturelle integrationsmønstre. Det skal ses i lyset af indsamlingen af en række større repræsentative spørgeskemaundersøgelser blandt personer med indvandrerbaggrund i en række lande. Samtidig er det et forskningsfelt, der

er under opbygning, og en række spørgsmål står stadig ubesvarede. Nedenfor giver jeg et indblik i dele af den eksisterende litteratur, der relaterer sig til de fire velfærdsstatslige værdidimensioner, der er omdrejningspunktet for denne artikel (for studier der belyser en række andre værdidimensioner, fx synet på homoseksuelle, seksuel frigørelse, religionsfrihed, ytringsfrihed etc., se blandt andre Ersanilli, 2012; Norris og Inglehart, 2012; Diehl, Koenig og Ruckdeschel, 2009).

Særligt spørgsmålet om indvandreres opbakning til offentligt finansieret velfærd og solidaritet med udvalgte samfundsgrupper har været genstand for forskningsmæssig opmærksomhed. Resultaterne peger i forskellige retninger. I en dansk undersøgelse fra 2007, som belyser etniske gruppers værdier ud fra en række forskellige dimensioner, finder Gundelach og Nørregård-Nielsen (2007), at opbakningen til skattefinansieret velfærd er mere udbredt blandt ikke-vestlige indvandrere end blandt etniske danskere. Endvidere er der forholdsvis store forskelle grupperne imellem, da de nyere indvandrergrupper (blandt andet irakerne) er betydeligt mere positive overfor skattefinansieret velfærd end dem, der har opholdt sig i landet i en længere periode (tyrkere). Disse forskelle kan ikke alene henføres til arbejdsmarkedsstatus og gruppernes socioøkonomiske position. At indvandrere er positive overfor offentligt finansieret velfærd, understøttes også af et studie, der sammenligner indvandrere fra vestlige såvel som ikke-vestlige lande i en række europæiske lande med afsæt i data fra European Social Survey (ESS). Her finder Reeskens og Oorschot (2015:1), at indvandreres holdninger til offentligt finansieret velfærd lægger sig tæt op ad majoritetsbefolkningernes holdninger. Indvandreres opbakning er tilmed en smule højere, hvilket henføres til gruppens gennemsnitlige lavere socioøkonomiske position i samfundet. I et andet komparativt studie, der også baserer sig på ESS-data, finder Luttmer og Singhal (2011: 176) derimod belæg for, at kultur og dermed oprindelseslandet er vigtige determinanter for præferencer for omfordeling. Endelig finder et longitudinelt studie fra Tyskland, baseret på surveydata blandt indvandrere fra Tyrkiet, Sydeuropa samt Østeuropa, at de over tid tilpasser sig de dominerende holdninger til statsfinansieret velfærd i majoritetsbefolkningen (Schmidt-Catran og Careja, 2016).

Når det gælder indvandreres holdninger til kønsligestilling, finder Gundelach og Nørregård-Nielsen (2007), at ikke-vestlige indvandrere i højere grad end danskere afviger fra de dominerende værdier. Særligt personer med tyrkisk baggrund skiller sig ud. I en anden dansk undersøgelse finder Andersen (2008), at ikke-vestlige indvandreres familie- og arbejdslevnensnormer langt hen ad vejen flugter med majoritetsbefolkningens. Og i et komparativt studie baseret på ESS-data finder Breidahl og Larsen (2016), at der blandt indvandrere

(vestlige såvel som ikke-vestlige) finder en tilpasning sted til de dominerende familie- og arbejdslivsnormer (men derimod ikke til majoritetsbefolkningens syn på homoseksuelle). Endelig finder Kavli (2015), at der i Norge er betydelig forskel på indfødte og ikke-vestlige indvandreres (fra Iran, Iran, Pakistan samt Vietnam) normer omkring kvinders og mænds deltagelse på arbejdsmarkedet. Der finder tilpasning sted, men de udvalgte indvandrergrupper er i gennemsnit mere traditionelle. Endelig viser danske undersøgelser, at pligten til at arbejde vægtes højt blandt både danskere og indvandrere (Gundelach og Nørregård-Nielsen, 2007; Andersen, 2008).

På baggrund af ovenstående gennemgang kan der ikke drages nogen entydige konklusioner, da flere af undersøgelserne ikke er umiddelbart sammenlignelige. Blandt andet er der forskel på, hvilke indvandrergrupper der er fokus på (en bred gruppe af indvandrere eller specifikt ikke-vestlige indvandrergrupper), det anvendte forskningsdesign (nationalt tværsnitsdesign, komparativt tværsnitsdesign eller longitudinelle designs), samt hvordan de enkelte undersøgelser er blevet indsamlet. Derudover er der også forskel på, hvilke specifikke spørgsmålsformuleringer der er blevet anvendt.

De empiriske analyser i denne artikel tager afsæt i et tværsnitsdesign, hvor udvalgte ikke-vestlige indvandrergrupper og efterkommere bosiddende i Danmark sammenlignes med etniske danskere. Her er essensen, at der indsamles mere end én case på et tidspunkt, og at der indsamles mindst én variabel, hvormed mønstre af sammenhænge kan analyseres. Som følge af den manglende tidsdimension kan der imidlertid ikke drages entydige slutninger om tilpasning over tid. Endvidere kan der ikke drages slutninger om betydningen af forskellige institutionelle kontekster, som de komparative studier giver mulighed for. Der kan alene drages konklusioner om forskellene, samt hvorvidt identificerede forskelle opretholdes efter kontrol for en række andre faktorer.

Derimod vil denne artikel bidrage med en dybdegående belysning af en række forskellige holdningsdimensioner indenfor én kontekst, da der specifikt er fokus på fem ikke-vestlige indvandrergrupper (og deres efterkommere) samt et repræsentativt udsnit af danskere og deres opbakning til en række forskellige velfærdsstatslige værdier. I studierne gennemgået ovenfor har der typisk været fokus på nogle udvalgte mål og dimensioner, hvormed der ikke gives et samlet – og måske nuanceret – indtryk af indvandrerbefolkningens sociokulturelle integrationsmønstre.

Empiri, metode og analysestrategi

Den empiriske analyse tager afsæt i surveyundersøgelsen ”Fællesskabsforestillinger blandt danskere og nydanskere”, der blev indsamlet i oktober-november

2014 i en kombineret web- og telefonundersøgelse.² Undersøgelsen består af to datasæt, hvoraf det ene omfatter et repræsentativt udsnit af befolkningen (fordelt på køn, alder, uddannelse, indkomst, beskæftigelsesstatus og regioner) med i alt 1218 respondenter, og det andet af fem udvalgte ikke-vestlige indvandrergrupper fundet ved et tilfældigt udtræk af personer fra Tyrkiet (n = 92), Pakistan (n = 110), Irak (n = 105), Libanon (n = 82) og Eksjugoslavien (n = 129). I denne artikel anvendes et kombineret datasæt, der indeholder alle seks befolkningsgrupper. Her er indvandrere inkluderet i det repræsentative datasæt fjernet, og aldersgruppen er afgrænset til 18-60 år.

De fem ikke-vestlige indvandrergrupper er forholdsvis forskelligartede. Der er blandt andet forholdsvis store indbyrdes forskelle på gruppernes arbejdsmarkedsintegration (målt som beskæftigelsesfrekvenser) (Danmarks Statistik, 2016) og på, hvor lang tid de har opholdt sig i landet: Pakistanere og tyrkere har opholdt sig i landet i en årrække og kom overvejende til Danmark som gæstearbejdere samt familiesammenførte, mens en stor del af irakerne, libanenserne og personer fra Eksjugoslavien har flygtningebaggrund.

Svarprocenten er 57 for den repræsentative stikprøve og 33 for indvandrerundersøgelsen. Særligt svarprocenten for de fem indvandrergrupper ligger i den lave ende. Det er dog et mønster, som går igen i spørgeskemaundersøgelser blandt indvandrergrupper (Kongshøj, 2015), da der er en række udfordringer forbundet med at indsamle surveyundersøgelser i denne målgruppe (Font og Méndez, 2013).

Besvarelsen af spørgeskemaet er i alle tilfælde sket på dansk, hvilket kan have haft betydning for den lave svarprocent. Derudover kan det ikke afvises (men heller ikke bekræftes), at der har fundet en vis grad af selvselektion sted. Det er et problem, man aldrig helt kan gardere sig imod, hvad enten det drejer sig om undersøgelser blandt indvandrergrupper eller blandt majoritetsbefolkningen mere generelt. Dog viser bortfaldsanalysen ikke de store skævheder, da der er ganske små underrepræsentationer af kortuddannede, yngre og personer uden for arbejdsmarkedet (for en nærmere gennemgang af datamaterialet se Kongshøj, 2015). Således er frafaldet nogenlunde tilfældigt fordelt på disse indikatorer. Andre eventuelle skævheder kan ikke udelukkes, hvilket der selvfølgelig skal tages højde for i tolkningen af resultaterne. Især skal der tages højde for, at andelen af personer med statsborgerskab i stikprøven ligger over andelen i den samlede population. Det er blevet undersøgt, om der gennemgående er en tendens til, at indvandrere og efterkommere svarer politisk ”korrekt” på alle typer spørgsmål. Det tyder ikke på at være tilfældet. Blandt andet giver en forholdsvis stor andel blandt indvandrerne og efterkommerne udtryk for kon-

servative og traditionelle holdninger, når det gælder synet på homoseksualitet og retten til at kritisere andre religioner (se også Torpe, 2016).

Den empiriske analyse er struktureret omkring de fire udvalgte velfærdsstatslige værdier, hvor ikke-vestlige indvandrere sammenlignes med ikke-vestlige efterkommere samt personer med etnisk dansk baggrund på en række udvalgte spørgsmål. Denne sammenligning er beskrivende og eksplorativ, da der er fokus på at undersøge, om der kan spores mærkbare og signifikante forskelle på de tre grupper (og ikke at teste bestemte teorier) fordelt på en række forskellige udsagn. For overskuelighedens skyld vises en oversigtstabel (tabel 1), som viser det samlede billede samt de forskellige mål, der er blevet benyttet til at belyse spørgsmålene.

Som supplement til denne primært beskrivende analyse, er der også blevet gennemført tre regressionsanalyser (lineær regression (OLS)) med henblik på at undersøge, om de udvalgte identificerede sammenhænge (forskelle) opretholdes efter kontrol for en række baggrundsvARIABLE.³ Med andre ord hvorvidt vi har at gøre med reelle forskelle eller om de fx kan henføres til forskelle i gruppens socioøkonomiske samfundsposition. Disse regressionsanalyser er placeret i det supplerende materiale, og der refereres til dem i selve analysen. I den forbindelse vil der blive kontrolleret for en række gængse baggrundsvARIABLE, herunder køn, alder, uddannelse, indkomst, modtager af offentlige ydelser (eller ej) samt ideologisk selvplacering på venstre-højreskalaen (på en skala fra 1-10). Derudover kontrolleres der for sprogkundskaber, besiddelse af statsborgerskab samt, i en af analyserne, for den enkeltes selvangivne grad af religiøsitet. I regressionsanalysen har det været nødvendigt at slå indvandrere og efterkommere med den samme landebaggrund sammen på grund af antallet af respondenter. Det falder dog fint i tråd med, at der ikke er mærkbare forskelle at spore på indvandreres og efterkommeres opbakning til de udvalgte værdier, hvilket udbygges nærmere nedenfor.

Empirisk analyse

Tabel 1 viser resultaterne fra de enkelte værdidimensioner samt en række forskellige spørgsmålsudsagn. Den sidste kolonne viser de indbyrdes forskellige grupperne imellem (andelen af enige minus uenige i de enkelte udsagn), hvilket der gennemgående vil blive henvist til, når de tre grupper (danskere, ikke-vestlige indvandrere samt ikke-vestlige efterkommere) sammenlignes. Procentsatserne samt resultaterne fra signifikanstestene (t-test samt χ^2 test) er angivet i tabellen (i forbindelse med angivelsen af de enkelte spørgsmål). Det første resultat fra signifikanstestene henviser til forskellen på danskere og ikke-

vestlige indvandrere, og det andet resultat til forskellen mellem ikke-vestlige indvandrere og ikke-vestlige efterkommere.

Af tabellen fremgår det, at der på en række dimensioner er påfaldende mange ligheder, når der fokuseres på andelen af enige minus uenige. Det er særlig tilfældet, når det gælder opbakningen til udsagnet, "Man har en pligt over for samfundet til at arbejde, hvis man kan", da langt størstedelen er enig (helt og delvist) i dette udsagn. Forskellene grupperne imellem er større, når det gælder udsagnet, "Arbejde kommer i første række for mig, også selv om det betyder mindre fritid", da flere indvandrere og efterkommere end danskere er enige i dette udsagn. Samtidig er det dog et udsagn, som de fleste støtter op om.

Som det fremgår af tabellen, benyttes der tre forskellige mål til belysning af gruppernes opbakning til ligestilling mellem kønnene: 1) "Kvinder og mænd bør have de samme rettigheder i samfundet", 2) "Kvinder med børn burde ikke arbejde, men blive hjemme og passe børnene" og 3) "Hvis der ikke er jobs til alle, har mænd mere ret til arbejde end kvinder".

Den generelle ligestilling mellem kønnene i samfundet nyder bred opbakning blandt alle tre grupper. Således er der udbedt enighed om, at kvinder og mænd bør have de samme rettigheder i samfundet. Der er også udbredt opbakning til kønsligestillingen på arbejdsmarkedet. Men forskellene grupperne imellem er større på dette område. Således er der en mindre andel af efterkommere og indvandrere, der er uenige i, at kvinder med børn ikke burde arbejde, men blive hjemme og passe børnene, samt i at mænd har mere ret til arbejde end kvinder, hvis der ikke er jobs til alle. Forskellene grupperne imellem er størst på det sidstnævnte udsagn, hvor 22 pct. af indvandrere er enige i dette udsagn (helt eller delvist) sammenlignet med 2 pct. af danskerne. Majoriteten i alle tre grupper er dog uenige i disse udsagn, men forskellen mellem indvandrere og danskere er signifikant og rejser spørgsmålet om, hvorvidt de kan henføres til den etniske baggrund, eller om der er andre faktorer på spil. Det er undersøgt nærmere i en lineær regressionsanalyse, som er at finde i det supplerende materiale (Tabel S1), hvori sammenhængen mellem etnisk baggrund (de fem landegrupper med danskere som referencekategori) og udsagnet, "Hvis der ikke er jobs til alle, har mænd mere ret til arbejde end kvinder", undersøges nærmere. Før kontrol er alle fem landegrupper mere traditionelle i deres syn på kønsligestillingen på arbejdsmarkedet (model I). Efter kontrol for en række baggrundsvARIABLE svækkes sammenhængen, men den forbliver forholdsvis stærk og signifikant for alle fem grupper (model II). Særlig kontrol for danskundskaber og graden af religiøsitet er med til at svække sammenhængen (model III). Det tyder imidlertid på, at forskellene i opbakningen til dette udsagn også bunder i nogle etniske forskelle.

Tabel 1: Opbakningen til velfærdsstatens central værdier

		Helt enig	Delvis enig	Hverken eller	Delvis uenig	Helt uenig	Enig minus uenig
Pligten til at arbejde (pct.)							
Man har en pligt over for samfundet til at arbejde, hvis man kan (**) (NS)	Danskere (747)	83	14	2	0	1	96
	Indvandrere (382)	89	7	2	0	2	94
	Efterkommere (127)	88	10	2	0	0	98
Arbejde kommer i første række for mig, også selv om det betyder mindre fritid(***) (NS)	Danskere (747)	24	30	15	18	13	23
	Indvandrere (380)	53	21	11	9	6	59
	Efterkommere (128)	41	25	15	12	7	46
Ligestilling mellem kønnene (pct.)							
Kvinder og mænd bør have de samme rettigheder i samfundet(*) (NS)	Danskere (747)	95	4	1	0	0	99
	Indvandrere (382)	93	4	2	1	0	96
	Efterkommere (128)	90	7	1	2	0	95
Kvinder med børn burde ikke arbejde, men blive hjemme og passe børnene(***) (NS)	Danskere (746)	2	7	11	15	65	-71
	Indvandrere (382)	6	11	12	17	54	-54
	Efterkommere (128)	7	10	9	22	52	-57
Hvis der ikke er jobs til alle, har mænd mere ret til arbejde end kvinder (***) (NS)	Danskere (737)	1	1	2	4	92	-94
	Indvandrere (379)	11	11	11	8	59	-45
	Efterkommere (127)	11	6	9	15	59	-57
Opbakning til offentlig finansieret velfærd (pct.)							
Det offentlige bør sikre enhver borger en rimelig levestandard (***) (NS)	Danskere (747)	45	35	9	8	3	69
	Indvandrere (379)	71	19	7	2	1	87
	Efterkommere (128)	75	16	6	2	1	88
Samfundet skal gøre, hvad der er nødvendigt for at sikre, at alle har de samme muligheder for at klare sig i livet (***) (NS)	Danskere (747)	41	43	10	5	1	78
	Indvandrere (382)	69	25	3	1	2	91
	Efterkommere (128)	59	31	6	2	2	86
Solidaritets overfor udvalgte grupper, herunder de dårligst stillede. Gennemsnit (1-10)							
Mener du, det offentlige skal styrke indsatsen over for de dårligst stillede i samfundet, selvom det betyder højere skat (skala fra 1-10) (***) (*)	Danskere (743)	4,3					
	Indvandrere (385)	4,9					
	Efterkommere (129)	4,4					
Bør det offentlige eller individet have ansvaret for behandlingen af syge, omsorgen for de ældre, børnepasning, rimelige levevilkår for personer med psykiske og fysiske handikaps samt arbejdsløse – indeks konstrueret (*) (NS)	Danskere (745)	7,9					
	Indvandrere (373)	7,7					
	Efterkommere (127)	7,6					

* = signifikant på 0,05-niveau, ** = signifikant på 0,01-niveau, *** = signifikant på 0,001-niveau, NS = ikke signifikant.

Den tredje dimension – opbakningen til offentligt finansieret velfærd – belyses med afsæt i udsagnene, ”Det offentlige bør sikre enhver borger en rimelig levestandard” samt ”Samfundet skal gøre, hvad der er nødvendigt for at sikre, at alle har de samme muligheder for at klare sig i livet”. Her viser resultaterne i tabel 1, at offentligt finansieret velfærd generelt nyder stor opbakning. Således er majoriteten i alle tre grupper helt enige eller delvist enige i disse to udsagn. Opbakningen blandt indvandrere og efterkommere er signifikant højere end blandt danskere, hvilket også fremgår af den beregnede forskel mellem andelen af enige og uenige (87 og 88 for indvandrere og efterkommere og 69 for danskere for det første udsagn). Igen er forskellene mellem indvandrere og efterkommere meget begrænsede.

Spørgsmålet er så, om denne forskel på indvandrere og efterkommere på den ene side og danskere på den anden i holdningen til offentligt finansieret velfærd opretholdes efter kontrol for en række baggrundsvARIABLE, herunder forskelle i gruppernes socioøkonomiske baggrund. Som nævnt i litteraturgennemgangen peger nogle studier i retning af, at de socioøkonomiske forhold har betydning (Reeskens og van Oorschot, 2015), da en større andel af personer med indvandrerbaggrund i en række lande står udenfor arbejdsmarkedet og modtager overførselsindkomster.

Resultaterne fra den anden lineære regressionsanalyse, som kan aflæses i tabel S2 i det supplerende materiale, vedrører sammenhængen mellem de forskellige landegrupper og synet på det offentlige rolle i forhold til at sikre alle en rimelig levestandard (det udsagn hvor der er størst forskel på indvandrere og danskere). Heraf fremgår det, i tråd med resultaterne i tabel 1, at de enkelte indvandrergrupper er mere positive end danskere, og at der er en stærk (binær) sammenhæng mellem etnisk baggrund og opbakningen til offentligt finansieret velfærd. Efter kontrol for alder, køn og den socioøkonomiske situation opretholdes sammenhængen stort set (dog ikke for libanesere) (model II). Det er også tilfældet efter kontrol for statsborgerskab og danskkundskaber (model III). Det vidner endvidere om, at den mere positive holdning til offentligt finansieret velfærd blandt indvandrere og efterkommere ikke i sig selv kan henføres til interessehensyn eller socioøkonomiske hensyn, da blandt andet indkomst, det at modtage offentlige ydelser eller uddannelsesniveau ikke har en selvstændig stærk betydning for opbakningen til dette udsagn. Dog optræder der også nogle forskelle landegrupperne imellem.

Opbakningen til værdien om solidaritet med de dårligst stillede i samfundet belyses med afsæt i følgende udsagn: ”Mener du, det offentlige skal styrke indsatsen over for de dårligst stillede i samfundet, selvom det betyder højere skat” (skala fra 0-10).

Af tabel 1 fremgår det, at der er signifikant forskel på de tre gruppers syn på den offentlige indsats overfor de dårligst stillede i samfundet. Indvandrere (på en skala fra 1 til 10) skiller sig ud ved i højere grad at støtte op om en styrket indsats. Der er begrænset (men signifikant) forskel på indvandrere og efterkommere. Også denne forskel mellem indvandrere og efterkommere på den ene side og danskere på den anden analyseres nærmere i en regressionsanalyse. Her viser den gennemsnitlige score og de ustandardiserede koefficienter (supplerende materiale, tabel S3), at der er indbyrdes forskelle landegrupperne imellem. Særligt tyrkerne er noget mere solidariske overfor de dårligst stillede og er den eneste gruppe, som adskiller sig signifikant fra danskere (referencegruppen). Sammenhængen for tyrkere styrkes efter kontrol for en række variable, hvilket ikke er tilfældet for de øvrige landegrupper (model II og model III). Særlig indkomst og ideologisk selvplacering på højre-venstreskalaen har, ikke overraskende, selvstændig stor betydning for synet på, om indsatsen overfor de dårligst stillede skal styrkes.

Endelig er respondenterne i de tre grupper blevet bedt om at forholde sig til følgende spørgsmål: ”Vil du sige, at det offentlige eller individet selv bør have ansvaret, når det drejer sig om (på en skala fra 0 til 10): 1) behandlingen af syge, 2) omsorgen for de ældre, 3) børnepasning, 4) at sikre rimelige levevilkår for personer, der er født med fysiske eller psykiske handikaps og 5) at sikre rimelige levevilkår for personer, der bliver arbejdsløse. På baggrund af disse spørgsmål er der blevet konstrueret et reflektivt indeks.⁴ Resultaterne vidner om, at alle tre grupper i høj grad støtter op om en stærk offentlig sektor og dermed en aktiv, omfordelende velfærdsstat. Opbakningen blandt etniske danskere er dog en smule højere og er dermed med til at nuancere de ovenstående resultaters konklusioner om, at indvandrere i højere grad støtter op om en omfordelende velfærdsstat. Det afhænger af, hvad der specifikt spørges ind til, og hvilke grupper der er fokus på.

Konklusion og diskussion

Ambitionen med denne artikel har været at bidrage til debatten om indvandrerbefolkningens sociokulturelle integrationsmønstre. Det er et kontroversielt spørgsmål, som har været genstand for omfattende politisk og offentlig debat i en række vesteuropæiske lande i de senere år – ikke mindst i Danmark. Artiklen har især fokuseret på opbakningen til velfærdsstatens centrale værdier, herunder i hvilket omfang ikke-vestlige indvandrere og efterkommere bakker op om velfærdsstatens centrale værdier, og hvorvidt de gør det i samme omfang som etniske danskere.

Afsættet for belysningen af dette spørgsmål er surveydata indsamlet blandt de fem største ikke-vestlige indvandrergrupper og deres efterkommere bosiddende i Danmark (Tyrkiet, Pakistan, Libanon, Irak og Eksjugoslavien) samt et repræsentativt udsnit af majoritetsbefolkningen. Resultaterne kan derfor ikke generaliseres til hele indvandrerbefolkningen i Danmark.

Resultaterne giver et indtryk af, at der hersker udbredt konsensus om og accept af velfærdsstatens centrale værdier blandt ikke-vestlige indvandrere, efterkommere og etniske danskere. Således er der udbredt opbakning til værdien, at man har pligt til at arbejde, forskellige mål for kønsligestilling, til en velfærdsstat, hvor den offentlige sektor spiller en central rolle i opgaveløsningen, samt en omfordelende velfærdsstat, der tager sig af de dårligst stillede. Samtidig er der dog også interessante forskelle såvel som ligheder grupperne imellem. Dog er forskellene på indvandrere og efterkommere meget begrænsede.

Således var der på tværs af grupperne udbredt opbakning til værdien om pligten til at arbejde. Den udbredte opbakning er interessant set i lyset af, at fraværet af stærke arbejdsorienteringer ofte betragtes som en afgørende barriere for især indvandrerkvinders arbejdsmarkedsdeltagelse (Breidahl og Larsen, 2016). At denne norm ikke nødvendigvis omsætter sig i konkret arbejdsmarkedsdeltagelse, er en anden problematik, som ikke skal berøres nærmere her.

Ud fra et hensyn til velfærdsstatens fremtidige legitimitet er det også et vigtigt resultat, at der på tværs af grupperne kan spores en udbredt opbakning til kønsligestilling i samfundet. Særlig denne værdi har været – og er stadig – meget omtalt i den offentlige og politiske debat. Dog er det vigtigt at bemærke, at ikke-vestlige indvandrere og efterkommere i mindre grad end danskere tager afstand for holdninger om, at kvinders plads er i hjemmet, og at mænd (i tilfælde af mangel på arbejde) har forsterket til job. Her har sprogkundskaber og religiøsitet ikke overraskende også en central betydning. Samtidig hører det med til historien, at majoriteten i alle tre grupper er uenige i denne type udsagn.

Når det gælder synet på den offentlige sektor – offentligt finansieret velfærd generelt samt indsatsen overfor udvalgte samfundsgrupper – hersker der også udbredt opbakning. I forhold til forskelle og ligheder på opbakningen i de tre grupper pegede resultaterne ikke i nogen entydig retning. På den ene side er ikke-vestlige indvandrere (og til dels efterkommerne) signifikant mere positive overfor, at det offentlige bør sikre enhver borger en rimelig levestandard (også efter kontrol for en række socioøkonomisk baggrundsvariable). Derimod forsvandt forskellen på danskere og ikke-vestlige indvandrere (bortset for personer med tyrkisk baggrund) efter kontrol, når det gælder solidariteten overfor de dårligst stillede i samfundet (hvilket fremgår af det supplerende materiale). Endelig er der meget begrænset forskel på grupperne, når det gælder det of-

fentliges indsats overfor udvalgte samfundsgrupper. Ovenstående vidner om vigtigheden af at tage højde for forskellige udsagn, når spørgsmålet om opbakningen til udvalgte værdier skal studeres nærmere.

Ovenstående resultater rejser spørgsmålet, hvor store forskellene skal være grupperne imellem, før de kan betegnes som ”store”. Er det en stor forskel, at 2 pct. af danskere er enige i, at mænd har mere ret til job end kvinder i tilfælde af jobmangel sammenlignet med 22 pct. for ikke-vestlige indvandrere? Det er en markant forskel, men det ændrer ikke på, at størstedelen af befolkningen (indvandrere såvel som danskere) støtter op om kønsligestilling som en central værdi.

Dermed udfordrer og nuancerer artiklens resultater nogle af de meget firkantede synspunkter, der har en fremtrædende plads i den offentlige og politiske debat i Danmark. Særlig den fremherskende antagelse, at ikke-vestlige indvandrere ikke bakker op om de såkaldte danske værdier, kan – og bør – udfordres. Det er en slutning, der understøttes af resultaterne i den danske og internationale litteratur mere generelt samt i andre dele af den danske litteratur (se blandt andre Torpe, 2016).

Som tidligere nævnt har formålet med denne artikel ikke været at drage konklusioner om tilpasningsmekanismer eller velfærdsstatens indvirkning på indvandrerbefolkningens sociokulturelle integrationsmønstre, da det empiriske materiale ikke tillader sådanne slutninger. Artiklens resultater åbner imidlertid op for en række interessante spørgsmål, som kan forfølges nærmere i fremtidig forskning. Derudover udfordrer den nogle fremherskende teser, fx tesen om, at opbakning til velfærdsstaten alene skal ses som et udtryk for egeninteresse. Holdningen til velfærdsstaten og dens værdier er selvfølgelig i en vis grad styret af interessehensyn (politiske såvel som økonomiske interesser), men at det skulle være det afgørende for indvandrerbefolkningens vedkommende, synes der ikke at være entydigt belæg for.

Også det forhold, at der generelt hersker konsensus om en række af velfærdsstatens centrale værdier, er med til at udfordre den såkaldte kulturtese, der betoner, at værdier og normer grundlægges i barndommen og derfor er stabile gennem livet (Norris og Inglehart, 2012). Således ved vi fra eksisterende undersøgelser, at befolkningen i Danmark generelt befinder sig i den høje ende, når det gælder opbakningen til offentligt finansieret velfærd, solidaritet med de dårligst stillede, stærke arbejdsorienteringer samt opbakning til ligestilling mellem kønnene. Særligt når man sammenligner med muslimske lande (Norris og Inglehart, 2012). På den baggrund kan der argumenteres for, at der har fundet en vis tilpasning sted til de fremherskende normer og værdier i modtagerlandet. Det peger flere studier også på, herunder flere af de kompara-

tive, som tillader sådanne slutninger. Hvorvidt det er tilfældet i forhold til den specifikke problemstilling, der rejses i denne artikel, kan der imidlertid ikke drages konklusioner om.

Resultaterne fra dele af den eksisterende litteratur, jf. litteraturgennemgangen, peger imidlertid i retning af, at institutioner gør en forskel, herunder at velfærdsstatens rammevilkår i sig selv kan påvirke befolkningens holdninger. Vi ved fra dele af den eksisterende komparative velfærdsforskning, at den måde, en velfærdsstat er opbygget på – og de policyfeedback der skabes – kan have stor betydning for befolkningens holdninger til velfærdsstaten (Hedegaard, 2015). Det rejser spørgsmålet, hvorvidt den udbredte opbakning til velfærdsstatens centrale værdier, som vi finder i denne artikel, kan tolkes i lyset af et institutionelt argument. Her kan der være en konsekvenslogik på spil: Ud fra flere forhold giver det mening at støtte op om en stærk offentlig sektor og dermed tilpasning motiveret af interesse. Antagelsen er således, at de institutionelle mulighedsstrukturer får os til at handle og tænke på en måde, der bedst giver mening indenfor de pågældende rammer. Hvis incitamentsstrukturerne for offentlig børnepasning er gode, kan det ud fra dette perspektiv være med til at præge synet på kønsroller i hjemmet. Dermed vil tilgængelige muligheder og alternativer i en given velfærdsstat være med til at præge den enkeltes præferencer og værdier.

Den brede opbakning til de centrale værdier kan imidlertid også ses som et udtryk for, at individer over tid tilpasser sig de gældende normsystemer – hvad der opfattes som passende, rimeligt og retfærdigt (March og Olsen, 1984; Hansen, 2009). Ud fra dette perspektiv kan der argumenteres for, at der over tid sker en udvikling i, hvilke værdier mennesker anser som centrale og bakker op om, alt efter den institutionelle kontekst de befinder sig i. Hvis det fx er en fremherskende norm, at kvinder er udearbejdende, så er det også en norm, der over tid vil blive fremherskende blandt indvandrerbefolkningen.

Artiklens resultater åbner således op for en nærmere diskussion om og undersøgelse af, hvad velfærdsstatens institutionelle rammevilkår gør ved vores nye medborgere.

Supplerende materiale

Supplerende materiale til artiklen findes på www.politica.dk.

Noter

1. Langtfra er alle indvandrere i besiddelse af et statsborgerskab og dermed stemmeret til folketingsvalgene (Bhatti og Hansen, 2017).

2. I september 2014 blev der gennemført en pilotundersøgelse med 150 repræsentanter for befolkningen generelt og 30 fra hver af de fem indvandrergrupper.
3. Her vil der blive anvendt ustandardiserede samt standardiserede regressionskoefficienter (fra -1 til 1). Sidstnævnte er hensigtsmæssige til at sammenligne forskellige variabelers styrke (korrelationen) indenfor den samme model.
4. Et robust indeks med en alpha-værdi på 0,79.

Litteratur

- Andersen, Jørgen Goul (2008). *Holdninger til uddannelse og arbejde blandt unge og indvandrere, danskere og deres forældre*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Bhatti, Yosef og Kasper Møller Hansen (2017). Valgdeltagelsen blandt ikke-vestlige nydanskere. *Politica* 49 (3): 249-272.
- Breidahl, Karen N. (2017). Scandinavian exceptionalism? Civic integration and labour market activation for newly arrived immigrants. *Comparative Migration Studies* 5 (2).
- Breidahl, Karen N. og Christian Albrekt Larsen (2016). The myth of unadaptable gender roles: Attitudes towards women's paid work among immigrants across 30 European countries. *Journal of European Social Policy* 26 (5): 387-401.
- Brochmann, Grete og Anniken Hagelund (red.) (2012). *Immigration Policy and the Scandinavian Welfare State, 1945-2010*. Palgrave Macmillan.
- Danmarks Statistik (2016). *Indvandrere i Danmark 2016*.
- Diehl, Claudia, Matthias Koenig og Kerstin Ruckdeschel (2009). Religiosity and gender equality: Comparing natives and Muslim migrants in Germany. *Ethnic and Racial Studies* 32: 278-301.
- Ersanilli, Evelyn (2012) Model(ling) citizens? Integration policies and value integration of Turkish Immigrants and their descendants in Germany, France, and the Netherlands. *Journal of Immigrant & Refugee Studies* 10 (3): 338-358.
- Font, Joan og Monica Méndez (2013). *Surveying Ethnic Minorities and Immigrant Populations: Methodological Challenges and Research Strategies*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Gundelach, Peter og Esther Nørregård-Nielsen (2007). *Etniske gruppers værdier – Baggrundsrapport*. København: Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration.
- Hansen, Karin (2009). Politiske institutioner gør en forskel – om nyinstitutionalismen inden for politologien, kapitel 51 i Lars Bo Kaspersen og Jørgen Loftager (red.), *Klassisk og moderne politisk teori*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hedegaard, Troels Fage (2015). *The Dynamics of Stability: How Processes of Policy Feedback Help Reproduce Support for the Nordic Welfare Model*. Ph.d.-afhandling, Ålborg Universitet.

Indenrigsministeriet (2001). *Udlændinges integration i det danske samfund: Tanketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark*. København: Statens Information.

Johansson, Håkan og Bjørn Hvinden (2007). Nordic activation reforms in a European context: A distinct universalistic model?, i Bjørn Hvinden og Håkan Johansson (red.), *Citizenship in Nordic Welfare States: Dynamics of Choice, Duties and Participation in a Changing Europa*. London og New York: Routledge.

Kavli, Hanne C. (2015). Adapting to the dual earner family norm? The case of immigrants and immigrant descendants in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41 (5): 835-856.

Kildal, Nanna og Stein Kuhnle (red.) (2005). *Normative Foundations of the Welfare State: The Nordic Experience*. London og New York: Routledge.

Kongshøj, Kristian (2015). Teknisk rapport til spørgeskemaundersøgelsen ”Fællesskabsforestillinger blandt danskere og nydanskere”. Aalborg Universitet.

Larsen, Christian Albrekt (2006). *The Institutional Logic of Welfare Attitudes*. Hampshire: Ashgate.

Luttmer, Erzo og Monica Singhal (2011) Culture, context, and the taste for redistribution. *American Economic Journal-Economic Policy* 3 (1): 157-179.

March, James og Johan P. Olsen (1984). The new institutionalism: organizational factors in political life. *The American Political Science Review* 78 (3): 734-749.

Norris, Pippa og Ronald F. Inglehart (2012). Muslim integration into Western cultures: between origins and destinations. *Political Studies* 60 (2): 228-251.

Olwig, Karen F. (2011). “Integration”: migrants and refugees between Scandinavian welfare societies and family relations. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37 (2): 179-196.

Petersen, Jørn Henrik, Klavs Petersen og Petersen, L. H. (2007). *13 værdier bag den danske velfærdsstat*. Odense: Syddansk Universitetsforslag.

Reeskens, Tim og Wim van Oorschot (2015). Immigrants’ attitudes towards welfare redistribution: An exploration of role of government preferences among immigrants and natives across 18 European welfare states. *European Sociological Review*, doi: 10.1093/esr/jcv003.

Schmidt-Catran, Alexander og Romana Careja (2016). Institutions, culture and migrants’ preference for state-provided welfare: Longitudinal evidence from Germany. *Journal of European Social Policy*.

Statham, Poul og Jean Tillie (2016). Muslims in their European societies of settlement: a comparative agenda for empirical research on socio-cultural integration across countries and groups. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42 (2): 177-196, doi: 10.1080/1369183X.2015.1127637

Torpe, Lars (2016). De danske værdier og danskerne, pp. 21-39 i Margaretha Järvinen, Bella Marckmann og Esther Nørregård-Nielsen (red.), *Værdier, videnskab og visioner: Festskrift til Peter Gundelach*. København: Djøf Forlag.

Helene Wind Fallesen

Undersøgelse af uddannelseskløften: Haler børn med indvandrerbaggrund ind på de etnisk danske børn?

Hvorfor eksisterer der en uddannelseskluft mellem etnisk danske børn og børn med indvandrerbaggrund fra ikke-vestlige lande? Og er kløften blevet reduceret over tid? Denne artikel bidrager til den eksisterende danske forskning ved at undersøge, hvad der kan forklare uddannelseskluftens eksistens samt kløftens udvikling over tid. Uddannelseskløften undersøges ved at sammenligne gennemførelsesprocenten på ungdomsuddannelser for børn, der har færdiggjort 9. klasse i 1990 til 2007. Uddannelsesproduktionsfunktionen estimeres som en lineær sandsynlighedsmodel med OLS. Artiklen finder, at uddannelseskløften er blevet reduceret over de seneste 20 år, og at forskelle i familiebaggrund forklarer en stor del af kløften. Yderligere findes en stærk sammenhæng mellem barnets alder på indvandringstidspunktet og uddannelsesmæssig præstation.

Ikke-vestlige indvandrere og deres børn udgør en voksende andel af befolkningen i flere europæiske lande – heriblandt Danmark. Vellykket integration af indvandrere er vigtig af flere grunde. Først og fremmest er det vigtigt, at alle mennesker bosat i Danmark har lige muligheder for at gennemføre en uddannelse og opnå succes på arbejdsmarkedet uafhængigt af socioøkonomisk baggrund og oprindelsesland. Dette er kernen i den danske velfærdstat. Derudover står Danmark over for en udfordring i form af en ældende befolkning med færre mennesker i den arbejdsdygtige alder til at understøtte det voksende antal af ældre (Danmarks Statistik, 2014). Dette kan resultere i problemer med den finanspolitiske holdbarhed, men vellykket integration af indvandrere kan være en måde at afhjælpe problemet på (Schou, 2006).

I denne artikel fokuseres på børn med indvandrerbaggrund, og hvor godt de er integreret i det danske skolesystem. Dette undersøges ved at sammenligne gennemførelsesprocenter på ungdomsuddannelserne for etnisk danske børn og børn med indvandrerbaggrund, og hvordan denne forskel i gennemførelsesprocenterne har udviklet sig over tid. Hvis der er tegn på, at uddannelseskløften er blevet reduceret over tid, og børn med indvandrerbaggrund konvergerer mod de etnisk danske børns uddannelsesmæssige præstation, kan det ses som en indikator på vellykket integration. At uddannelseskløften eksisterer i Danmark er dokumenteret af blandt andre Colding, Husted og Hummelgaard (2009)

og Rangvid (2010), som også undersøger mulige forklaringer på kløftens eksistens. Udviklingen i uddannelseskløften er dog ikke tidligere undersøgt i en dansk kontekst. Forskning fra Norge viser, at børn med indvandrerbaggrund haler ind på de etnisk norske børn (Bratsberg, Raaum og Røed, 2012), og det er derfor interessant at undersøge, om den samme positive udvikling gælder i Danmark. Derudover har artiklen et særligt fokus på børn med indvandrerbaggrund, som er født i udlandet, og sammenhængen mellem deres uddannelsesmæssige præstation og alder på indvandringstidspunktet. Forskning fra Sverige viser, at børn, der ankommer senere, har en signifikant lavere uddannelsesmæssig præstation, og at udfordringen er særlig stor for børn, der ankommer, efter de er fyldt ni år (Böhlmark, 2008). I denne artikel undersøges det, om der kan findes en tilsvarende kritisk indvandringsalder i Danmark.

I næste afsnit præsenteres den eksisterende forskning om uddannelseskløften samt denne artikels bidrag til forskningen. Herefter beskrives og diskuteres den empiriske tilgang herunder de estimerede modeller, de inkluderede indikatorer og den empiriske metode samt metodens implikationer. Datagrundlag og stikprøveudvælgelsen præsenteres, og afslutningsvis gennemgås den beskrivende analyse samt den empiriske analyses resultater.

Eksisterende viden om uddannelseskløften

Eksisterende forskning har både haft fokus på, om uddannelseskløften eksisterer, og hvad der kan forklare dens eksistens. Forskelle i familiebaggrund findes ofte som en vigtig del af forklaringen på kløften. Dustmann, Frattini og Lanza (2012) har undersøgt uddannelseskløften i flere OECD-lande og finder en stærk sammenhæng mellem børns testscore og forældres uddannelsesmæssige præstation. I visse lande forsvinder kløften helt, når der kontrolleres for forskelle i familiebaggrund. Todd og Wolpin (2007) får lignende resultater i deres undersøgelse af testscorekløften i USA. Rangvid (2010) undersøger forskelle i testscorer for etnisk danske børn og børn med indvandrerbaggrund, og hendes resultater viser, at forskelle i socioøkonomisk status for børn med indvandrerbaggrund og etnisk danske børn kan forklare en stor del af kløften, men at testscoren, selv efter der er kontrolleret for socioøkonomisk status, er lavere for både børn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark og i udlandet, end for etnisk danske børn.

Samtidig peger flere studier på, at familiebaggrund ikke har samme betydning for den uddannelsesmæssige præstation for den nationale majoritetsbefolkning og børn med indvandrerbaggrund. Støren og Helland (2010) undersøger forskelle i gennemførelsesprocenten på ungdomsuddannelserne i Norge og finder, at forældres uddannelsesniveau har mindre betydning for børn med

ikke-vestlig baggrund. Deres resultater indikerer, at etnisk norske børn har en større positiv effekt af at have højtuddannede forældre, hvorimod børn med indvandrerbaggrund oplever en mindre negativ effekt af at have forældre med lavere uddannelsesniveauer. At forældrevariable har mindre betydning for børn med indvandrerbaggrund understøttes også i studier af Schneeweis (2011), Jakobsen og Smith (2006) og Colding, Husted og Hummelgaard (2009).

Det er vigtigt at skelne mellem, om børn med indvandrerbaggrund er født i Danmark eller i udlandet, når uddannelseskløften undersøges. Børn, som er født i udlandet, har ikke nødvendigvis modtaget hele deres uddannelse i Danmark, og dette må påvirke deres uddannelsesmæssige præstation. Flere internationale studier har fokus på betydningen af barnets indvandringsalder for den uddannelsesmæssige præstation. I Holland finder Van Ours og Veenman (2006), at den kritiske indvandringsalder både afhænger af køn og oprindelsesland. En lignende analyse i Sverige viser, at der er en stærk sammenhæng mellem barnets alder ved indvandring og barnets uddannelsesmæssige præstation (Böhlmark, 2008). Børn, der ankommer senere, har en signifikant lavere præstation, og udfordringen er særlig stor for børn, der ankommer, efter de er fyldt ni år.

Størrelsen på uddannelseskløften kan også variere med køn. Rangvid (2010) finder en signifikant større kløft mellem tyrkiske piger og etnisk danske piger end mellem tyrkiske drenge og etnisk danske drenge, men finder ikke signifikante kønsforskelle, når hun undersøger børn med andre oprindelseslande. I Sverige taler kønsforskellen til pigernes fordel (Støren og Helland, 2010). De kvindelige studerende har højere gennemførelsesprocenter på ungdomsuddannelserne end de mandlige studerende, og kønsforskellen er større blandt studerende med indvandrerbaggrund.

Colding, Husted og Hummelgaard (2009) undersøger uddannelseskløften i Danmark ved hjælp af en dynamisk diskret model for uddannelsesvalg. De placerer børn, som er indvandret til Danmark efter seksårsalderen, i en separat gruppe for at undersøge, om de oplever større udfordringer end børn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark. De finder, at frafaldsprocenten på erhvervsuddannelserne er væsentligt højere for børn med indvandrerbaggrund end for etnisk danske børn, og at børn, der er indvandret efter seksårsalderen, oplever særlige udfordringer, da færre af dem formår at påbegynde en ungdomsuddannelse. Yderligere viser resultaterne, at frafaldsprocenten reduceres, hvis børn med indvandrerbaggrunds forældrekarakteristika styrkes.

Uddannelseskløften og mulige forklaringer på dens eksistens er blevet undersøgt i flere danske og internationale studier, og ovenstående liste er langt fra udtømmende. Denne artikel bidrager dog til litteraturen på flere områder.

Ingen af de danske studier undersøger, mig bekendt, den direkte betydning af indvandringsalder. Derudover bidrager denne artikel til den eksisterende forskning ved ikke kun at undersøge størrelsen og kilderne til uddannelseskløften, men også hvordan kløften har udviklet sig over tid. Udviklingen i uddannelseskløften er blevet undersøgt i både Norge og Tyskland (Bratsberg, Raaum og Røed, 2012; Riphahn, 2003). I Tyskland findes det lettere overraskende resultat, at uddannelseskløften mellem etnisk tyske børn og børn med indvandrerbaggrund, som er født i Tyskland, er blevet signifikant større over tid. Resultaterne fra Norge er dog mere positive, og de finder, at kløften er blevet væsentligt reduceret på tværs af de seneste to årtier. De forskellige resultater fra Norge og Tyskland understreger yderligere, hvorfor det er interessant at undersøge udviklingen i Danmark.

Empirisk tilgang

Uddannelsesproduktionsfunktionen

Uddannelsesproduktionsfunktionen anvendes i flere studier, hvor formålet er at undersøge den empiriske effekt af forskellige variable på barnets uddannelsesmæssige præstation. Tankegangen er, at den uddannelsesmæssige præstation skabes ved hjælp af en input-output-proces, hvor forskellige input i fællesskab skaber outputtet. Outputtet er et uddannelsesmæssigt mål, og input er fx skole-, forældre- og individkarakteristika.

Når uddannelsesproduktionsfunktionen skal opskrives og estimeres, opstår der en række væsentlige spørgsmål. Hvad er et passende mål for barnets præstation? Hvilke inputvariable bør indgå, og hvordan skal disse måles? Disse emner diskuteres blandt andet af Hanushek (1979) i hans artikel om de konceptuelle og empiriske udfordringer vedrørende estimeringen af uddannelsesproduktionsfunktionen. Der er dog konsensus om en model for uddannelsesmæssig præstation i stil med nedenstående (se fx Hanushek (1973) eller Todd og Wolpin (2003) for lignende ligninger):

$$A_{it} = f(F_i(t), S_i(t), I_i)$$

Den uddannelsesmæssige præstation for barn i på tidspunkt t er en funktion af en række individ- og forældrekarakteristika (F_i), skolevariable (S_i), som er relevante for barn i og barn i s medfødte evner (I_i). Forældre- og skolevariable skal være kumulative til tidspunkt t , dvs. at alle nuværende og tidligere forældre- og skoleinputs skal inkluderes i estimeringen.

Ideelt set estimeres uddannelsesproduktionsfunktionen i ovenstående form, når man skal undersøge effekten af forskellige faktorer på barnets uddannel-

sesmæssige præstation, men i praksis er det sjældent muligt. For det første er barnets medfødte evner pr. definition uobserverbare, og at finde et passende mål for disse kan være vanskeligt. For det andet er det sjældent muligt at inkludere alle tidligere og nuværende mål for forældre- og skolevariable. Derudover er udfordringen ved at anvende klassisk produktionsfunktionsteori på uddannelse, at der ikke er et homogent output, og at et passende mål for output derfor skal vælges på samme måde, som inputvariablene vælges.

De estimerede modeller i denne artikel tager udgangspunkt i uddannelsesproduktionsfunktionen, men med modifikationer. Da formålet er at sammenligne den uddannelsesmæssige præstation for etnisk danske børn og børn med indvandrerbaggrund, inkluderes dummyvariable for indvandrerbaggrund. En anden modifikation er, at skolevariable ikke er tilgængelige og derfor er udeladt i modellerne. Yderligere er der intet mål for barnets medfødte evner. Hvis skolevariable og barnets medfødte evner har betydning for barnets uddannelsesmæssige præstation, kan udeladelse af disse variable resultere i endogenitetsproblemer, hvilket diskuteres længere nede i afsnittet.

Ovenstående uddannelsesproduktionsfunktion lægger samtidig op til, at alle tidligere og nuværende familievariable skal inkluderes. Dette er muligt med det tilgængelige data, men da den samme inputvariabel målt på forskellige tidspunkter højst sandsynligt er stærkt korreleret med sig selv, vælges et måletidspunkt i stedet. Alle forældrevariable i modellerne i denne artikel er derfor målt, når barnet er 15 år. Baseret på ovenstående modifikationer kan de estimerede modeller opstilles.

De estimerede modeller og indikatorer

Den uddannelsesmæssige præstation for barn i er formuleret som:

$$y_i = \alpha_0 + \alpha_1 IB_i + \alpha_2 IB_i \cdot UDLAND_i + \alpha_3 IB_i \cdot t + \alpha_4 IB_i \cdot UDLAND_i \cdot t + \alpha_5 X_i + \alpha_6 F_i + \varepsilon_i$$

hvor IB_i er en dummyvariabel, som angiver, om barn i har indvandrerbaggrund, og $UDLAND_i$ er en dummyvariabel, som angiver, om barn i er født i udlandet. t svarer til den grundskoleårgang,¹ barn i tilhører. X_i er en vektor af individkarakteristika, F_i er en vektor af familiekarakteristika, og ε_i er et fejlsled. Den estimerede model siger derfor, at den uddannelsesmæssige præstation for barn i bestemmes af en række individuelle karakteristika, familiekarakteristika og af, om barn i har indvandrerbaggrund og er født i udlandet.

Der er flere måder at måle barnets uddannelsesmæssige præstation (y_i) på. I undersøgelser, som sammenligner unge i forskellige lande, er det særlig brug-

bart at bruge standardiserede testscorer fra PISA eller TIMSS tests, da de er sammenlignelige på tværs af lande. At anvende resultater fra en specifik test eller eksamen giver dog et øjebliksbillede af den enkelte elevs uddannelsesmæssige præstation. En anden tilgang er derfor at måle den uddannelsesmæssige præstation som et opnået uddannelsesniveau i stedet for præstationen i en specifik test eller eksamen. I denne artikel bruges *gennemførelse af ungdomsuddannelse inden for fem år efter afslutning af grundskolen* som mål for præstation. Et lignende mål anvendes blandt andet af Riphahn (2003), Støren og Helland (2010) og Bratsberg, Raaum og Røed (2012). I Danmark er der stor politisk fokus på ungdomsuddannelserne og et mål om, at 95 pct. af en ungdomsårgang skal gennemføre en ungdomsuddannelse (Velfærdsaftalen, 2006). En gennemført ungdomsuddannelse giver unge de nødvendige kompetencer til at kunne fortsætte i et faglært job eller videreudanne sig. Med dette outputmål er det dermed muligt at undersøge, om børn med indvandrerbaggrund i lige så høj grad som etnisk danske børn formår at fortsætte i uddannelsessystemet efter grundskolens afslutning.

Artiklens formål er at undersøge den uddannelsesmæssige præstation for etnisk danske børn sammenlignet med børn med indvandrerbaggrund, og derfor inkluderes en dummyvariabel for at have indvandrerbaggrund. Baseret på om de er født i udlandet eller Danmark, kan børn med indvandrerbaggrund opdeles i to grupper: indvandrere og efterkommere. For at gøre det muligt at undersøge om der er forskel på disse to grupper, inkluderes en dummyvariabel for at være født i udlandet. Det vil sige, at den estimerede koefficient på IB_i giver den gennemsnitlige forskel i gennemførselsprocenten på ungdomsuddannelserne mellem efterkommere og etnisk danske børn, mens koefficienten på $IB_i \cdot UDLAND_i$ giver den yderligere forskel for indvandrere. Det er dermed koefficienten på disse to dummyvariable, der angiver størrelsen på uddannelseskloften.

Trendvariabel (t) interageret med indvandrerbaggrund inkluderes for at kunne undersøge, om børn med indvandrerbaggrund haler ind på de etnisk danske børn, dvs. om senere grundskoleårgange af børn med indvandrerbaggrund klarer sig bedre i forhold til etnisk danske børn end tidligere grundskoleårgange. Koefficienterne på trendvariablene afspejler den gennemsnitlige årlige ændring i effekten af at have indvandrerbaggrund og være født i udlandet. Det er dermed de interagerede trendvariable, der angiver, om børnene med indvandrerbaggrund haler ind på de etnisk danske børn, eller modsat om kløften bliver større over tid.

Som kontrolvariable inkluderes en lang række individ- og familiekarakteristika. Som individuelle karakteristika inkluderes køn, grundskoleårgang

og oprindelsesland. Flere studier viser, at piger uddannelsesmæssigt klarer sig bedre end drenge, og kønsvariablen inkluderes for at kontrollere for dette (se fx Machin og McNally, 2005). Grundskoleårgangen er inkluderet for at kontrollere for en generel trend i gennemførelsesprocenten som fx ændringer i skolesystemet, som er ens for de etnisk danske børn og børnene med indvandrerbaggrund. Flere studier viser betydelige uddannelsesmæssige forskelle på børn med indvandrerbaggrund med forskellige oprindelseslande, og oprindelsesland inkluderes derfor for at tage højde for disse forskelle (Rangvid, 2010; Schneeweis, 2011).

Familiekarakteristika kan i denne artikel opdeles i familiestruktur og familiebaggrund. I forhold til familiestruktur kontrolleres der for, om forældrene er skilt eller ej, antallet af børn i familien og forældrenes alder ved barnets fødsel. Antallet af børn kan både påvirke det enkelte barns uddannelsesmæssige præstation positivt og negativt. Det kan være positivt med søskende, der kan hjælpe med lektier osv., men modsat kan flere børn betyde mindre opmærksomhed fra forældrene til det enkelte barn, hvilket kan påvirke negativt. Det sidstnævnte understøttes af Adli, Louichi og Tamouh (2010). Familiebaggrund inkluderer mors og fars års skolegang og socioøkonomiske status. Et tæt forhold mellem forældrenes uddannelse og socioøkonomiske status og barnets uddannelsesmæssige præstation er veldokumenteret (Deding og Hussain, 2005; Dickson, Gregg og Robinson, 2013; Weinberg, 2001). Variablene inkluderes for at kontrollere for dette. Forskningsresultater indikerer, at etnisk danske børn og børn med indvandrerbaggrund påvirkes forskelligt af familiebaggrund og for at tillade dette, indgår familiebaggrund både som en variabel for sig selv og interageret med indvandrerbaggrund.

Indledningsvis estimeres model (1), som kun inkluderer de fire primære variable (IB_i , $IB_i \cdot UDLAND_i$, $IB_i \cdot t$ og $IB_i \cdot UDLAND_i \cdot t$) samt køn og årgang for at få et indtryk af størrelsen på den "rå" uddannelseskloft.² Herefter inkluderes alle individ- og familiekarakteristika i model (2), og det bliver muligt at se, hvor stor uddannelseskloften er, når der tages højde for forskelle i blandt andet forældrenes socioøkonomiske status. For at undersøge om betydningen af at have indvandrerbaggrund og indhentningsraten varierer med køn, estimeres model (3), hvor de fire primære variable både indgår for sig selv og interageret med køn.³ Derudover fokuseres på betydningen af barnets indvandringssalder, og derfor estimeres en model, hvor dummyvariablen for at være født i udlandet erstattes med dummyvariable for hver mulig indvandringssalder.

Metode

Modellerne estimeres som *lineære sandsynlighedsmodeller* med OLS. Den lineære sandsynlighedsmodel er kritiseret af mange økonometrikere men er samtidig ofte anvendt i empirisk arbejde grundet dens enkelhed (Wooldridge, 2003). Den primære udfordring med modellen er, at den kan forudsige sandsynligheder under 0 og over 1. Samtidig betyder lineariteten, at den marginale effekt af hver forklarende variable er konstant. Disse udfordringer kan undgås ved at bruge mere sofistikerede binære responsemodeller såsom den ikke-lineære probit- eller logitmodel, der anvendes i flere studier om uddannelseskloften (se fx Riphahn, 2003; Støren og Helland, 2010).

I denne artikel fokuseres på de marginale effekter, dvs. på den marginale betydning af at have indvandrerbaggrund fremfor at være etnisk dansk, så udfordringen med forudsagte sandsynligheder under 0 eller over 1 er mindre relevant. Yderligere håndteres udfordringen med den lineære effekt ved at bruge dummyvariable som forklarende variable. Da alle de forklarende variable i denne analyse indgår som dummyvariable, er den lineære effekt i den lineære sandsynlighedsmodel ikke en udfordring. Hvis modellen yderligere er *saturated*, dvs. at hvis alle de forklarende variable er dummyvariable for gensidigt udelukkende og udtømmende kategorier, er den lineære sandsynlighedsmodel fuldstændig generel, og estimation med logit, probit og den lineære sandsynlighedsmodel vil give samme resultater (Wooldridge, 2010; Angrist og Pischke, 2009).

Modellen estimeres med OLS, hvilket giver unbiased estimator, hvis der ikke er endogenitet. Antagelsen om ingen endogenitet siger, at fejlleddet skal være ukorreleret med de forklarende variable (Wooldridge, 2003). Alle variable, som ikke inkluderes eksplicit som en forklarende variabel, vil være indeholdt i fejlleddet. Det vil sige, at hvis der er variable, som påvirker barnets uddannelsesmæssige præstation, som ikke er inkluderet i de estimerede modeller, og disse variable er korrelerede med en eller flere af de forklarende variable, vil der eksistere et endogenitetsproblem. I denne type estimationer er endogenitetsproblemet især knyttet til barnets egne evner. I de estimerede modeller indgår forældrenes uddannelsesniveau og socioøkonomiske status, som højst sandsynligt er korrelerede med barnets egne evner. Derfor kan effekten af familiebaggrund være biased opad, fordi den også fanger effekten af barnets egne evner. Når der anvendes OLS, skal man derfor være opmærksom på muligheden for biased estimator, når man fortolker resultaterne. Endogenitetsproblemet er dog forsøgt reduceret ved at inkludere en lang række relevante forklarende variable i estimationerne.

Når man estimerer en lineær sandsynlighedsmodel med OLS, opstår et heteroskedasticitetsproblem som gør, at standardafvigelserne og de tilhørende t-statistikker bliver ugyldige. Den simpleste måde at løse heteroskedasticitetsproblemet er fortsat at bruge OLS, men samtidig bruge heteroskedasticitetsrobuste standardafvigelser (Wooldridge, 2010). Alle rapporterede standardafvigelser i denne artikel er derfor heteroskedasticitetsrobuste standardafvigelser.

Datagrundlag og stikprøveudvælgelse

Datagrundlaget stammer fra tre registre: befolkningsregisteret, uddannelsesregisteret og arbejdsstyrkeregisteret. Befolkningsregistret giver adgang til demografiske karakteristika såsom køn, alder, indvandrerstatus, familiestruktur, oprindelsesland og indvandringsdato. Uddannelsesregisteret indeholder information om højest fuldførte uddannelse,⁴ og data om beskæftigelsesstatus er tilgængelig i arbejdsstyrkeregisteret.

Børn med indvandrerbaggrund er i denne artikel begrænset til børn fra ikke-vestlige lande, da deres uddannelsesmæssige præstation typisk varierer mest fra de etnisk danske børns.⁵ Flere studier af uddannelseskløften vælger ligeledes at fokusere på børn fra ikke-vestlige eller mindre udviklede lande (se fx Col-ding, Husted og Hummelgaard, 2009; Bratsberg, Raaum og Røed, 2012). Der er tilgængelig data for børn, der gennemfører 9. klasse mellem 1980 og 2012, men da der var et begrænset antal ikke-vestlige børn i Danmark i 1980'erne, indeholder analysen børn, som har færdiggjort 9. klasse i 1990 og fremefter.

I artiklen følges børn efter færdiggørelsen af 9. klasse for at undersøge, om de gennemfører en ungdomsuddannelse inden for fem år. Den typiske varighed for en ungdomsuddannelse er omkring tre år, og den femårige periode giver dermed de unge mulighed for at gå i 10. klasse inden ungdomsuddannelsen og for de fleste også mulighed for at ændre uddannelsesretning undervejs. Derfor vælges fem år som perioden inden for hvilken, børnene skal have gennemført en ungdomsuddannelse efter afslutningen af 9. klasse, og analysen er baseret på de 18 grundskoleårsgange, som afslutter 9. klasse mellem 1990 og 2007.

Børn med indvandrerbaggrund defineres som børn, hvor ingen af forældrene både er dansk statsborger og født i Danmark. Disse børn inddeles yderligere efter, om de selv er i født i Danmark, dvs. er efterkommere, eller i udlandet, dvs. er indvandrere (jf. Danmarks Statistiks definition). I litteraturen er det forskelligt, hvordan man klassificerer børn, hvor den ene forælder er indvandrere. I visse danske studier inkluderes de som etnisk danske børn (se fx Rangvid, 2007). I et internationalt sammenligningsstudie af Dustmann, Frattini og Lanzara (2012) ekskluderes denne gruppe børn i størstedelen af analysen, og når de inkluderes, defineres de som børn med indvandrerbaggrund. Bratsberg,

Raaum og Røed (2012), som har lavet en analyse af uddannelseskløften i Norge, ekskluderer disse børn i deres analyse. For at gøre inddelingen i denne artikel så tydelig som mulig ekskluderes børn, hvor den ene forælder er indvandrer. Det vil sige, at etnisk danske børn her refererer til børn, hvor begge forældre er danske statsborgere og født i Danmark, hvilket er en snævrere definition end Danmarks Statistiks definition af etniske danskere.

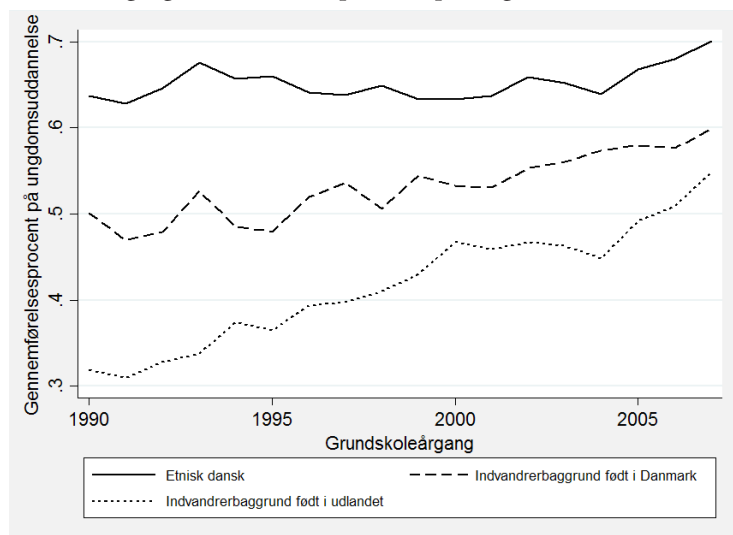
Børn er ekskluderet fra analysen, hvis de har tilbragt et helt kalenderår eller mere i udlandet i løbet af grundskolen eller de fem efterfølgende år. Dette gøres, fordi børn, der har været i udlandet og derefter vender tilbage til Danmark, kan være påvirket af andre faktorer, end børnene der blev i Danmark, hvilket gør det sværere at sammenligne deres uddannelsesmæssige præstation. For børn med indvandrerbaggrund, som er født i udlandet, vælges 15 år som den højeste alder ved indvandring. For at undgå at stikprøven inkluderer voksne, som gennemfører 9. klasse senere i deres liv, inkluderer stikprøven udelukkende elever, som er mellem 15 og 18 år, når de færdiggør 9. klasse. Tabel S.2 i det supplerende materiale viser reduktionen i stikprøven for hvert af ovenstående udvælgelseskriterier.

Børn med indvandrerbaggrund udtrækkes fra et datasæt med hele den danske befolkning, mens de etnisk danske børn udtrækkes fra et datasæt med en 10 pct. stikprøve af den danske befolkning. Baseret på ovenstående udvælgelseskriterier betyder det, at datasættet består af 144.370 børn, hvoraf 88.915 er etnisk danske børn, og 55.455 er børn med indvandrerbaggrund, som yderligere kan opdeles i 24.005 børn født i Danmark og 31.450 børn født i udlandet.

Beskrivende analyse

Figur 1 viser gennemførelsesprocenten på ungdomsuddannelserne for hver årgang, som gennemfører 9. klasse mellem 1990 og 2007, separat for etnisk danske børn og børn med indvandrerbaggrund som er født i Danmark og i udlandet. Gennemførelsesprocenten angiver, hvor stor en andel af børnene i hver grundskoleårgang der gennemfører en ungdomsuddannelse inden for fem år. Figur 1 understøtter resultaterne fra tidligere dansk forskning, da den viser, at børn med indvandrerbaggrund gennemsnitligt har en lavere gennemførelsesprocent end etnisk danske børn. Udviklingen i uddannelseskløften over tid er dog positiv, og figuren viser, at den uddannelsesmæssige præstation for børn med indvandrerbaggrund nærmer sig de etnisk danske børns præstation. Spørgsmålet er, om den positive udvikling er en konsekvens af ændringer i indvandrerpopulationen over tid. Det kan være tilfældet, at børnene med indvandrerbaggrund i de seneste årgange har andre oprindelseslande eller mere

Figur 1: Udvikling i gennemførelsesprocent på ungdomsuddannelse

Note: Gennemførelsesprocenten på ungdomsuddannelserne afspejler andelen af en grundskoleårgang, som gennemfører en ungdomsuddannelse inden for fem år efter afslutningen af grundskolen (9. klasse). Registerdata fra Danmarks Statistik for en stikprøve af børn med indvandrerbaggrund fra ikke-vestlige lande og etnisk danske børn som gennemfører 9. klasse mellem 1990 og 2007 (stikprøveudvælgelse beskrives i afsnittet "Datagrundlag og stikprøveudvælgelse").

ressourcestærke forældre, og at dette er forklaringen på forbedringen i gennemførelsesprocenten over tid. Dette undersøges i den empiriske analyse.

Tabel 1 viser den beskrivende statistik for udvalgte forklarende variable, hvor det blandt andet fremgår, at børn med indvandrerbaggrund i gennemsnit har fædre med en lavere socioøkonomisk status end etnisk danske børn. Tabel S.3 til S.5 i det supplerende materiale viser stikprøvens fordeling på grundskoleårgange, oprindelsesland samt den beskrivende statistik for de resterende variable.

Tabel 1: Beskrivende statistik for udvalgte variable: middelværdi (standardafvigelser i parentes)

Variable	Etnisk dansk	Indvandrerbaggrund	
		Født i Danmark	Født i udlandet
Gennemført ungdomsuddannelse inden for fem år efter afslutning af 9. klasse	0,652 (0,476)	0,548 (0,498)	0,438 (0,496)
Kvinde	0,489 (0,500)	0,500 (0,500)	0,476 (0,499)
Fars socioøkonomiske status			
Beskæftiget			
Topledere	0,034 (0,182)	0,009 (0,093)	0,004 (0,059)
Lønmodtager højeste niveau	0,180 (0,384)	0,037 (0,189)	0,028 (0,165)
Lønmodtager mellemste niveau	0,126 (0,332)	0,035 (0,183)	0,020 (0,139)
Lønmodtager grundniveau	0,251 (0,434)	0,162 (0,368)	0,092 (0,289)
Ufaglærte	0,046 (0,209)	0,040 (0,197)	0,028 (0,166)
Ander lønmodtagere	0,112 (0,315)	0,181 (0,385)	0,091 (0,288)
Selvstændige og medarbejdende ægtefælle	0,117 (0,321)	0,133 (0,339)	0,058 (0,233)
Arbejdsløs			
Arbejdsløs	0,035 (0,183)	0,110 (0,313)	0,100 (0,300)
Uden for arbejdsstyrken			
Under uddannelse	0,001 (0,035)	0,009 (0,092)	0,030 (0,171)
Andre uden for arbejdsstyrken	0,062 (0,242)	0,243 (0,429)	0,344 (0,475)
Missing	0,036 (0,187)	0,041 (0,197)	0,205 (0,404)
Antal observationer	88.915	24.005	31.450

Note: Registerdata fra Danmarks Statistik for en stikprøve af børn med indvandrerbaggrund fra ikke-vestlige lande og etnisk danske børn som gennemfører 9. klasse mellem 1990 og 2007 (stikprøveudvælgelse beskrives i afsnittet "Datagrundlag og stikprøveudvælgelse").

Empirisk analyse

Grundmodellen

Tabel 2 viser resultaterne af estimationerne. Resultaterne for model (1) viser, at børn med indvandrerbaggrund har en signifikant lavere gennemførelsesprocent end etnisk danske børn. Dette er som forventet og i tråd med, hvad figur 1 viste. Den estimerede gennemsnitlige forskel på gennemførelsesprocenten

Tabel 2: Resultater fra OLS estimationer

Afhængig variabel: Gennemførelse af ungdomsuddannelse inden for fem år efter grundskole	(1)	(2)	(3)
Indvandrerstatus			
(Etnisk danske børn som referencekategori)			
Indvandrerbaggrund	-0,169*** (0,009)	-0,029*** (0,011)	-0,039*** (0,014)
Indvandrerbaggrund · kvinde			0,021 (0,018)
Indvandrerbaggrund · født i udlandet	-0,163*** (0,011)	-0,145*** (0,011)	-0,113*** (0,016)
Indvandrerbaggrund · født i udlandet · kvinde			-0,066*** (0,023)
Indvandrerbaggrund · trend	0,005*** (0,001)	0,004*** (0,001)	0,003*** (0,001)
Indvandrerbaggrund · trend · kvinde			0,003* (0,001)
Indvandrerbaggrund · født i udlandet · trend	0,006*** (0,001)	0,003*** (0,001)	0,002 (0,001)
Indvandrerbaggrund · født i udlandet · trend · kvinde			0,003* (0,002)
Kvinde	0,104*** (0,003)	0,107*** (0,002)	0,084*** (0,003)
Kontrolvariable			
Grundskoleårgang	Ja	Ja	Ja
Oprindelsesland	Nej	Ja	Ja
Familiestruktur	Nej	Ja	Ja
Mor og fars socioøkonomiske status	Nej	Ja	Ja
- plus interaktion med indvandrerbaggrund	Nej	Ja	Ja
Mor og fars uddannelse	Nej	Ja	Ja
- plus interaktion med indvandrerbaggrund	Nej	Ja	Ja
Observationer	144.370	144.370	144.370
Justeret R ²	0,048	0,143	0,145

Note: Robuste standardafvigelse er angivet i parentes. Registerdata fra Danmarks Statistik for en stikprøve af børn med indvandrerbaggrund fra ikke-vestlige lande og etnisk danske børn som gennemfører 9. klasse mellem 1990 og 2007 (Stikprøveudvælgelse beskrives i afsnittet "Datagrundlag og stikprøveudvælgelse"). Regressioner er baseret på en lineær sandsynlighedsmodel. I specifikation (2) og (3), er koefficienterne på indvandrerbaggrund beregnet som gennemsnittet af koefficienterne på oprindelsesland vægget med indvandrerpopulationens andel. Yderligere i specifikation (2) og (3) er koefficienterne på indvandrerbaggrund beregnet som gennemsnittet på tværs af ti niveauer af socioøkonomisk status og tre uddannelsesniveauer plus missing indikatorer vægget med den etnisk danske fordeling. Koefficienten på indvandrerbaggrund · kvinde i specifikation (3) er beregnet som gennemsnittet af koefficienterne på oprindelsesland interageret med køn og vægget med den kvindelige indvandrerpopulationens andel og er yderligere beregnet som gennemsnittet på tværs af ti niveauer af socioøkonomisk status og tre uddannelsesniveauer plus missing indikatorer vægget med den etnisk danske fordeling for kvinder. Kontrolvariablene inkluderer 18 årgangsdummies, 14 oprindelsesland dummies, otte aldersgruppeddummies for forældres alder ved barnets fødsel, fem dummies for antal søskende, en skilsmissegummy, ti dummies for forskellige niveauer for forældrenes socioøkonomiske status og tre dummies for forældrenes uddannelsesniveau samt dummies for missing værdier. Urapporтерet konstant er inkluderet i alle regressioner.

*** 1 pct. signifikansniveau. ** 5 pct. signifikansniveau. * 10 pct. signifikansniveau.

for etnisk danske børn og børn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark, er 16,9 procentpoint. Forskellen mellem børnene med indvandrerbaggrund, som er født i udlandet, og etnisk danske børn er hele 33,2 procentpoint ($0,169 + 0,163$). Trendvariablene viser dog, at forskellene reduceres over tid. De estimerede trends er positive og signifikante for både børn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark og i udlandet. De danskfødte børn med indvandrerbaggrund nærmer sig de etnisk danske børn med 0,5 procentpoint om året, og børnene født i udlandet nærmer sig med 1,1 procentpoint ($0,005 + 0,006$). Resultaterne viser derfor, at der eksisterer en betydelig uddannelseskluft i Danmark, men at kluftens størrelse reduceres over tid.

Resultaterne for model (2) viser, at en stor del af uddannelseskluften mellem børn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark, og etnisk danske børn kan forklares af forskelle i familiebaggrund.⁶ Efter kontrol af individ- og familiekaraktistika er den tilbageværende kløft på 2,9 procentpoint. Det vil sige, at hvis børn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark, havde samme familiebaggrund som de etnisk danske børn, ville de kun have en gennemførelsesprocent, der er 2,9 procentpoint lavere end de etnisk danske børns. For børn med indvandrerbaggrund, som er født i udlandet, forklarer forskelle i familiebaggrund også en del af kluftens størrelse. Efter kontrol af individ- og familiekaraktistika har de dog fortsat en gennemførelsesprocent, som er 17,4 procentpoint lavere end de etnisk danske børn ($0,029 + 0,145$).

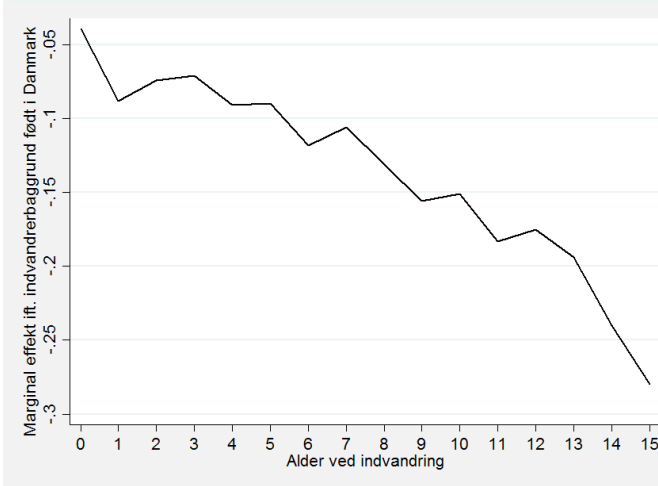
Det er vigtigt at bemærke, at trendvariablene fortsat er positive og signifikante, efter der er kontrolleret for en række karakteristika. Det betyder, at den positive udvikling ikke udelukkende kan forklares af ændringer i sammensætningen af børnene med indvandrerbaggrund over tid. Udviklingen viser, at der har været en forbedring i den uddannelsesmæssige præstation for børn med indvandrerbaggrund på tværs af grundskoleårgange, hvilket kan ses som en indikator på vellykket integration.

I model (3) tillades betydningen af indvandrerbaggrund og trendvariablene at variere med køn. Resultaterne viser, at piger med indvandrerbaggrund haler hurtigere ind på de etnisk danske piger end drenge med indvandrerbaggrund haler ind på de etnisk danske drenge. De danskfødte piger med indvandrerbaggrund nærmer sig de etnisk danske piger med 0,6 procentpoint om året, mens de danskfødte drenge med indvandrerbaggrund har en indhentningsrate på 0,3 procentpoint. For børnene med indvandrerbaggrund som er født i udlandet er raten henholdsvis 0,9 procentpoint for pigerne og 0,3 procentpoint for drengene.

Betydning af alder på indvandringstidspunktet

Figur 2 viser den marginale effekt af at indvandre til Danmark i forskellige aldre sammenlignet med at være et barn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark. Figuren viser, at barnets indvandringssalder har stor betydning for barnets sandsynlighed for at gennemføre en ungdomsuddannelse. Der er ikke stor forskel på gennemførelsesprocenten for et barn, der indvandrer som 1-årig eller 5-årig – alt andet lige. Dette indikerer, at hvis børnene ankommer til Danmark før skolestartsalderen, betyder det ikke meget for deres uddannelsesmæssige præstation, om de kommer et par år efter fødslen. Efter skolestartsalderen bliver den negative betydning af at ankomme ét år senere større og større. Et barn, som er født i udlandet og indvandrer til Danmark som 7-årig, har en gennemførelsesprocent, som er 10 procentpoint lavere end de danskfødte børn med indvandrerbaggrund, og ulempen øges til 13 og 15 procentpoint, hvis barnet ankommer som 8- eller 9-årig. Resultaterne viser dermed, at børn, der ankommer til Danmark, efter de er fyldt syv år, har en særlig udfordring, som øges med senere indvandring. Børn, som indvandrer som 15-årige har en gennemførelsesprocent, som er 28 procentpoint lavere end børn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark.

Figur 2: Alder ved indvandring

Note: Referencekategori er barn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark. Fulde resultater fra estimationen findes i tabel S.7 i det supplerende materiale. Registerdata fra Danmarks Statistik for en stikprøve af børn med indvandrerbaggrund fra ikke-vestlige lande og etnisk danske børn som gennemfører 9. klasse mellem 1990 og 2007 (stikprøveudvælgelse beskrives i afsnittet "Datagrundlag og stikprøveudvælgelse").

Resultaterne for model (2) i tabel 2 viste, at trendvariablen for børn med indvandrerbaggrund, som er født i udlandet, var positiv og signifikant. Det betyder, at børn med indvandrerbaggrund, som er født i udlandet, haler hurtigere ind på de etnisk danske børn end danskfødte børn med indvandrerbaggrund. Dette er umiddelbart et overraskende resultat, og når børnene opdeles efter deres indvandringssalder viser det sig også, at trendvariablen for børnene, som er født i udlandet, bliver insignifikant (se supplerende materiale tabel S.7). Det tyder derfor på, at den positive trend var et resultat af ændringer i indvandringssalderen på tværs af grundskoleårgangene.

Robusthedstest og diskussion

Robustheden af analysens resultater tjekkes ved at estimere model (1) og (2) uden børn med indvandrerbaggrund fra Tyrkiet. En stor andel af børnene med indvandrerbaggrund stammer fra Tyrkiet, og hvis børn med tyrkisk baggrund har en lav uddannelsesmæssig præstation, kan hele uddannelseskløften være drevet af børnene fra Tyrkiet. Resultaterne af estimationerne, hvor børn med Tyrkiet som oprindelsesland er ekskluderet, findes i tabel S.8 i det supplerende materiale. Resultaterne viser, at uddannelseskløften reduceres, når Tyrkiet er ekskluderet, men fortsat eksisterer. Dog forklarer forskelle i familiebaggrund hele uddannelseskløften mellem etnisk danske børn og børn med indvandrerbaggrund, som er født i Danmark, når familievariable inkluderes i estimationerne, hvor Tyrkiet er ekskluderet. Derudover ændres den positive trend kun marginalt og er fortsat signifikant. Det vil sige, at uddannelseskløften i Danmark ikke udelukkende er drevet af børn med indvandrerbaggrund fra Tyrkiet, og trenden er signifikant og positiv, både når Tyrkiet er inkluderet og ekskluderet i analysen.

En anden væsentlig udfordring er endogenitetsproblemet, og hvordan det påvirker resultaterne. Dette er beskrevet i metodeafsnittet. Den anvendte empiriske tilgang løser ikke endogenitetsproblemet, og man skal derfor være opmærksom på risikoen for biased estimater, når man fortolker resultaterne. Resultaterne skal derfor tolkes med forsigtighed og ses som sammenhænge snarere end kausale forhold.

Konklusion

Vellykket integration af indvandrere bliver mere og mere vigtig, da de udgør en voksende del af den danske befolkning. Uddannelse er en vigtig del af integrationsprocessen, og denne artikel undersøger den uddannelsesmæssige præstation for børn med indvandrerbaggrund. Analysen er baseret på de 18 grundskoleårgange, der har afsluttet 9. klasse mellem 1990 og 2007 og viser,

at en lavere andel af børnene med indvandrerbaggrund gennemfører en ungdomsuddannelse inden for fem år end blandt de etnisk danske børn.

Udviklingen i uddannelseskløften over tid er dog positiv. Kløften er blevet væsentligt mindre, og den positive udvikling kan ikke blot tilskrives en ændring i sammensætningen af indvandrerbefolkningen over tid. Der er tegn på, at børn med indvandrerbaggrund haler ind på de etnisk danske børn – og især at pigerne med indvandrerbaggrund indhenter de etnisk danske piger.

Forskelle i familiebaggrund mellem etnisk danske børn og børn med indvandrerbaggrund viser sig at være den primære forklaring på uddannelseskloftens eksistens. Når der kontrolleres for disse forskelle, er den resterende uddannelseskloft marginal. Der er dog fortsat en væsentlig uddannelseskloft mellem de etnisk danske børn og børnene med indvandrerbaggrund, som er født i udlandet, og størrelsen på denne kloft hænger sammen med barnets alder på indvandringstidspunktet. Senere indvandring betyder en lavere gennemførelsesprocent, og den kritiske indvandringssalder er syv år. Dette betyder, at sandsynligheden for at gennemføre en ungdomsuddannelse reduceres væsentligt for børn, der indvandrer til Danmark, efter de er blevet syv år.

Supplerende materiale

Supplerende materiale til artiklen findes på www.politica.dk.

Noter

1. t tager værdien 1, hvis barn i tilhører årgangen, der afslutter 9. klasse i 1990, 2, hvis barnet tilhører årgangen der afslutter 9. klasse i 1991 osv.
2. Det er kun i model (1), at koefficienten på indvandrerbaggrund kan estimeres. Så snart dummyvariable for oprindelseslande indgår i den estimerede model, vil der opstå lineær afhængighed, hvis dummyvariablen for indvandrerbaggrund også indgår. Derfor udelades variablen, og koefficienten for indvandrerbaggrund beregnes i stedet for at estimeres. Se bilag S.1 i det supplerende materiale for beskrivelse af beregningerne.
3. Dette vil ændre fortolkningen af variablene. Koefficienten på IB_i vil nu kun give den marginale effekt af at have indvandrerbaggrund for drenge, og den marginale effekt for piger fås ved at tilføje koefficienten, hvor køn er ganget på ($IB_i \cdot KVINDE_i$).
4. Uddannelsesoplysninger om uddannelse gennemført før indvandring stammer fra et surveybaseret register.
5. Definitionen af ikke-vestlige lande følger Danmarks Statistiks definition og inkluderer alle lande undtagen EU, Andorra, Australien, Canada, Island, Liechtenstein, Monaco, New Zealand, Norge, San Marino, Schweiz, USA og Vatikanstaten.

6. Model (2) findes at være den mest korrekt specificerede model, når kontrolvariablene er inkluderet trinvis i estimationerne, og det er undersøgt, om familiebaggrund skal interagere med indvandrerbaggrund eller ej. Derudover viser estimationerne, hvor kontrolvariable inkluderet trinvis, at det især er familiebaggrund, der forklarer forskellene i gennemførelsesprocenterne (se supplerende materiale tabel S.6).

Litteratur

- Adli, Rhonya, Ahmed Louichi og Nadia Tamouh (2010). The sibling size impact on the educational achievement in France. *Education Economics* 18 (3): 331-348.
- Angrist, Joshua David og Jörn-Steffen Pischke (2009). *Mostly Harmless Econometrics: An Empiricist's Companion*. Princeton: Princeton University Press.
- Bratsberg, Bernt, Oddbjørn Raaum og Knut Røed (2012). Educating children of immigrants: Closing the gap in Norwegian schools. *Nordic Economic Policy Review* 211-251.
- Böhlmark, Anders (2008). Age at immigration and school performance: A siblings analysis using Swedish register data. *Labour Economics* 15: 1366-1387.
- Colding, Bjørg, Leif Husted og Hans Hummelgaard (2009). Educational progression of second-generation immigrants and immigrant children. *Economics of Education Review* 28: 434-443.
- Danmarks Statistik (2014). *Statistisk årbog*. København: Rosendahls-Schultz Grafisk A/S.
- Deding, Mette og Mohammad Azhar Hussain (2005). Educational attainment in Denmark: The role of parents' education and childhood living conditions. *Journal of Applied Social Science Studies* 125 (3): 1008-1019.
- Dickson, Matt, Paul Gregg og Harriet Robinson (2013). Early, late or never? When does parental education impact child outcomes? *IZA Discussion Paper* (7123).
- Dustmann, Christian, Tommaso Frattini og Gianandrea Lanzara (2012). Educational achievement of second-generation immigrants: an international comparison. *Economic Policy* 69 (69): 143-185.
- Hanushek, Eric Alan (1973). *Education and Race: An Analysis of the Educational Production Process* (2. udg.). Lexington: Lexington Books.
- Hanushek, Eric Alan (1979). Conceptual and empirical issues in the estimation of educational production function. *The Journal of Human Resources* 14 (3): 351-388.
- Jakobsen, Vibeke og Nina Smith (2006). The educational attainment of the children of the Danish "guest worker" immigrants. *Danish Journal of Economics* 144 (2): 18-42.
- Machin, Stephen og Sandra McNally (2005). Gender and student achievement in English schools. *Oxford Review of Economic Policy* 21 (3): 357-372.
- Rangvid, Beatrice Schindler (2007). Sources of immigrants' underachievement: Results from PISA-Copenhagen. *Education Economics* 15 (3): 293-326.
- Rangvid, Beatrice Schindler (2010). Source country differences in test score gaps: Evidence from Denmark. *Education Economics* 18 (3): 269-295.
- Riphahn, Regina Therese (2003). Cohort effects in the educational attainment of second generation immigrants in Germany: An analysis of census data. *Journal of Population Economics* 16 (4): 711-737.
- Schneeweis, Nicole (2011). Educational institutions and the integration of migrants. *Journal of Population Economics* 24 (4): 1281-1308.
- Schou, Poul (2006). Immigration, integration and fiscal sustainability. *Journal of Population Economics* 19 (4): 671-689.
- Støren, Liv Anne og Håvard Helland (2010). Ethnicity differences in the completion rates of upper secondary education: How do the effects of gender and social background variables interplay? *European Sociological Review* 26 (5): 585-601.
- Todd, Petra Elisabeth og Kenneth Wolpin (2003). On the specification and estimation of the production function for cognitive achievement. *The Economic Journal*, 113 (485): F3-F33.
- Todd, Petra Elisabeth og Kenneth Wolpin (2007). The production of cognitive achievement in children: Home, school, and racial test score gaps. *Journal of Human Capital* 1 (1): 91-136.
- Van Ours, Jan og Justus Veenman (2006). Age at immigration and educational attainment of young immigrants. *Economic Letters* 90 (3): 310-316.
- Velfærdsaftalen (2006). Aftale mellem regeringen (Venstre og Det Konservative Folkeparti) og Socialdemokraterne, Dansk Folkeparti og Det Radikale Venstre om initiativer til sikring af fremtidens velstand og velfærd og investeringer i fremtiden. <https://www.fm.dk/publikationer/2006/aftale-om-fremtidens-velstand-og-velfaerd>
- Weinberg, Bruce (2001). An incentive model of the effect of parental income on children. *Journal of Political Economy* 109 (2): 266-280.
- Wooldridge, Jeffrey (2003). *Introductory Econometrics: A Modern Approach* (2. udg.). Australia: Thomson/South-Western.
- Wooldridge, Jeffrey (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data* (2. udg.). Cambridge: the MIT press.

Kristina Bakkær Simonsen

”Hvor dansk skal man være for at være dansk?” Hvordan unge efterkommere af indvandrere fra Mellemøsten oplever mulighederne for at høre til i Danmark

Forskningen i integration af indvandrere og deres børn interesserer sig typisk for funktionelle og objektive mål, mens der mere sjældent sættes fokus på den identifikationsmæssige integration. På baggrund af dybdegående interviews undersøger jeg, hvordan unge efterkommere af indvandrere fra Mellemøsten opfatter grænsen til det danske, og hvilke konsekvenser dette har for deres følelse af nationalt tilhør. Analysen viser, at der er udbredt konsensus blandt interviewpersonerne om, hvilke markører der ekskluderer en fra det danske. Variationen i graden af nationalt tilhør blandt interviewpersonerne (fra sikker identifikation til dis-identifikation) forklares af, hvordan de opfatter deres egen placering i forhold til grænsen.

Da indvandringen for alvor begyndte i Danmark i slut-60'erne og fortsatte op igennem 70'erne og 80'erne, var der ikke mange, der havde forestillet sig, at ”gæstearbejderne” og de midlertidige flygtninge ville blive boende her resten af deres liv. På trods af forestillingerne om indvandringens midlertidige karakter, slog mange permanent rod i Danmark og fik børn, som i dag udgør en generation af unge, som er født og opvokset i Danmark, men som politikere og borgere ikke altid ser som (helt eller fuldgyldigt) danske. Dette er senest kommet til udtryk i flere sammenvævede debatter om, hvad det vil sige at være dansk, illustreret fx i kravene til historisk og kulturel viden i indfødsretsprøven, i kodificeringen af danske værdier i *Danmarkskanonen* og i indførelsen af et klasseopdelingsprincip hvilende på etniske kriterier på et gymnasium i Aarhus.

Som det også reflekteres i dette temanummer, er en del forskning optaget af, hvor godt efterkommerne måler sig (i form af fx uddannelse og arbejdsmarkedstilknytning) med etnisk danske jævnaldrende. Mens disse funktionelle og objektive mål på integrationen er væsentlige, er mit argument, at der mangler et fokus på den identifikationsmæssige integration, dvs. spørgsmålet om de føler sig danske. Dette spørgsmål har politologisk relevans, fordi identitet og tilhør ikke blot er individuelle valg men er forbundet med magt i relation til definitionskampene om, hvem og hvad der er dansk. Derfor undersøger jeg i denne artikel, hvordan unge af mellemøstlig herkomst opfatter grænsen til

det danske fællesskab, og hvilke konsekvenser dette har for deres oplevelse af mulighederne for at være en del af fællesskabet.

Hvorfor er det vigtigt at belyse denne subjektive dimension af integrationen? På det individuelle plan synes det at være forbundet med negative psykologiske konsekvenser at opleve forhindringer for en central identifikationsform som den nationale – og dette særligt for efterkommere, som i modsætning til deres forældre ikke har en tidligere national kontekst at referere til (Wang, Minervino og Cheryan, 2012). På det samfundsmæssige plan viser forskningen, at oplevelsen af at dele en fælles national identitet påvirker individuel adfærd i retning af større samarbejde og solidaritet på tværs af forskellige grupperinger, hvilket bidrager positivt til samfundets sammenhængskraft (Gaertner og Dovidio, 2000). Med andre ord kan identifikation være centralt i forbindelse med at nedbryde grupperinger og dermed bidrage til den sociale integration.

I næste afsnit udfolder jeg artiklens teoretiske ramme. Herefter præsenterer jeg undersøgelsens datamateriale – kvalitative interviews – og tilgangen til indsamling og analyse. I artiklens fjerde afsnit præsenterer jeg analysen, først med fokus på grænseopfattelser og dernæst på varierende grader af tilhør. Artiklen afrundes med en diskussion af mekanismerne bag de påviste mønstre og en perspektivering af undersøgelsens implikationer med hensyn til temaet om samfundets sammenhængskraft.

Centrale begreber og teoretisk ramme

Nationalt tilhør (*national belonging*) henviser både til identifikation med og følelse af tilknytning til det nationale fællesskab (Kannabiran, Vieten og Yuval-Davis, 2006: 189). Ved at sætte fokus ikke alene på selvkategoriisering (”jeg er dansk”) men også på idéen om at være forbundet (med fællesskabet af danskere) indfagner begrebet de oplevelser og praktikker, som skaber følelsen af tilhør (Lähdesmäki et al., 2016).

Nationalt tilhør ses i litteraturen som et anker for individers selvforståelse, fordi det giver ”en afklaret oplevelse af identitet, sted og fællesskab” (Skey, 2013: 84). Selvom følelsen af at høre til også genereres gennem tilknytningen til andre fællesskaber, regnes nationalt tilhør som særligt centralt, fordi nationen – i en verden af nationer – sætter rammen for vores hverdagsliv (Billig, 1995). Dette betyder ikke, at der ikke findes andre meningsfulde tilhørsformer, for efterkommeres vedkommende fx tilhøret til et etnisk minoritetsfællesskab eller lokalt tilhør (Christensen og Jensen, 2012). Disse tilhørsformer opleves nogle gange som ”erstatning” for manglende nationalt tilhør, men de kan også eksistere side om side med det. Når denne artikel fokuserer på det nationale tilhør, er det altså ikke, fordi disse andre former for tilhør ikke er vigtige, men

snarere fordi tilhøret til nationen er særlig centralt i et integrationsperspektiv (jf. indledningen). Dette hænger også sammen med den status, som nationalt tilhør er forbundet med, fordi det er politisk. At have følelsen af sikkert nationalt tilhør giver individet ro (jf. ovenfor) og en oplevelse af magt til at bedømme andre, som ikke er lige så sikkert positioneret (Skey, 2013). Således argumenterer Antonsich (2010: 652-653) for, at en analyse af det personligt oplevede tilhør nødvendigvis må have øje for, hvordan nationalt tilhør er betinget af "tilhørs politik", dvs. bredere samfundsmæssige definitioner af, hvem der hører til. Dette argument reflekterer den grundlæggende sociologiske pointe, at selvom følelsen af at høre til er subjektiv, så afhænger denne følelse også af andres kategorisering (Jenkins, 2014). For at fange dette, foreslår jeg begrebet "grænseopfattelser".

De grænser, jeg har i fokus, er symbolske, forstået som "begrebsmæssige sondringer som vi benytter for at kategorisere objekter, mennesker, praktikker, og tilmed tid og sted" (Lamont, 1992: 9). Fordi symbolske grænser udpeger, hvem der hører sammen med hvem, udgør de ifølge Lamont grundlaget for sociale grænser, dvs. materialiserede forskelle i adfærd, grupperinger og ressourcer. Deres magt afhænger af, at de er etableret som intersubjektive skemaer, dvs. bredt accepterede forståelser af "os" og "dem".

Forskning i både statsborgerskabs- og integrationspolitikker og majoritetsbefolkningens holdninger har senest fokuseret på konsekvenserne af forskellige nationers grænsedragning for, hvem der kan anses som medlem af nationen (Wright, 2011; Bonikowski og DiMaggio, 2016). Der har dog været mindre opmærksomhed på, hvordan indvandrere og deres børn opfatter grænsen, og hvilken betydning dette har for deres nationale tilhør. Særligt centralt i denne forbindelse er spørgsmålet, om grænsen opfattes som skarp og rigid, eller om den opfattes som mere diffus og dermed overskridelig (Alba, 2005). Forventningen er, at disse forskellige opfattelser har betydning for udviklingen af nationalt tilhør.

Jeg fokuserer på efterkommere af indvandrere, fordi de er en central gruppe at studere, hvis vi ønsker at forstå mere om, hvordan grænseopfattelser påvirker følelsen af nationalt tilhør. Mens de fleste mennesker normalt kan tage nationalt tilhør for givet – fordi de er trygt placeret indenfor en given national grænse – befinder efterkommere sig symbolsk et sted, som gør spørgsmålet om at høre til ekstra salient. På mange måder er de placeret "indenfor" nationen i den forstand, at de besidder en masse af de markører, som normalt forbindes med nationalt medlemskab; de er født og opvokset i landet, de har gået i landets institutioner, de taler sproget flydende og de har landets statsborgerskab. På samme tid bærer de dog også markører på anderledeshed, som kan skabe en

oplevelse af, at majoritetsbefolkningen ikke ser dem som en del af "os"; de har ikke nationalt slægtskab, de ser måske anderledes ud end det typiske majoritetsmedlem, de tilhører måske en anden religion end de fleste i nationen osv. Eftersom en manglende følelse af nationalt tilhør hos denne gruppe ikke kan tilskrives, at de ikke er bekendte med det nationale samfund (som det i nogle tilfælde kan for deres forældre), er efterkommere en ideel case for undersøgelsen af symbolske grænseprocesser i udviklingen af nationalt tilhør.

Undersøgelsens danske kontekst repræsenterer en større tendens i Europa i retning af skepsis overfor indvandrere, særligt indvandrere af ikke-vestlig, og muslimsk, baggrund (om situationen i Europa se Statham og Tillie, 2016). Data fra den seneste European Social Survey (ESS7, indsamlet i 2014) støtter denne opfattelse. På et mål for modstanden mod muslimer placerer Danmark med en score på 0,48 sig i en midterposition i forhold til 21 vesteuropæiske lande, hvor det samlede landegennemsnit er 0,50 (skaleret 0-1 hvor højere værdier indikerer større modstand).¹ I dansk politisk diskurs fremstilles mellemøstlig kultur generelt og islam i særdeleshed jævnlige som værende i et modsætningsforhold til danske kerneværdier (Mouritsen og Olsen, 2013; Jensen et al., 2010). Således må den eksterne grænse i relation til muslimer betegnes som forholdsvis skarp.

Data og design

For at komme tættere på de subjektive opfattelser af grænsen og af at høre til har jeg gennemført 20 dybdegående interviews med efterkommere af mellemøstlig herkomst i Danmark. Disse interviews fandt sted i foråret, sommeren og efteråret 2015. Interviewpersonernes forældre kommer fra enten Tyrkiet, Syrien, Libanon/Palæstina, Iran eller Irak (og i få tilfælde en blanding af disse lande). Blandt interviewpersonerne er 11 kvinder og ni mænd, og alle interviewpersonerne har lavere middelklassebaggrund (hvilket er den typiske klasseplacering for ikke-vestlige indvandrere i Danmark, jf. Sabiers og Harboe, 2014). Jeg valgte at fokusere på unge mennesker (i alderen 16-23 på interviewtidspunktet), da spørgsmål om identitet og tilhør typisk er særligt saliente i dette livsstadie. Min antagelse er derfor, at interviewpersonerne tænker over disse spørgsmål, og at de har en betydning for deres hverdagsliv.

Jeg kom i kontakt med potentielle interviewpersoner gennem lokale skoler (et tiendeklassecenter, et gymnasium og i få tilfælde universitetet). Få interviewpersoner blev også kontaktet gennem snowballing. Potentielle interviewpersoner fik at vide, at jeg var interesseret i at tale med unge mennesker af mellemøstlig baggrund om, hvordan det er at bo i Danmark, når man har forældre, som kommer fra et andet land.

Interviewene varede mellem en og to timer med en gennemsnitsvarighed på halvdelen time. Interviewstilen var semistruktureret, guidet af en interviewguide (se Appendiks 1). Hovedtemaerne omhandlede, om interviewpersonen føler sig dansk, oplevelser med ikke at passe ind eller med at være anderledes, og hvilke krav interviewpersonen mener, der er for at blive set som dansk.

I forhold til min rolle som interviewer er det relevant at bemærke, at jeg er medlem af den danske majoritetsbefolkning (udtrykt gennem mit navn, min udtale og mit udseende). I overvejelserne om, hvordan dette forhold har påvirket interviewene, er det først værd at minde om, at interviewpersonerne ikke er uvante med at omgås medlemmer af den danske majoritetsbefolkning – fx deres lærere og klassekammerater. I modsætning til deres lærere bidrog min alder (25 på interviewtidspunktet) til at sende et signal om, at jeg ikke var en autoritetsfigur men mere på deres ”niveau”, hvilket fx blev reflekteret i sprogbrugen under interviewet. For det andet oplevede jeg det som en fordel, at jeg ikke deler baggrund og oplevelser med interviewpersonerne. Interviewpersonerne var nemlig meget samvittighedsfulde omkring at forklare og uddybe, hvordan de tænker og føler, fordi de ikke kunne antage, at jeg vidste ”hvordan det er”. Sluttelig mener jeg, at man fremfor at se interviewet som en kunstig situation (som det nogle gange fremføres i metodologiske diskussioner) bør erkende, at identitet og tilhørsforhold altid er kontekstafhængige størrelser. Det at blive interviewet af et majoritetsmedlem kan således opfattes som blot én af mange situationer, hvori interviewpersonerne interagerer med medlemmer af den danske majoritet og bliver gjort opmærksomme på spørgsmål om grænser og tilhør (Bochove et al., 2015).

Lydoptagelser af interviewene blev transskriberet og derefter analyseret i softwareprogrammet NVivo gennem en induktiv tilgang. Kodningen forløb i to faser. Først en åben kodefase med in-vivo koder (som anvender interviewpersonernes egne ord for at fange indholdet). Herefter etablerede jeg et lukket kodningstræ skabt på baggrund af in-vivo koderne og mine forskningsspørgsmål (se Appendiks 2). De mest centrale koder omhandler følelsen af tilhør (varierende fra sikker identifikation til dis-identifikation), årsager til at have disse følelser og opfattelser af markører, som ekskluderer én fra det danske.

Grænseopfattelser

Det første led i analysen handler om, hvad interviewpersonerne oplever som kriterier for inklusion og eksklusion. Disse kriterier kom ofte naturligt frem i samtalen, fx i forbindelse med oplevelser af ikke at blive set som dansk. Senere i interviewet spurgte jeg mere direkte til, om man kan sige, at der er nogle grundlæggende ting, der skal til, for at man er dansk, eller om der er nogen,

som aldrig vil kunne anses som dansk. Med en gruppe individer som er særligt i fokus i dansk grænseudforskning, forventede jeg at få indtryk af en skarp grænse med kompliceret nationalt tilhør til følge. Denne forventning bekræftes med hensyn til grænseopfattelsen, idet der blandt interviewpersonerne var bred konsensus om, at det er svært at blive accepteret som dansk. Næsten alle interviewpersoner nævnte tre eksklusionskriterier; at være (praktiserende) muslim, at tale andre sprog end dansk – primært arabisk – eller at tale med accent og endelig at se ”ikke-dansk” ud.

I analysens anden del (nedenfor), der behandler spørgsmålet om, hvilke konsekvenser denne grænseopfattelse har for det nationale tilhør, vil jeg mere konkret belyse de tre eksklusionskriterier, og hvad der ligger i dem for interviewpersonerne. Inden da er det her relevant at bemærke den udbredte konsensus om, hvad der udelukker en fra det danske, da den peger på, at grænsen eksisterer på et intersubjektivt niveau og former individuelle forståelser af den sociale verden. For interviewpersonerne materialiserer de tre kriterier sig til sammen i en oplevelse af, at det primært er den arabisk-muslimske Anden, som er udelukket fra det danske fællesskab.

Grader af (manglende) tilhør

Mens der var bred enighed om opfattelsen af en skarp grænse, er der stor variation blandt interviewpersonerne i graden af nationalt tilhør. Kodningen af interviewmaterialet førte til etableringen af fire kategorier, som jeg beskriver i det følgende. Figur 1 viser definitionen af disse kategorier, den typiske udtalelse som kvalificerede til den relevante placering og i parentes interviewpersonernes fordeling. Det er værd at bemærke, at placeringerne naturligvis er udtryk for et øjebliksbillede, og at interviewpersonerne kan bevæge sig på kontinuummet, fx i forskellige livsfaser (hvilket vil blive illustreret nedenfor). Den analytiske pointe er ikke at fikse interviewpersonerne men derimod at belyse, hvordan forskellige opfattelser af personligt tilhør er knyttet til opfattelsen af ens placering i relation til grænsen.

I den ene ende af kontinuummet befinder syv interviewpersoner sig, som føler sig danske, mens de resterende 13 har reservationer i forhold til at tage dette identitetsmærke på sig. De, der identificerer sig som danske, er karakteriseret ved at være selvsikre, når de siger, de er danske, og ved ikke at kunne udfordres på denne følelse. Det er en konstant og stabil følelse, som de kan tage med sig i forskellige domæner af deres liv. Dette står i kontrast til tre interviewpersoner med ambivalent identifikation, som siger, at de *nogen gange, i en vis udstrækning* føler sig danske men aldrig fuldstændig, fordi det ikke er en sikker og stabil følelse. Graden, hvormed de føler sig danske, varierer i forhold til, hvilket

Figur 1. Grad af nationalt tilhør

socialt domæne de befinder sig i – fx er den svagere, når de er sammen med deres familie, eller når de føler sig udfordret på deres danskhed (fx når nogen spørger, hvor de kommer fra). Endnu længere til højre på kontinuummet findes seks interviewpersoner, som ikke identificerer sig som danske. De adskiller sig fra den ambivalente identifikation ved at opleve manglen på danskhed som en konstant følelse. Som sådan er de ikke-danske hele tiden. Til slut findes fire interviewpersoner, som aktivt afviser endog at forestille sig at være danske. De er meget sikre i denne opfattelse og placerer sig ofte i modstilling til, hvad de mener, det vil sige at være dansk.

I det følgende vil jeg vise, hvordan disse følelser af at være dansk/ikke-dansk kan ses som et resultat af forskellige opfattelser af egen placering i forhold til grænsen. Jeg starter min gennemgang hos de 13 interviewpersoner med reservationer i forhold til det danske. Her viser jeg, hvordan grænsen opleves som stadigt længere fra interviewpersonernes rækkevidde, jo mere vi bevæger os til højre på kontinuummet.

Reservationer i forhold til at føle sig dansk²

At se sig selv blive set: "Når man har sort hår, så er man ikke dansk"

Fælles for de 13 interviewpersoner med reservationer er en stærk følelse af at blive set som ikke-dansk. Denne følelse er permanent og ikke bundet til bestemte situationer. Som en af interviewpersonerne siger: "Det er bare som om, lige meget hvor du går hen, så ved du, at folk de tænker sådan, 'han er ikke dansk'". Når jeg spørger disse interviewpersoner, hvordan de ved, at de ikke bliver set som danske, taler de alle om et særligt blik – "det er den måde, folk ser på dig". Ofte er det altså ikke, fordi "folk", forstået som etniske danskere, direkte siger til interviewpersonerne, at de ikke er danske – snarere er det en subtil følelse af at blive opfattet som anderledes. Opmærksomheden på "blikket" er tæt knyttet til en idé om at være afsløret af sit udseende. For nogle interviewpersoner er dette reflekteret i episoder, hvor mennesker, de ikke kender (fx lærervikarer eller kunder i den butik, de arbejder i), er blevet overrasket

over deres gode sprogkundskaber. Selvom dette på sin vis er smigrende, har de rosende ord også en undertekst, nemlig at de ikke var forventet at være gode til dansk, fordi de ikke ser ud som om, de kommer fra Danmark. Nadima, en 18-årig kvinde med forældre fra Tyrkiet, opsummerer sådan en oplevelse: "Jeg forstår ikke, hvorfor det kommer som sådan en overraskelse ... Altså, bare fordi man har sort hår, så er man ikke dansk."

For mange af interviewpersonerne er det denne bevidsthed om, hvordan de bliver set af andre, som forhindrer dem i at se sig selv som danske.

Interviewer: Hvad så med, vil du sige at du føler dig dansk?

Naja: Nej (griner lidt).

Interviewer: Nej? Hvordan kan det være? Hvorfor er du ikke dansk?

Naja: Det ved jeg ikke. Det føler jeg bare ikke (griner lidt nervøst). Altså der er NOGEN punkter, sådan ... At jeg, altså jeg er født i Danmark, og jeg har et dansk pas og sådan noget. Men der er altid et eller andet, som ER udenlandsk, og det kan man også godt se på mig.

Interviewer: Så ...

Naja: Så synes jeg aldrig man kan være sådan, 100 % dansk, -agtigt.

Interviewer: Okay. Når man har forældre der kommer fra et andet land?

Naja: Ja. Måske hvis man er fra Sverige eller Norge, eller ... Men ikke hvis det er sådan Mellemøsten og sådan noget.

Interviewer: Okay. Handler det om, at man ser anderledes ud, eller hvad handler det om?

Naja: Det tror jeg

(16-årig kvinde, mor fra Palæstina og far fra Irak)

Parallelt til Naja ovenfor forstår mange af interviewpersonerne sig selv som "udenlandske", selvom de også bemærker, at de er født og opvokset i Danmark og har levet hele deres liv i landet. Dette indebærer også, at mange interviewpersoner formulerer det som et faktum, at de "kommer fra" deres forældres hjemlande – noget flere af dem spontant siger i deres selvbeskrivelse. For andre bliver dette primært relevant, når de bliver spurgt, hvor de kommer fra. At interviewpersonerne giver *forældrenes* hjemland til svar synes at afspejle en oprigtig følelse af, at det ikke ville være helt rigtigt eller sandt at sige, "jeg kommer fra Danmark", fordi de oplever, at "danskerne" ikke ser det sådan.

Sideløbende med at se sig selv som en, der kommer fra et andet sted, taler mange interviewpersoner om sig selv som "indvandrere". Det at være "dansk" opfattes altså som en kategori, der er uden for deres rækkevidde, og derfor tyr de til en kategori – indvandrer – som ræsonnerer med den måde, som de

oplever, de bliver set. Således placerer de sig udenfor det danske fællesskab og bekræfter ubevidst eksistensen af grænsen. Ulima, en 20-årig kvinde med forældre fra Syrien, siger, at hun ikke kan "benægte", at hun "kommer fra Syrien"; en udtalelse, som hun anerkender, henviser mere til udseende end fødested.

Ikke i stand til "bare" at være dansk: "Jeg ved ikke, hvad dansk ER"

Gruppen med ambivalent identifikation understreger ofte, at de "opfører sig dansk" (fx går til fester, drikker alkohol og har danske venner). For dem er den primære, ofte eneste, grund til at føle sig usikker på egen danskhed blikket beskrevet ovenfor, dvs. idéen om, at de selvom de tager alt det danske til sig ikke altid anses som danske.

De, som mangler identifikation som danske, og de, som dis-identificerer sig, viser i modsætning hertil en fundamental usikkerhed omkring, hvad det overhovedet vil sig at være dansk, og de peger på dette som endnu en grund til, at de ikke er i stand til at besvare spørgsmålet, om de føler sig danske. Selvom jeg spørger specifikt til den subjektive oplevelse af at høre til (*en følelse*), så kræver de en klar objektiv definition:

Interviewer: Føler du dig dansk? Er du dansk?

Imad: Det, det ved jeg ikke (smiler). For man kan sige ... Hvad ER, hvad er dansk? Altså ... Det ved jeg ikke? ... Jeg ved ikke ... Altså jeg kan ikke sådan sige, at jeg er dansk. Fordi jeg ved ikke hvad dansk ER ... Altså er det, er det den der idé med at man ... elsker dronningen og den kongelige familie og spiser frikadeller og alt det der? Eller er det bare at man ... gerne vil bo i landet? Hvis det bare er, at man gerne vil bo i landet, så ja. Men ... hvis det er det der med den kongelige familie og den der stereotyp, så ... så ved jeg faktisk ikke. Så er det usikkert.

(18-årig mand, forældre fra Tyrkiet)

I disse samtaler om, hvad det betyder at være dansk, oplister interviewpersonerne både minimalistiske definitioner på danskhed (at være dansk statsborger, at ville bo i Danmark) og trækker på mere stiliserede og "tykke" stereotyper (at spise svinekød, at elske kongefamilien og at fejre jul). Det antydes dermed, at den mulige liste af kriterier for at være dansk er uendelig, og at de aldrig bliver i stand til at finde ud af, hvad den fulde definition indebærer, endsige tilfredsstillende den. På samme tid ville de ønske, at der var en sådan definition, og nogle af interviewpersonerne udfordrer mig og "danskerne" generelt til at give den, fordi de føler, at "danskerne" burde vide, hvad der kræves for at være dansk. Der er to centrale forhold at bemærke i denne forbindelse. For det første inde-

bærer kravet til etniske danskere om, at de kommer med definitionen, at interviewpersonerne ikke føler sig berettiget til at have deres egen mening om sagen. På den måde tilskrives de sig en idé om, at de ikke har tilstrækkelig "national kulturel kapital" (Hage, 1998; Skey, 2013), forstået som den ressource majoritetsmedlemmerne har til rådighed, og som tilsyneladende giver dem ret til at bedømme, hvor andre mere marginaliserede grupper befinder sig i forhold til grænsen. For det andet udtrykker det en manglende tryghed ved "bare" at føle sig dansk. Som en af interviewpersonerne siger, så føler hun sig palæstinensisk, og det behøver hun ikke definere, hvad er, fordi "følelser er følelser, og jeg føler, jeg er palæstinenser", men "dansk, det føler jeg ikke ... det er ikke en følelse som sådan". Det vil sige, at mens kravet på at være palæstinenser ikke behøver yderligere retfærdiggørelse, så oplever disse interviewpersoner, at dansk ikke er noget, man kan føle sig til, det må defineres objektivt, og pga. usikkerheden omkring denne definition, konkluderer de som Imad ovenfor: "Jeg kan ikke sådan sige, at jeg er dansk. For jeg ved ikke hvad dansk ER". Dette er forbundet med en idé om, at etnisk danske unge bare kan *være* danske; de behøver ikke forklare eller retfærdiggøre eller overhovedet tænke over, hvad de føler:

Interviewer: Tror du, dine tanker om det der med at høre hjemme og at være dansk, er de anderledes for DIG end for en, der har danske forældre?

Maya: Øhm, det er jeg næsten sikker på, det er, ja. De, altså ... De ER jo mere danske, det er de jo. Fordi deres forældre er danske.

(16-årig kvinde, forældre fra Libanon)

Behovet for en definition gælder dermed kun for dem uden en sikker plads indenfor grænsen. Sommetider opfatter interviewpersonerne denne ulige adgang til det danske som uretfærdig, men oftest bliver der ikke sat spørgsmålstegn ved det. Forståelsen er, at nogle er mere berettigede til at være danske end andre, og denne berettigelse handler i sidste instans om, hvem ens forældre er.

At være den negative Anden: "Ham her, han kunne potentielt være en terrorist"

Forskellen mellem den manglende identifikation som dansk og dis-identifikationen er en aktiv afstandtagen til det danske, som synes at være et svar på en oplevelse af ikke kun at blive regnet for ikke-dansk, men også at blive gjort negativt anderledes. Dette er særligt knyttet til iagttagelser af, hvad der sker i danske (sociale) medier og dansk politik, hvilket indikerer, at politisk opmærksomhed kan være en faktor, som skubber folk fra manglende identifikation til dis-identifikation. Særligt bemærkelsesværdigt er det, at interviewpersonerne i

denne gruppe refererer til debatter om nyligt ankomne flygtninge og migranter som noget, der berører dem meget – ikke blot fordi de føler empati, men også fordi de oplever sig *selv* som mål i det, de kalder ”send-dem-hjem”-debatten.

Alle interviewpersonerne er danske statsborgere og ved, at de ikke kan sendes ud af landet. Når de taler om at blive ”sendt hjem” (forstået som forældrenes hjemland), markerer det derfor en idé om Danmark som et ikke helt sikkert hjem, i det mindste i symbolsk forstand. Dette er ofte forbundet med indignation og en opfattelse af uretfærdighed:

Zada: Der er bare NOGEN, hvor man bare tænker ”okay, slap helt af, altså, jeg er også født her i Danmark, jeg er dansk statsborger, jeg har et dansk pas”. Hvorfor, altså ... Hvor dansk skal jeg egentlig blive? Hvor dansk skal man være for at være i Danmark? For at man er dansker overhovedet?

(17-årig kvinde, forældre fra Libanon/Palæstina)

I tillæg til uretfærdigheden forbundet med ikke at kunne blive dansk nok har interviewpersonerne indtryk af, at etniske danskere i deres omgivelser har stereotyper forestillinger om ”folk som dem”, særligt knyttet til deres religion, islam, hvilket medfører en følelse af at være ”udstillet”. Dette leder dem til aktivt at tage skridt i retning af at bevise, at de er ”den gode indvanderer” snarere end den kriminelle, radikaliserede ballademager, som de føler, ofte er standardforventningen til dem. Dette fænomen er også dokumenteret blandt britiske muslimer, som ”kontrollerer” sig selv for at demonstrere, at de er sikre (fremfor farlige) individer (Mythen, Walklate og Khan, 2012). Flere interviewpersoner sørger således for ikke at tale arabisk offentligt, fordi de mener, at folk er bange for arabere og tror, de er terrorister, hvis de benytter arabiske ord. Flere af mændene siger, at de opfattes som kriminelle eller bandemedlemmer, hvis de bærer løse joggingbukser og dynejakker, og kvinderne, som bærer det muslimske hovedtørklæde, har en klar idé om, at etniske danskere tror, at de er undertrykte (fremfor at de har valgt det af egen fri vilje). Således er interviewpersonerne meget opmærksomme på de fysiske markører på negativ anderledeshed, som er bundet til deres kroppe, og som reducerer dem til en stereotyp, de konstant må modbevise:

Malik: ... hårfarve og øjenfarve, og hudfarve ... Altså, en væsentlig del af mig som jeg skal fremstille, den bliver associeret med kriminelle og terrorister, så det ... det er noget, man skal tænke over.

(18-årig mand, forældre fra Syrien)

Det er vigtigt at bemærke, at idéen om at vise sig selv som ”den gode indvanderer” ikke er knyttet til et ønske om at blive set som dansk. Ønsket er at blive set blot som Zada eller Malik, hvilket søges opnået gennem en afstandtagen fra det, som interviewpersonerne oplever, har vist dem afstand. Som Malik fra citatet ovenfor siger: ”Du skal accepteres af danskerne ... og det har så vist sig at være umuligt”. Af samme årsag opfatter de det som selvbedrag og udtryk for manglende selvrespekt, hvis nogle med indvandrerbaggrund prøver at opføre sig som og hævde, at de er danske.

Følelsen af at være dansk

Ovenstående står i skarp kontrast til den sidste gruppe af interviewpersoner – de som identificerer sig som danske. Det er især bemærkelsesværdigt, at de begrundes deres danskhed på en meget ”simpel”, ukompliceret og tilsyneladende selvindlysende facon: Det handler om, at de er født og opvokset i Danmark, at de har levet og gået i skole i Danmark, at de kender dansk ”udenad”, at de taler dansk og ”tænker dansk”, og at de ser deres fremtid i Danmark. Lailas udtalelse er meget repræsentativ:

Interviewer: Hvad GØR dig dansk?

Laila: Jamen, jeg tror bare, det er det, at jeg er født og opvokset her, og øh ... det er her, jeg har min uddannelse, det er her, jeg gerne vil bo og ... leve videre, altså. Jeg har ikke, altså det er ikke sådan, at jeg har nogen intentioner om at flytte til Libanon ... det ER her, jeg gerne vil være og ... det er det her sprog, jeg gerne vil kunne. Og det er her, jeg gerne vil have en uddannelse.

Interviewer: Ja. Så dine tanker om dit liv, de hører til i Danmark?

Laila: Mmm (bekræftende). Når jeg ser min fremtid, så ser jeg den her i Danmark.

(16-årig kvinde, forældre fra Libanon)

Som citatet illustrerer, så udgør de minimalistiske krav, som blev regnet for utilstrækkelige blandt interviewpersonerne med reservationer overfor det danske, nu fundamentet for følelsen af at høre til. Dermed er det ikke, fordi denne gruppe af interviewpersoner har gjort et ”bedre arbejde” eller fundet andre måder at retfærdiggøre deres danskhed (overfor sig selv og overfor ”danskerne”) på. Forskellen er snarere, at de oplever større personlig magt over den følelse.

Hvordan relaterer dette sig til grænseopfattelser? Min analyse viser, at der er to meget forskellige veje til nationalt tilhør i denne gruppe; *grænseoverskridelse* og *grænseudvidelse*. For tre interviewpersoner har grænseoverskridelse, dvs. at gå fra ydersiden til indersiden, mens selve grænsen forbliver intakt (Zolberg og

Woon, 1999: 8), været mulig, fordi de ikke besidder de ekskluderende markører, som de andre interviewpersoner ovenfor nævner:

Reza: ... altså jeg er ikke selv muslim eller noget som helst, jeg er sådan meget dansk, hvis vi kan sige det sådan, integreret, på den måde. Og jeg kan godt lide og tage til fester sådan noget med mine venner ...
(18-årig mand, forældre fra Iran)

Ved at motivere sin følelse af danskhed på denne måde, viser Reza, at grænsen har været personligt overskridelig, mens han samtidig bekræfter grænsens kontur ved at trække på de selvsamme eksklusionskriterier, som forhindrede de 13 interviewpersoner ovenfor i at føle sig danske. De to andre interviewpersoner i gruppen af grænseoverskridere, to unge kvinder, tilslutter sig også idéen om, at det at være dansk handler om at adoptere adfærd, som involverer fest, alkohol og at have en kæreste, og at det at være muslim er uforeneligt med at blive set som dansker. Laila (fra citatet øverst i dette afsnit), forklarer at hun bliver opfattet som dansk både af "danskerne" og af "udlændingene" i hendes klasse, fordi hun gør alle de danske ting (drikker alkohol, har en kæreste) og kun hænger ud med etniske danskere.

Endelig trækker disse tre interviewpersoner på udseende som en grænsemarkør, der kan bekræfte deres egen danskhed. Begge kvinder har fravalgt det muslimske hovedtørklæde, og de siger, at de ved, at de ser ret danske ud (har lys hud, røde kinder, går i stramme jeans), hvilket de opfatter som årsag til, at de bliver set som danske. Dette står i kontrast til deres søskende eller veninder, som ser mere "udenlandske" ud – og derfor også føler sig sådan. Ved at argumentere for deres danskhed som noget, der står i kontrast til at være muslim og til at se ud på en bestemt måde, reproducerer disse tre interviewpersoner opfattelsen af en stærkt indskrænket grænse, som overlader meget lidt personlig agens og plads til at manøvrere i forhold til at blive regnet som "én af os". På denne måde er disse tre interviewpersoner tæt på den ambivalente identifikation i den forstand, at deres forståelse af danskhed hviler på en bestemt definition af "dansk opførsel". Det er altså ikke forskellige opfattelser af grænsen, som adskiller grænseoverskriderne fra den ambivalente position, snarere er det, at de er fri fra "blikket" (pga. deres mindre "udenlandske" udseende) og som sådan har fået deres danskhed valideret af omgivelserne.

Vejen til nationalt tilhør for de resterende fire interviewpersoner adskiller sig meget fra de tre grænseoverskridere. Selvom de bemærker de samme eksklusionskriterier – at tale arabisk/bruge arabiske udtryk, at være muslim og at se anderledes ud – er deres idé om disse kriteriers magt langt mindre kategorisk,

end det er tilfældet for de andre interviewpersoner i studiet, inklusiv grænseoverskriderne. De anerkender, at folk, der har mørkere hud og sort hår, ikke umiddelbart ses som danske, men dette er ikke den endelige afgørelse. Faktisk opfatter de det som naturligt, at folk har spørgsmål, og de påtager sig opgaven at forklare eller endda møde behovet for forklaring, før spørgsmålene opstår:

Jamal: Når jeg bliver spurgt, om jeg er dansk eller ... palæstinensisk-libanesis, så, altså jeg er dansk MED palæstinensisk baggrund. Så jeg er dansker. Og det er sådan jeg har det. Og, ja.

Interviewer: Hvad ligger der så i det der med at ...

Jamal: Altså først og fremmest så forklarer det lidt udseendet ... Så er dét afklaret ... For hvis, hvis jeg kommer ud og siger at æh ... at æh jeg, "Jeg er dansker", så vil der blive stillet spørgsmål i personens hoved. Så det er meget nemmere.

(16-årig mand, far fra Palæstina og mor fra Libanon)

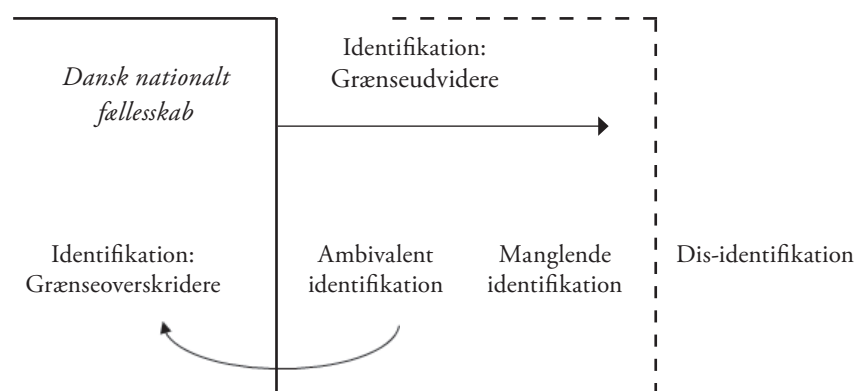
Som Jamal ovenfor ved interviewpersonerne i denne gruppe, at de ser anderledes ud, men deres udseende er kun en markør på anderledeshed, indtil det er forklaret.

Det er værd at bemærke, at det ikke altid har været klart for disse fire interviewpersoner, at de kunne være danske. Det har især været en udfordring at forene deres religiøse identitet med deres idé om, hvad dansk adfærd indebærer. Flere taler om, at de førhen havde "sort-hvide" forestillinger om, at det at være dansk og det at være muslim var uforenelige størrelser. Med alderen og en større omgang med etniske danskere i skolen og som venner, har de dog udviklet et mere nuanceret billede af, hvad det vil sige at være dansk. Iqbal, en 23-årig mand med palæstinensiske forældre, mindes fx, hvordan nogle af hans venner med indvandrerbaggrund begyndte at feste og drikke alkohol i deres teenageår, mens nogle af de etnisk danske i den elitesportsklub, han var med i, ikke drak alkohol. På den måde kom han frem til, at han kunne være dansk muslim – han delte mange ting med danskerne, mens han samtidig kunne afholde sig fra at "gå i bad nøgen [i træningscentret], spise svinekød og drikke [alkohol]". Mens det at være muslim altså er et stærkt eksklusionskriterium for alle andre interviewpersoner i studiet, har disse fire interviewpersoner udvidet grænsen til at gøre plads til dansk-muslimske identiteter, hjulpet på vej af oplevelser af accept fra medlemmer af den danske majoritetsbefolkning.

Det samlede billede

Figur 2 opsummerer analysen. De fleste interviewpersoner opfatter grænsen som den fede vinkel længst til venstre. Denne grænse omgiver en stærkt indsnævret definition af, hvad det vil sige at være dansk og ekskluderer alle, som ikke passer på majoritetsstandarden ved fx ikke at "se dansk ud", ved at bruge blandingssprog (dansk med arabiske udtryk) og ved at være praktiserende muslim. Selv grænseoverskriderne hviler på denne definition af grænsen i deres selvforståelse af, hvad der gør dem danske. Det, som adskiller dem fra den ambivalente position, er, at de er fri fra det blik, som er knyttet til at se anderledes ud, og derfor føler de sig accepteret i en grad, så de kan identificere sig som danske. Således er denne gruppes oplevelse af tilhør også underlagt "tilhørs politik" i form af eksterne definitioner af "os" og "dem".

Figur 2. Identifikationskategoriernes placering i relation til det danske fællesskab og tilhørende grænseopfattelse

De tre grupper med reservationer i forhold til det danske er placeret med stadig større afstand til grænsen for at illustrere deres forskellige idéer om, hvor tæt de er på det danske fællesskab. Interviewpersonerne i den ambivalente position opfatter deres adfærd som dansk men mangler den sikkerhed, som grænseoverskriderne besidder i kraft af at være fri fra "blikket". Interviewpersonerne med manglende identifikation er et skridt længere fra grænsen, fordi deres behov for en objektiv og klar definition på det danske ikke kan tilfredsstilles, hvilket får dem til at opgive idéen om at kunne bevise overfor "danskerne", at de hører til. Endelig er dis-identifikationspositionen forbundet med en meget konsekvent idé om, at det er umuligt nogensinde at blive dansk, fordi deres iagttagelse af den politiske debat fortæller dem, at de aldrig bliver accepteret som danske.

Figuren viser også, at grænseudviderne flytter grænsen (den stiplede vinkel) så langt ud, at den fanger positionen med manglende identifikation, fordi den redefinerede grænse tillader, at man er praktiserende muslim samtidig med at være dansk. Den væsentlige forskel mellem grænseudviderne og dem, som har reservationer i forhold til at være danske, synes at være positive og meningsfulde relationer til majoritetsmedlemmer, hvilket har hjulpet dem til at få så meget fornemmelse af personlig agens, at de har kunne forhandle om kriterierne for inklusion og eksklusion. Den eneste gruppe, som ikke kan regnes for dansk under den redefinerede grænse, er de, som dis-identificerer sig med det danske, eftersom de aktivt afviser et ønske om at være dansk.

Konklusion

Ambitionen med dette studie var at introducere begrebet grænseopfattelser for at få en bedre forståelse af, hvordan efterkommeres følelse af at høre til i Danmark formes. Analysen viste, at der er udbredt konsensus blandt interviewpersonerne om grænsens kontur, og hvilke eksklusionskriterier der markerer forskellen mellem "os" og "dem". Dette illustrerer grænsens magt som en intersubjektiv ramme, der påvirker individers liv ved at begrænse mulighederne for, hvem og hvad man kan forestille sig at høre til. Kun fire interviewpersoner er lykkedes med at forhandle om grænsens placering, og selv hos dem oplevedes forhindringer for at nå dertil, hvor de kunne begynde at se sig selv som danske.

Eftersom interviewpersonerne er udvalgt på kriterier, som skulle maksimere sandsynligheden for at være mål for grænsedragning, er det ikke overraskende, at analysen tegner et billede af en skarp og uoverskridelig grænse. Den større samfundsmæssige implikation af dette billede er signifikant. Selvom disse unge kender det danske samfund indgående og føler sig mere på plads her end noget andet sted, så oplever mange samtidig, at de ikke er berettigede til at være danske endsige have en mening om, hvad det i det hele taget indebærer. Dette viser sig meget eksplicit i brugen af "indvandrer"-begrebet som en selvbeskrivelse, selvom de ikke er indvandret noget sted fra. At disse unge skriver sig selv ind i en sontring mellem "indvandrere" og "danskere" viser, at de på mange måder ikke forstår sig selv som tættere på at krydse grænsen end deres forældre. Selvom det ligger uden for mit studie at undersøge konsekvenserne af denne symbolske grænseopfattelse for etableringen af sociale grænser mellem efterkommere og etniske danskere, giver den brede konsensus grund til bekymring for sammenhængskraften på tværs af et dansk samfund, som rummer et ikke ubetydeligt mindretal af efterkommere af ikke-vestlige indvandrere. En fare er, at oplevelsen af at stå udenfor det danske fællesskab over tid kan sætte sig igennem som afstandtagen fra det danske – i dette studie afspejlet i dis-iden-

tifikationspositionen. På det individuelle niveau er det tydeligt, at det blandt disse interviewpersoner er forbundet med frustration og sorg ikke at blive accepteret som danske, og på det samfundsmæssige niveau kan konsekvensen altså være større afstand mellem minoritet og majoritet.

Noter

1. Landescorer varierer fra 0,28 (Sverige) til 0,64 (Portugal).
2. Alle navne i analysen er dæksnavne for at respektere interviewpersonernes anonymitet.

Supplerende materiale

Supplerede materiale til artiklen findes på www.politica.dk.

Litteratur

- Alba, Richard (2005). Bright vs. blurred boundaries: second-generation assimilation and exclusion in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies* 28 (1): 20-49.
- Antonsich, Marco (2010). Searching for belonging: An analytical framework. *Geography Compass* 4 (6): 644-659.
- Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Bochove, Marianne von, Jack Burgers, Amber Geurts, Willem de Koster og Jeroen van der Waal (2015). Questioning ethnic identity: Interviewer effects in research about immigrants' self-definition and feelings of belonging. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 46 (5): 652-666.
- Bonikowski, Bart og Paul DiMaggio (2016). Varieties of American popular nationalism. *American Sociological Review* 81 (5): 949-980.
- Christensen, Ann-Dorte og Sune Qvotrup Jensen (2012). *Stemmer fra en bydel*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Gaertner, Samuel L. og John F. Dovidio (2000). *Reducing Intergroup Bias: The Common Ingroup Identity Model*. East Sussex: Psychology Press.
- Hage, Ghassan (1998). *White Nation: Fantasies of white supremacy in a multi-cultural society*. Annadale: Pluto Press.
- Jenkins, Richard (2014). *Social Identity*. Oxon: Routledge.
- Jensen, Kristian, Johanne Helboe Nielsen, Morten Brænder, Per Mouritsen og Tore Vincents Olsen (2010). *Tolerance and Cultural Diversity Discourses in Denmark*. Firenze: European University Institute.
- Kannabiran, Kalpana, Ulrike M. Vieten og Nira Yuval-Davis (2006). Introduction to the special issue, "Boundaries, identities and borders: Exploring the cultural production of belonging". *Patterns of Prejudice* 40 (3): 189-195.

- Lamont, Michéle (1992). *Money, Morals, and Manners: The Culture of the French and American Upper-Middle Class*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lähdesmäki, Tuuli, Tuija Saresma, Kaisa Hiltunen, Saara Jäntti, Nina Sääskilähti, Antti Vallius og Kaisa Ahvenjärvi (2016). Fluidity and flexibility of "belonging": Uses of the concept in contemporary research. *Acta Sociologica* 56 (3): 233-247.
- Mouritsen, Per og Tore Vincents Olsen (2013). Denmark between liberalism and nationalism. *Ethnic and Racial Studies* 36 (4): 691-710.
- Mythen, Gabe, Sandra Walklate og Fatima Khan (2012). "Why should we have to prove we're alright?": Counter-terrorism, risk and partial securities. *Sociology* 47 (2): 383-398.
- Sabiers, Sune Enevoldsen og Mikkel Harboe (2014). *De sociale klasser i Danmark 2012*. København: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.
- Skey, Michael (2013). Why do nations matter? The struggle for belonging and security in an uncertain world. *The British Journal of Sociology* 64 (1): 81-98.
- Statham, Paul og Jean Tillie (2016). Muslims in their European societies of settlement: A comparative agenda for empirical research on socio-cultural integration across countries and groups. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42 (2): 177-196.
- Wang, Jennifer, Camden Minervino og Sapna Cheryan (2012). Generational differences in vulnerability to identity denial: The role of group identification. *Group Processes & Intergroup Relations* 16 (5): 600-617.
- Wright, Matthew (2011). Policy regimes and normative conceptions of nationalism in mass public opinion. *Comparative Political Studies* 44 (5): 598-624.
- Zolberg, Aristide R. og Long Litt Woon (1999). Why Islam is like Spanish: Cultural incorporation in Europe and the United States. *Politics & Society* 27 (1): 5-38.

Abstracts

Kristina Bakker Simonsen

Integration of immigrants in Denmark

Immigrant integration is a central topic on the agenda, both for politicians and for the wider public. This special issue sheds light on the topic in a Danish context with the ambition of nuancing our understanding of the possibilities and challenges related to integration in different central areas of Danish society. This introduction to the special issue presents the concept of integration, gives an overview of the development of the European academic literature on the topic and discusses the conditions of integration in Denmark and in other European countries.

*Emily Cochran Bech, Kristian Kriegbaum Jensen, Per Mouritsen and
Tore Vincents Olsen*

Who are the people? Refugees and access to Danish citizenship

Denmark has some of the most restrictive citizenship rules in Europe, with requirements for long residence, language, knowledge, self-support and crime. Citizenship implies voting rights and the right to stand for election in national elections. As such it determines full democratic inclusion. Today, approximately 376,000 adult residents lack Danish citizenship. Using public registry data we investigate whether refugees who arrived as adults in 2001-09 have been able to fulfil the language, self-support and criminal record requirements. We investigate which requirements are most exclusionary, and what difference it makes if they were made less demanding. We further examine how many residents *with* Danish citizenship are able to meet these requirements. On this basis, we discuss their implications for Danish democracy, and whether they are consistent with normative conceptions of fairness.

Yosef Bhatti and Kasper Møller Hansen

Turnout among non-western immigrants

Electoral turnout among non-western immigrants is substantially lower than among ethnic Danes. How much of the difference in turnout is simply due to different demographic compositions of the two groups? In the 2013 Danish municipal election, first-generation non-western immigrants voted 31 percentage points less than ethnic Danes, even when demographic composition is taken into consideration. Second-generation non-western immigrants voted 4

percentage points less than the first generation when demographic composition is not considered, but 7 percentage points more under control for the two groups' different demographic composition. The gap in turnout between second-generation non-western immigrants and ethnic Danes shrinks when demographic composition is considered, but the group still lags 24 percentage points behind. Danish citizens turn out more than non-Danish citizens, but we do not find strong evidence of an effect of becoming a citizen when we try to identify the independent effect of this factor. The analysis indicates that the process up to becoming a citizen increases turnout at the municipal election, but that this effect disappears when citizenship is obtained. However, there is a need for more studies in the area.

Karen Nielsen Breidahl

New fellow citizens in the Danish welfare state: Do non-western immigrants and their descendants support the core principles and values of the welfare state?

To what extent do non-Western immigrants and their descendants support the core principles of the Danish welfare state, and do they support these values to the same extent as ethnic Danes? These questions are examined based on survey data collected in 2014 among the Danish population and the five largest non-Western immigrant groups and their descendants. The article finds that there is overall and strong support for selected core values among the majority in all three groups as regards support for the duty to work, gender equality, state-financed welfare and that the state should increase its efforts for the needy. Within this overall pattern, the results also point out some interesting differences and similarities between non-western immigrants on the one hand and ethnic Danes on the other.

Helene Wind Fallesen

The educational performance of immigrant children: Examination of the native-immigrant education gap

Why is there a native-immigrant education gap in Denmark? And has the gap been reduced over time? This article adds to existing research by examining the explanations behind the existence of the education gap and the development in the gap across time. The education gap is examined by comparing upper secondary completion rates for children graduating from compulsory school between 1990 and 2007. The education production function is estimated as a linear probability model with OLS. The article finds that the gap has narrowed significantly over the past 20 years and that differences in family background

explain a large part of the gap. Furthermore, a strong relation between the child's age at arrival and educational performance is found.

Kristina Bakkær Simonsen

“How Danish do you need to be to be Danish?” How young second-generation immigrants of Middle Eastern descent perceive the possibilities of belonging in Denmark

Research on integration of immigrants and their children typically focuses on functional and objective measures, while the identificational dimension of integration is seldom examined. On the basis of in-depth interviews, I analyze how young second-generation immigrants of Middle Eastern descent perceive the boundary to the Danish nation, including the effect of these perceptions on their feelings of national belonging. The analysis shows that there is widespread consensus among the interviewees about the markers that exclude them from the Danish nation. However, the degree of belonging varies across interviewees (from secure identification to dis-identification); a variation that can be explained by how they perceive their own position in relation to the boundary.

Om forfatterne

Emily Cochran Bech, adjunkt, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Forsker i identitet og politisk tillid, især blandt indvandrere og etniske minoriteter, og hvordan politiske beskeder om bestemte grupper kan påvirke dem. Undersøger indvandrings-, integrations- og statsborgerskabspolitikker samt deres effekter på politisk engagement blandt indvandrere og deres børn. Har publiceret i *Comparative Migration Studies* samt flere antologier. E-mail: ecbech@ps.au.dk.

Yosef Bhatti, ph.d. i statskundskab, professor MSO ved KORA – Det Nationale Institut for Kommuner og Regioners Analyse og Forskning. Hans forskningsinteresser omfatter blandt andet valgdeltagelse og kommunal organisering. Hans seneste arbejde er udgivet i *Social Forces*, *British Journal of Political Science*, *Journal of Elections*, *Public Opinion and Parties*, *International Migration Review* og *Electoral Studies*. E-mail: yobh@kora.dk.

Karen N. Breidahl (), ph.d., adjunkt, Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet. Er forfatter til en række artikler, bøger samt antologibidrag om indvandring og integration i de skandinaviske lande samt om velfærdsstatslige og arbejdsmarkedspolitiske problemstillinger i et komparativt perspektiv. Har bl.a. publiceret herom i *Social Policy and Administration*, *Journal of European Analysis*, *European Political Science Review*, *Comparative Migration Studies*, *American Journal of Evaluation* samt *Journal of European Social Policy*. E-mail: knb@dps.aau.dk.

Helene Wind Fallesen, cand.oecon. Analysekonsulent hos mploy, hvor hun udarbejder analyser inden for uddannelses- og beskæftigelsesområdet. Artiklen er baseret på hendes kandidatafhandling, som er udgivet af Rockwool Fondens Forskningsenhed. E-mail: helenefallesen@hotmail.com.

Kasper M. Hansen, ph.d. i statskundskab, professor ved Institut for Statskundskab, Københavns Universitet. Hans forskningsinteresser omfatter blandt andet vælgeradfærd, valg, folkeafstemninger, meningsdannelse og valgdeltagelse. Han er leder af Den Danske Valgundersøgelse og Det Danske Valgdeltagelsesprojekt. Er blandt andet medforfatter på *Oprør fra udkanten, Folketingsvalget 2015* (2017) og har publiceret i adskillige internationalt anerkendte tidsskrifter. Hjemmeside: www.kaspermhansen.eu. E-mail: kmh@ifs.ku.dk.

Kristian Kriegbaum Jensen, postdoc., Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Forsker hovedsageligt i integrationen af indvandrere og deres børn, både empirisk og normativt, men med særligt fokus på landekomparative studier af politikudviklingen samt studier af hvordan integrationspolitikker påvirker individers selvforståelse og holdninger til samfundet. Har publiceret i *British Journal of Political Science*, *Nations and Nationalism* og *Comparative Migration Studies*. E-mail: kj@ps.au.dk

Per Mouritsen, lektor, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Forfatter til bogen *En plads i verden – Det moderne medborgerskab* (Gyldendal 2015) og artikler i *British Journal of Political Science*, *Political Studies*, *Ethnicities*, *Ethnic and Racial Studies* og *Comparative Migration*. Leder et Rockwool Fond-projekt om skolens betydning for integration. E-mail: pm@ps.au.dk.

Tore Vincents Olsen, lektor, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Forsker i demokrati, medborgerskab, indvandrings-, integrations- og uddannelsespolitik. Arbejder på projekter vedrørende politisk identitet, demokrati og religion. Har senest publiceret i *Comparative Education* og *Nations and Nationalism*. Email: tvo@ps.au.dk.

Kristina Bakker Simonsen, ph.d.-kandidat, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Hendes ph.d.-projekt anvender både kvantitative og kvalitative metoder til at undersøge, hvordan værtslandets grænsedragning påvirker indvandreres muligheder for at føle nationalt tilhør. Artikler til afhandlingen er udgivet i *European Journal of Political Research* og *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Forskningsinteresser: politisk sociologi, komparativ politik, kvantitative og kvalitative metoder, national identitet, indvandreres integration, grænsedragning, diskrimination. E-mail: bakkaer@ps.au.dk.